T.C.

NİĞDE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

ORTAÇAĞ'DA MOĞOLLAR İLE ERMENİLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Arif DEMİRER

Danışman

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKŞİT

NİĞDE 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**Ortaçağda Moğollar İle Ermeniler Arasındaki İlişkiler**" başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.
24/04/2015

Arif DEMİRER

ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ ve **Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKŞİT** danışmanlığında **Arif DEMİRER** tarafından hazırlanan **"Ortaçağ'da Moğollar ile Ermeniler Arasındaki İlişkiler"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tarih: 28/05/2015

JÜRİ :

Danışman :	**Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ**
	Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKŞİT
Üye :	**Doç. Dr. Efkan UZUN**
Üye :	**Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ**
Üye :	**Yrd. Doç. Dr. Mustafa OĞUZ**

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun ……………. tarih ve ……………………….. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ömer İSKENDEROĞLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

XIII. yüzyılın başlarında tarih sahnesine çıkan Moğollar, kuruluşlarından kısa bir süre sonra geniş coğrafyalara yayılarak, büyük bir imparatorluk haline gelmişler ve birçok millet ve devletle ilişki içerisine girmişlerdir. Batıya doğru yönelen Moğolların, Anadolu ve Kafkasya'da hâkimiyetleri altına alıp etkileşim içerisine girdikleri milletlerden birisi de Ermeniler olmuştur. Batıya doğru yönelmeleriyle Ermenilerin gündemine giren Moğollar; Kafkasya, Anadolu, Irak ve Suriye'de son bakiyeleri kalana kadar Ermenilerle münasebet içerisinde olmuşlar siyasi, askeri, dini vb. ilişkilere girmişlerdir. Bu geniş coğrafyada karşılaştıkları birçok halk ve devlete korku salan Moğollar, tabiiyet altına aldıkları Ermeniler için korkudan çok bir ümit olmuşlardır. Bu ümide sarılan Ermeniler, doğunun Haçlıları gözüyle gördükleri Moğolları, düşmanları olan Müslümanlara yani Araplara ve Türklere karşı kendi çıkarları için kullanmanın yollarını aramışlardır. Moğollar da yabancısı oldukları bu coğrafyalarda, sadık bir teba olarak görüp, hâkimiyetleri altına aldıkları Ermenileri, askeri ve siyasi alanlarda kullanmışlardır. Kendilerine bir takım hediyeler vererek ve vaatlerde bulunarak Ermenilerin askeri gücünden, bölgeye dair bilgi ve tecrübelerinden faydalanarak hâkimiyet alanlarını kolaylıkla genişletmişlerdir. Bütün bu karşılıklı çıkarlar, bir asır sürecek geniş bir ilişki ağı ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada bir asırlık Ermeni-Moğol ilişki ağı analiz edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Beni böyle bir çalışmaya yönlendiren ve bu esnada her yönden yardımcı olan, fikirleriyle önümü açan tez danışmanlarım Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ ve Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKŞİT'e teşekkür ediyorum. Ayrıca kaynak temininde yardımcı olan Mine KARADUMAN'a yardım ve teşviklerinden dolayı Bartın Üniversitesi Tarih bölümündeki hocalarıma ve mesai arkadaşlarıma ayrıca çeşitli yönlerden desteklerini gördüğüm tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Arif DEMİRER

NİĞDE 2015

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ORTAÇAĞDA MOĞOLLAR İLE ERMENİLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

DEMİRER, Arif

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ahmet AKŞİT

İkinci Danışman: Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ

Mayıs 2015 , 176 sayfa

Ortaçağ'ın önemli bir gücü konumunda olan Moğollar, kısa sürede geniş coğrafyalara yayılarak birçok devlet ve milleti hâkimiyetleri altına almışlardır. Moğollar, hâkimiyetleri altına aldıkları milletlerin tarihlerinde önemli bir rol oynadıklarından, onlarla ilgili pek çok araştırma yapılmıştır, ancak bu araştırmalar ülkemizde genellikle onların Türk ve İslam dünyası ile olan münasebetleri üzerine yoğunlaşmıştır. Moğolların hâkimiyeti altına aldıkları, nüfusu az olan ve tarih sahnesinde fazla yer edinmemiş olan Gürcüler, Ermeniler, Kürtler ve Süryaniler gibi gayrimüslim halklarla münasebetleri ise göz ardı edilmiş, müstakil bir çalışma şeklinde ortaya konulmamıştır. İşte bu çalışmamızla Ermenilerle Moğolların bir asrı aşan ve şimdiye kadar ele alınmamış olan ilişkilerini ortaya koymayı amaçladık.

Ermeniler günümüze daha fazla yazılı kaynak bırakmaları nedeniyle, çalışmamızda daha ziyade Ermeni kaynaklarından yararlanılmıştır. Ancak Ermeni kaynaklarıyla çağdaş olup, bu dönem hakkında bilgiler veren Moğol, Süryani, Arap ve Fars kaynaklarının yanında, Batılı seyyah ve elçilik heyetlerinin eserleriyle de konumuz desteklenmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmamızda günümüzde her iki millet üzerine yapılan araştırmalardan yararlanılarak konunun bütün yönleriyle ortaya konulmasına gayret sarf edilmiştir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır: Girişte, Ermeni ve Moğolların ilk ilişkilerinin başladığı XIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadarki her iki milletin tarihleri özetlenmiştir. Bir asırlık ilişkileri ise üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, Moğol imparatorluğunun Kafkasya ve Anadolu hâkimiyetleri süresince Ermenilerle olan ilişkileri kronolojik sıra gözetilerek anlatılıp, analiz edilmiştir. İkinci bölümde yine ilk

bölümdeki yöntemle Moğol imparatorluğunun devamı olan İlhanlıların, Irak ve Suriye'deki siyasi faaliyetleri süresince Ermenilerle ilişkileri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Moğollarla Ermenilerin idari, mali, askeri, dini, sosyal ve kültürel ilişkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yapmış olduğumuz bu çalışma göstermiştir ki Moğollar ile Ermenilerin ilişkileri sadece kendilerini etkilememiş Kafkasya, Anadolu, Irak ve Suriye'de yaşayan diğer halkları ve devletleri de etkilemiştir. Çünkü Ermeniler, Moğolların bölgedeki en sadık müttefiklerinden birisi olarak bölge de uygulanan Moğol politikalarında aktif rol almışlar ve onlarla diğer halkları da etkileyen sıcak ilişki içerisinde olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu'da Moğollar, Ermeni - Moğol İlişkileri, Ermenilerin İlhanlılarla İlişkileri, Dini ve Kültürel Münasebetler, Memlüklü – Moğol İlişkileri.

ABSTRACT

MASTER THESIS
RELATIONSHIP BETWEEN MONGOLS AND ARMENIANS IN THE MIDDLE AGES

DEMİRER, ARİF

Department of History

Supervisor: Assistant Professor Ahmet AKŞİT

Co-Advisor: Professor Doctor Mustafa DEMİRCİ

May 2015, 176 pages

Mongols, as an important strength of the medieval era, spreading the wide geographical sphere in a short time they received many states and nations under their sovereignty. Because of Mongolians played an important role for the history of these nation there are much research about them. However, this research has focused on Mongolians and Turkish - Islamic world's relations in Turkey. Mongols relation with Georgians, Armenians, Kurds and Assyrians that they lived under the sovereignty of the Mongols with less population have been ignored. This relationships among them have not been revealed as an independent work. This study is the first it aimed to present the relationship between Mongols and Armenians the time for a century.

We were used a lot sources of Armenian in our study due to have more written Armenian sources. In addition to Armenian sources it was used Mongolian, Syriac, Arabic and Persian sources providing information about this period. Besides, it has been supported by Western travelers and embassy delegation's works. In addition to these, having been research on the two nations lead us to study all aspects of the disclosed subject.

This study consists of three chapters. Introduction of this study, history of the two nations summarized until the first quarter of the XIIIth century when the Armenian and Mongols first relationship began. Their centenarian relationship is divided into three sections. In the first part, the Mongol relations with Armenia during the Caucasus and Anatolian period of Mongols, explained and analyzed with the chronological order. In the second part, Ilkhanate - a continuation of the Mongol Empire- relations with Armenians during the political activities in Iraq and Syria were

discussed. In the third chapter, administrative, financial, military, religious, social and cultural relations of Mongols and Armenians has tried to reveal.

This study showed that the Mongolian-Armenians relations not only affected themselves but also affected the state of other peoples living in Caucasus, Anatolia, Iraq and Syria. Because the Armenians, as one of the most loyal allies of the Mongols in the region have also taken an active role in Mongolian politics and have became good relations that affected other people with Mongols.

Key Words: Mongols in Anatolia, The Relationship Between Mongol - Armenian, The Relationship Between İlkhanetes with Armenians, Religion and Cultural Relationship, The Relationship Between Mamluk – Mongol.

İÇİNDEKİLER

II. BÖLÜM

İLHANLILAR DÖNEMİNDE ERMENİ - MOĞOL İLİŞKİLERİ (1256-1335)

III. BÖLÜM

ERMENİ MOĞOL İLİŞKİLERİNİN MEDENİ BOYUTLARI

KISALTMALAR

A.Ü.	**:**	Ankara Üniversitesi
AÜİF	**:**	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DTCF	**:**	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
Çev.	**:**	Çeviren
DİA	**:**	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Edt.	**:**	Editör
F.Ü.	**:**	Fırat Üniversitesi
H.Ü.	**:**	Hacettepe Üniversitesi
haz.	**:**	hazırlayan
İ.Ü.	**:**	İstanbul Üniversitesi
Krş.	**:**	Karşılaştırma
MEB	**:**	Milli Eğitim Bakanlığı
s.	**:**	Sayfa
S.	**:**	Sayı
S.B.E.	**:**	Sosyal Bilimler Enstitüsü
S.Ü.	**:**	Sakarya Üniversitesi
T.C.	**:**	Türkiye Cumhuriyeti
TTK	**:**	Türk Tarih Kurumu
v.s.	**:**	vesaire
y.y.	**:**	Yüz yıl

GİRİŞ

1. Kaynaklar ve Araştırmalar

İncelediğimiz dönemle ve konu ile ilgili ülkemizde çok az çalışma mevcuttur. Ülkemizde Ermeni-Moğol ilişkileri üzerine kısmen değinen çalışmalar yapılmış ise de konuyu bütünüyle ele alan bir çalıma henüz yapılmamıştır. Ancak İngilizce literatürü taradığımız da bu konuyu doğrudan ele alan eserlerin kaleme alındığını görmekteyiz. Konumuz üzerine Ulusal Moğol Üniversitesi'nden Dashdondog Bayarsaıkhan'ın İngilizce olarak kaleme aldığı "The Mongols and the Armenians (1220-1335)" adlı eseri ve bu döneme dair makaleleri çalışmamızın bir nevi İngilizce literatürdeki karşılığını oluşturmaktadır. Çalışmamızda bu kaynaktan da istifade edilerek, ele aldığımız dönemdeki Ermeni, Moğol, Arap, Süryani, Latin, Fars ve Türklerin yazmış oldukları çağdaş eserlerden yararlanılmıştır. Çalışmamızda kullandığımız kaynakları inceleyerek konumuza olan katkıları hususunda değerlendirecek olursak; Moğol tarihçileri hükümdarlarının tarihlerini yazarken münasebette bulundukları milletlerden olan Ermenilere de bu eserlerinde yer verdikleri karşımıza çıkmaktadır. İlhanlı hükümdarlarının tarihini yazan Reşîdüddin Fazlullah, Câmiu't-Tevârih adlı eserinde İlhanlıların, Ermenilerle olan ilişkileri hakkında ve Ermenilerin Memlükler ile olan ilişkileri hakkında bilgiler vermiştir (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:24). Moğol tarihçilerinin kitaplarına Ermeniler girdiği gibi genelde din adamı olan Ermeni vakanüvisleri de dönemin üstün gücü konumunda olan Moğolları gündemlerinden düşürmemişlerdir. Yazdıkları eserlerde hem Moğollarla gerçekleştirdikleri münasebetleri, hem de Moğolların yaşadıkları olayları günümüze aktarmışlardır. Moğol istilası döneminde yaşayıp bu dönemi kaleme alan Ermeni müverrihlerinden Genceli Kiragos, Vardan, Aknerli Grigor, Piskopos Stepanos, Sebastasi, Başkumandan Sımbat, Müverrih Vahram, Smbat Sparapet, Ermeni Kralı II. Hetum, Gorigos Senyörü Hetum, Mhıtar Ayrıvanetsi ve David Bağeşetsi Moğollar hakkında günümüze kadar ulaşan geniş bilgiler sunmuşlardır (Oktay, 2002:198, Dashdondog, 2010:597).

Çalışmamızla ilgili farklı dillerde ve coğrafyalarda hem olayların geçtiği dönemle çağdaş hem de sonrasında birçok çalışma kaleme alınmıştır. Bu çalışmaları konumuz açısından değerlendirdikten sonra konumuza giriş yapacağız.

a. Ermeni Kaynakları

Ermeni Müellifi Kiragos Vakayinamesi: Moğol istilasının gerçekleştiği dönemde yaşayan Müellif Kiragos (1200-1271), Gence (Kantzag) doğumludur. "Ermenilerin Tarihi" adlı eseri yaklaşık bin yıllık bir süreyi kapsamaktadır. İlk bölüm de özellikle Krikor Lusavoriç dönemini ve Moğol akınlarını, ikinci bölümde ise Moğol akınlarını ve bağımsız Ermenistan'ın tarihini anlatmaktadır. Bu eser çalışmamız açısından oldukça önemlidir. Moğolların Ermenistan ve Gürcistan'a ilk geldikleri 1220'den başlayarak, Moğolların hâkimiyet kurup bölgeyi tamamen itaat altına aldıkları 1267 yılına kadar olan olaylar hakkında elimizdeki tercümesinde bilgiler mevcuttur. Kiragos bu eserinde bizzat tanık olduğu olayları aktararak, dönemin çağdaş kaynakları içerisinde bize en fazla ve en doğru malumat sağlayan müellif olmuştur. Ermeni halkının ve komşu halkların siyasi, ekonomik, dini, kültürel ve sosyal yaşantısını başarıyla aktaran eserin ilk baskısı 1858'de Moskova'da yapılmıştır. Ayrıca eserin Moğollarla ilgili kısmı Hrant Der Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilerek "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar" adıyla Türkiyat Mecmuası'nda 1926 yılında yayınlanmıştır. Çalışmamız da Andreasyan'ın da tercümesinden faydalanılarak Mahmut Kemal Ayas tarafından, Fransızcadan Türkçeye tercüme edilen ve Hasan Oktay editörlüğünde yayınlanan Moğollarla ilgili olan kısmından yararlanılmıştır (Müellif Kiragos, 2007:21; Çetin, 2008:151).

Aknerli Grigor Vakayinamesi: Ermenistan ve Gürcistan bölgesini ele geçiren Moğolları en iyi tanımlayan ifade olan "Okçu Milletler" ifadesini kullanan Aknerli Grigor, onlar hakkında en doğru ve geniş bilgiler veren müelliflerden birisidir. Kilikyalı olan Grigor Arran ve Mugan bölgesindeki Ermenilerin Moğollarla münasebetleri hususunda oldukça sahih bilgiler vermiştir. Kilikyalı olan Aknerli Grigor'un kendisine uzak olan ve hiç gitmediği Kafkasya yöresi hakkında doğru ve zengin bilgiler vermesi onun bölgeye hâkim kişilerden bilgi aldığını göstermektedir. Eserin tetkiklerinden anlaşıldığı üzere 1228-1265 tarihleri arasındaki dönemin olayları, şarklı ve "hocamız" diye zikrettiği Vartapet Vanağan'ın bir şakirdinin ağzıyla yazılmıştır. Bu nedenle Arran bölgesindeki Moğollara dair yer ve şahıs isimleri doğru yazılmıştır. Bu bilgileri aktaran kişinin hem bölgeyi hem de Moğolları

iyi tanıdığını göstermektedir. Aknerli Grigor'un "Okçu Milletlerin Tarihi" adlı eserinin 1265 yılından sonraki olayları anlatan kısmı onun kendi kaleminden çıkmıştır. Çalışmamızda Hrant Der Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilerek 1254 yılında "Okçu Milletlerin Tarihi" ismiyle yayınlanan nüshası kullanılmıştır (Aknerli Grigor, 1954:9-10).

Müverrih Vardan Vardapet'in "Cihan Tarihi": Gerek müverrih sıfatıyla gerekse zamanındaki ruhaniler arasında dini yönüyle yüksek bir konuma sahipti. Vardan Ermenistan'ın doğusunda Albanlar memleketine yakın bir yerde Moğol istilasının başladığı dönemde doğmuştur. 1271 tarihinde ölmüştür. **"**Cihan Tarihi" adıyla kaleme aldığı eseri 889'dan 1269 tarihleri arasındaki Ermeni tarihi ve bölgedeki milletler hakkında bilgiler vermektedir. Bu eser Moğol istilası hakkında geniş bilgiler vermese de bölgede istilanın başladığı dönemdeki siyasi tablo hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca eserde Vardan Vartapet, Hülagu Han ile bir kurultay sırasında yaptığı görüşmeyi eserinde uzun uzun anlatmıştır. Eserin Moğollarla ilgili kısmı Hrant Der Andreasyan tarafından Türkçeye tercüme edilerek Tarih Semineri Dergisi'nde 1937 yılında yayınlanmıştır. Çalışmamızda eserin bu yayınlanan tercümesinden istifade edilmiştir (Müverrih Vardan, 1934:154-158).

Piskopos Stepanos Vakayinamesi: Stephanos 13. yüzyılda yakın ve Ortadoğu da, Güney Kafkasya ve Çukurova'da meydana gelen olayları yıllık notlar şeklinde anlatmaktadır. Eser de Ermeni-Moğol ve Ermeni-Mısır ilişkilerinin yanı sıra, Moğol-Selçuklu, Moğol-Mısır savaşları konusunda da bilgiler bulunmaktadır. Çalışmamız açısından önemli bilgiler içeren bu eser, Müellifin yaşadığı yüzyıldaki olayları yıllık notlar şeklinde anlatmasından dolayı bize çağdaş kaynaklarla kıyas yaparak olayların tarihlendirilmesi imkânını vermiştir. Eserin Cengiz Han döneminde Moğolların 1220 yılında Arran'a hücumundan Argun Han'ın hâkimiyetinin sonuna 1290 tarihine kadar olan kısmı, A. Galtsyan tarafından eski Ermeniceden Rusçaya çevrilmiş, bu çeviride Mehmet Mürselov tarafından Rusçadan Türkçeye çevrilerek Hasan Oktay editörlüğünde 2007 yılında yayınlanmıştır. Çalışmamızda bu çeviriden istifade edilmiştir (Oktay,2002:4).

Sebastasi Vakayinamesi: Moğollarla ilgili en önemli kaynaklardan birisi olan bu vakayinamenin müellifi belli değildir. Ama onun Sebastasi yani Sivaslı olarak

adlandırdıkları için Sebastia sakini olduğunu söylemek mümkündür. Eser milattan sonra birinci yüzyıldan 1220 yılına kadar olan olayları kapsamaktadır. Bundan sonra konumuzla ilgili olan ifadeler Celaleddin'in Kafkasya'yı istilası ve onun Moğollara mukavemeti, Çarmoğan Noyan'ın Gence'ye hücumu, Baycu Noyan'ın Anadolu'ya girmesi vs. ile ilgili kısa bilgilerle son bulmaktadır. 1254-1297 yılları arasındaki olaylar da ardı ardına verilmektedir. Vakayinamenin bu kısmı dikkat çekicidir, çünkü o çağdaş müelliflerle görüşmeden olayların tanığı gibi kıymetli bilgiler vermektedir. Çalışmamızda eserin A. Galtsyan tarafından eski Ermeniceden Rusçaya çevrilen sonra da Mehmet Mürselov tarafından Türkçeye tercüme edilerek Hasan Oktay editörlüğünde 2007 yılında yayınlanmış olan Moğollarla ilgili kısımlarından istifade edilmiştir (Oktay, 2002:13; Sebastasi Vakayinamesi, 2007:210).

Başkumandan Sımbat Vakayinamesi: Babaron Senyörü olup, kral I. Leon'un ölümünden sonra devlet naibi olan Kostantin'in oğludur. Sımbat, kendi ifadesine göre, 1208 yılında doğmuş ve henüz 10 yaşında iken Kral I. Leon tarafından saraya alınmıştır. 951-1334 tarihleri arasını kapsayan Vakayinamesinde Kilikya Ermenilerinin tarihleri hakkında geniş bilgiler vermiştir. Kral I. Hetum tarafından elçi olarak gönderilmiş ancak bu seyahatine dair bir satırlık bilgi vermiştir. Moğollarla birlikte Ermenilerin Memlüklere karşı olan saldırılarına bizzat iştirak ederek bu hadiseler hakkında eserinde bilgiler bulunmaktadır. Bu eser Kilikya Ermenileriyle Moğolların ilişkilerinin bizzat içerisinde yer alan bir müverrih tarafından yazılmış olduğu için çalışmamız açısından önemli bir kaynaktır. Çalışmamızda Hrant Der Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilerek Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde muhafaza edilen kopyasından istifade edilmiştir. (Çetin, 2008:150; Başkumandan Sımbat, 1946:1-4).

Müverrih Vahram'ın "Kilikya Kralları Tarihi": Kilikya Ermeni müellifleri içerisinde küçük fakat önemli eseriyle dikkate değer bir mevkii işgal etmiş olan Vahram hakkında bilgilere yine kendi eserinden ulaşıyoruz. O Kilikya'nın üçüncü Ermeni Kralı II. Leon'un divan kâtibi olmuştur. İyi bir tahsil görmüş olan Vahram, kendisi için kullandığı "Rabun" unvanından ve kendisine atfedilen bazı ilahiyata dair eserlerden anlaşıldığına göre aynı zamanda rahipti. II. Leon'un emri üzerine kaleme aldığı Kilikya Kralları Tarihi adlı eserinde düzgün bir dil ve üslup kullanmıştır. Eserini Rupenyan hanedanının hâkimiyetinden başlayarak Abaka Han'ın Anadolu'ya

yapmış olduğu sefere kadar getirerek devrini alakadar eden olaylardan bahsetmiştir. Eser İlhanlılar devrinde Ermeni ve Moğolların ittifak edip Memlükler ile giriştikleri mücadeleler hakkında bilgiler vermesi açısından önemlidir. Çalışmamızda Hrant Der Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilerek Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde muhafaza edilen kopyasından istifade ettik (Müverrih Vahram, 1946:1-2; Çetin, 2008:150)

Smbat Sparapet Vakayinamesi: XIII. Asır Ermeni kumandanı Smbat Sparapet'in Vakayinamesi Ermeni-Moğol ilişkilerinin araştırılması için kıymetli kaynaklardan birisidir. Smbat Sparepet eserinde Ermeni-Bizans, Ermeni-Arap, Ermeni-Türk ilişkilerine de değinmiştir. Moğolların Kafkasya, Anadolu, Suriye ve Irak'taki siyasi faaliyetleri 1246 yılından başlanarak 1271 yılına kadar aktarılmıştır. Bu eserin Mehmet Mürselov tarafından Türkçeye tercüme edilerek Hasan Oktay editörlüğünde 2007 yılında yayınlanmış olan Moğollarla ilgili kısımlarından istifade edilmiştir (Oktay, 2002:17; Smbat Sparapet, 2007:251).

Ermeni Kralı II. Hetum'un Vakayinamesi: Moğolların Anadolu'daki hâkimiyeti hakkında geniş bilgiler veren Kral II. Hetum'un Vakayinamesi 1296 yılında yazılmıştır. Uzun süre II. Hetum'un eseri sehven Ermeni bilim adamları tarafından Hetum Patmiç'e atfedilmiştir. Bu eser X. yüzyılda başlayarak 1351 yılına kadar devam etmektedir. Eserin 1297 yılına kadar olan kısmını Kral II. Hetum'un devamının ise başka birisi tarafından yazılan zeyli olduğu anlaşılmaktadır. Moğollarla ilişki içerisinde olan Kral'ın yazmış olduğu bu eser Ermeni-Moğol ilişkileri açısından zengin bir bilgi kaynağıdır. Çalışmamızda yıllık notlar şeklinde olan eserin, Moğollarla ilgili kısımlarının Mehmet Mürselov tarafından Rusçadan Türkçeye yapmış olduğu tercümesinden istifade edilmiştir (Mürselov, 2007:281).

Gorigos Senyörü Hetum'un Vakayinamesi: Kilikyalı olan Hetum Kral II. Hetum zamanında yaşamıştır. Yazmış olduğu vakayiname, 1076'da başlayıp 1307 yılında son bulmakta ve 232 yıllık olayları kapsamaktadır. Yıllık notlar şeklinde yazılmış olan eserde Moğollarla Ermenilerin ilişkilerine dair geniş bilgiler verilmese de özellikle olayların tarihlendirilmesinde kullanılmıştır. Çalışmamızda eserin Hrant Der Andreasyan tarafından Türkçeye tercüme edilen ve Türk Tarih Kurumu

kütüphanesinde muhafaza edilen nüshanın fotokopisinden faydalanılmıştır (Gorigos Senyörü Hetum, 1946:2-3).

Mhıtar Ayrıvanetsi Kroniği: Mhıtar Ayrıvanetsi (1222-1291), XIII. asrın ünlü tarihçisidir. Yazmış olduğu kroniğin son kısmında Moğollarla ilgili bazı bilgiler vardır. Cebe Noyan ve Sübütay Noyan'ın Kafkasya'ya gelişinden Argun Han'ın tahta geçmesine kadar ki dönem Moğollar ile ilgilidir. Eserin Mehmet Mürselov tarafından yapılan çevirisi çalışmamızda kullanılmıştır (Mürselov, 2007:306).

b. Moğol ve Fars Kaynakları

Alâeddin Ata Melik Cüveynî "Tarihi Cihangüşa":

İran'ın ünlü ailelerinden birine mensup olan Alâeddin, 1226 yılında doğmuş, genç yaşında yeteneğini göstererek Moğollar'ın İran valisi emîr Argun'un yanında çalışmaya başlamıştır. Onun yaşadığı yüzyılda Moğollar, İslam coğrafyasında hâkimiyet kurmuşlardır. Aldığı vazifeler nedeniyle Moğolları yakından tanıma imkânı bulmuş ve onlardan geniş tasvirler yapmıştır. En önemli eseri olup bizim de kullandığımız Tarih-i Cihângüşa'yı 1252'de Hülagu Han'ın Ön-Asya harekâtına başlamasından az önce yazmaya başlamış ve 1259 yılında tamamlamıştır. Kendisinden sonra gelen tarihçileri etkilemiş olan Cihangüşa üç cilttir. Birinci cilt Cengiz Han'ın zuhuru ve fetihleri, ikinci cilt Harzemşahlar ve İsmailîler hakkında bilgi verirken üçüncü cilt, tamamen Hülagu'nun İran ve Ön-Asya harekâtına ayrılmıştır. Bizim açımızdan Moğolların Memlükler ile mücadeleleri sırasında Ermenilerle kurdukları ilişkiler hususunda son derecede orijinal bilgiler vermektedir. 1283 yılında Ahmet Tekûdar'ın döneminde öldürülen müellifin eser Mürsel Öztürk tarafından neşir ve Türkçeye tercüme edilmiştir (Cüveynî, 1998:1-3).

Reşidüddin Fazlullah b. Ebu'l-Hayr Îmadeddin el-Hemedanî, Câmiü't-Tevârih: Reşidüddin 1240 yılında Hemedan'da doğmuştur. İyi bir eğitim aldıktan sonra devlet hizmetine girmiş ve Gazan Han zamanında da vezirliğe yükselmiştir. Reşidüddin Arapça, Farsça, Moğolca, Türkçe, İbranice ve muhtemelen de Çinceyi iyi derecede öğrenmiştir. Müellifimiz 1318 yılında Olcaytu Han'ı zehirlediği iddiasıyla oğluyla birlikte idam edilmiştir. Câmiü't-Tevârih iki ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci cilt, Türk ve Moğol kabilelerinden ve Gazan Han'ın ölümüne kadar ki Moğol

tarihinden, ikinci cilt ise yaratılıştan 1300 yılına kadar olan Çin, Hint, Gazneli, Selçuklu ve Harzemşah vs. devletlerin tarihinden bahsetmektedir. Özellikle Moğolların İlhanlılar döneminde Ermeniler ile olan ilişkileri hususunda bilgiler mevcuttur. Eserin İlhanlılar ile ilgili kısmı Türkçeye çevrilmiş çalışmamızda da bu çeviri kullanılmıştır (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:1)

Ebu'l Kasım Abdullah b. Muhammed El-Kâşanî, Tarih-i Olcaytu: Kâşanî'nin bu eseri Olcaytu dönemi için çok önemli bir kaynaktır. Olcaytu ve Ebû Said dönemlerinde büyük ün kazanmış olan Kâşanî'nin, hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Onun ne zaman doğduğu, eğitimi ve İlhanlı Devleti'ndeki hizmeti hemen hemen bilinmez. Sadece, Câmiü't-Tevârih-i yazarken Reşidüddin'e yardımcı olduğu bilinmektedir. Kısaca Tarih-i Olcaytu denilen "Târih-i Padişah-ı Said Gıyâseddin Olcaytu Sultan Muhammed" adlı eseri 1304-1316 yılları arasındaki olayları yani Olcaytu devrini anlatır ve Câmiu't-Tevârih'in bir zeyli konumundadır. Eserin son dönem Moğol-Ermeni ilişkileri hakkında geniş bilgiler vermesi konumuz açısından önemlidir. Eser Türkçeye tercüme edilmiş, çalışmamızda da bu çeviriden istifade edilmiştir.

Manghol-Un Niuça Tobça'an, Moğolların Gizli Tarihi: Orijinal adı Manghol-un Niuça Tobça'an ve Çince tercümesinin adı Yüan-Cha'o Pi-Shi olan eser, Ahmet Temir tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Moğolların efsanevî menşeinden başlayarak Ögeday Han zamanına kadar en eski bilgileri içine alır. Yazarı meçhul olan eser 1240 yılında tamamlanmıştır. Bu hâliyle 700 yıldan fazla bir geçmişe sahip eserde kaydedilen hadiselerden birçoğu görülmüş ve yerinde tespit edilmiştir. Kitap, kendisinden sonra yazılan birçok Moğolca eserin kaynağı olmuştur. Moğolların Anadolu'daki ve Suriye'deki siyasi faaliyetleri çerçevesinde Ermenilerle geliştirdikleri ilişkilere dair bilgiler mevcuttur. Çalışmamızda eser genel olarak Moğollara dair bilgilerin karşılaştırılmasında kullanılmıştır (Manghol-un Niuça Tobça'an,1995:1-2).

c. Arapça Kaynaklar

Nesevî, Celâlüttin Harezmşah: Bu eser Harzemşahlar tarihinin ve bilhassa Moğol istilâsının belli başlı kaynaklarından birisidir. Horasan'ın Nesâ şehrinde doğan

Nesevî, Harzemşahlar devletinin hizmetin de bulunan Nesevi, Celaleddin Harzemşah'ın siyasi faaliyetlerini ve Moğolların Azerbaycan ve Kafkasya bölgesine akınlarına dair eserinde geniş bilgiler vermiştir. Özellikle Moğolların Ermenilerle ilk karşılaşmasına dair eserde bilgiler mevcuttur. Eser Necip Asım tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve çalışmamızda bu tercüme kullanılmıştır.

İbnü'l-Esîr, el-Kâmil Fi't-Tarih (İslam Tarihi): 1160 yılında Cizre'de doğan müellif, yalnız döneminin değil, daha sonraki asırların tarihçilerini de etkilemiş, İslam tarihinin en büyük tarihçilerindendir. İyi bir eğitim aldığı anlaşılan Îbnû'l-Esir birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan en büyüğü bizim de yararlandığımız el-Kâmil fî't-Tarih adlı eseridir. Yaratılıştan 1231 tarihine kadar geçen olayları anlatan eserin bizim istifade ettiğimiz kısmı, Moğollar'ın İran, Azerbaycan ve Irak'taki faaliyetleri, Celaleddin Harezmşah'ın faaliyetleri ve Moğolların Ermenistan coğrafyasında ilk görülmelerine dair bilgileri kapsayan XII. cildidir. Çalışmamızda pek çok neşri olan eserin Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır. (İbnü'l-Esîr, 1987:312-464).

Ebül Ferec-İbnü'l-İbri, Tarihi Muhtasarüddüvel: 1225-1226 yılında Malatya'da doğan müellif, Yahudi bir hekimin oğlu olduğu için İbn'ül-İbri lakabını almıştır. Kendisinin ana dili Süryanice olmasına rağmen yazmış olduğu Arapça vakayinameden Arapçayı da çok iyi bildiği anlaşılmaktadır. Moğolların Kayseri'yi işgali sırasında orada bulunmuş ve Moğollardan kaçarak Suriye'ye gelmiş buradan da Antakya'ya sığınmıştır. Geniş bir bilgiye haiz olan eseri yaratılıştan 1297 yılına kadar olan olayları içerisine almaktadır. 10 bölüm halinde yazılan eserin dokuzuncu ve onuncu bölümü bizim çalışmamız için önemlidir. Bu kısımlar da dönemin çağdaş kaynaklarına ek bilgiler sunan özellikle Moğolların Memlüklere karşı Ermenilerle birlikte giriştikleri siyasi faaliyetleri içeren bilgiler bulunmaktadır. Eserin dokuzuncu Müslim Arap Padişahları Devletinin yalnızca Moğollara ait olan parçaları ile onuncu bölümün tamamı olan Moğol Padişahları kısmı Türkçeye Şerafeddin Yaltkaya tarafından çevrilmiş, çalışmamızda da bu çeviri kullanılmıştır (Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:1-6).

Al-Melik-Al-Zahir, Baypars Tarihi: Baypars tarihinin ikinci cildini oluşturan bu kitabın nerede, ne zaman ve kim tarafından yazıldığına dair bir kayıt yoktur. Baypars'a ait hususi bir tarih olan eser, onun 17 yıllık saltanatının on ikinci yılından itibaren başlamaktadır. Eserde Baybars'ın Anadolu, Suriye ve Çukurova

bölgesinde Moğollarla ve Ermenilerle olan mücadelelerine dair bilgiler mevcuttur. Özellikle Memlüklü-Moğol mücadelesinin Ermenilere yansımalarına dair verdiği bilgiler çalışmamız için kıymetlidir. Eser Şerefüddin Yaltkaya tarafından Türkçeye çevrilmiş çalışmamızda bu çeviri kullanılmıştır (Baypars Tarihi, 2000:9-10).

d. Latin Kaynakları ve Seyahatnameler

Johann De Plano Carpini, Moğol Tarihi ve Seyahatname: Carpini 1182 yılında doğmuştur. 1245 yılında Lyon kentinde yapılan toplantı da ilk defa papa IV. Innocentıus Moğollara elçiler yollanmasını, bu elçilerin ittifak teşebbüsünde bulunmalarını istemiştir. Moğolistan’a giden elçilik heyeti içerisinde yer alan Carpini seyahati sırasında edindiği bilgileri kitap haline getirmiş, Moğolların sosyal hayatı ile ilgili geniş bilgiler vermiştir. Çalışmamızla ilgili sınırlı bilgiler içerse de özellikle Moğolların dini alanda doğu Hıristiyanlığı ve Ermenilerle ilişkilerine dair bilgiler içermektedir. Eser Türkçeye Ergin Ayan tarafından çevrilmiş ve çalışmamızda bu çeviri kullanılmıştır (Johann De Plano Carpini, 2000:5-6).

Simon De Saint Quentin, Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu: 1245 yılında papa tarafından doğuya gönderilen bir grup keşişin arasında bulunan Simon, Moğolların insan kıyımına son vermeleri ve Hıristiyanlığı kabul etmeleri yönündeki bilgileri içeren papalığın mektubunu, Moğol hanına ulaştırmak için 1245 yılında başlayıp 1247 yılında son bulan bir yolculuğa çıkmıştır. Eser Moğolların siyasi faaliyetleri, kültürel yapıları ve hâkimiyetleri altına aldıkları milletlerle olan ilişkilerine dair bilgiler içermektedir. Biz eserden özellikle Moğolların Ermenilerle dini alanda olan ilişkilerine dair verilen bilgilerden istifade ettik. Çalışmamızda eserin Erendiz Özbayoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilen nüshasından yararlanılmıştır (Simon De Saint Quentin, 2006:5).

Wilhelm Von Rubruk, Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255: XIII. yüzyılın keşiş seyyahlarından olan Rubruck, Moğolların ülkeleri, tarihleri ve sosyal hayatları hakkında Carpini’den sonra ilk köklü bilgileri yaşadığı tecrübelerine göre eserine aktaran elçi olmuştur. 1253 yılında başlayıp 1255 yılında son bulan seyahatinden Rubruck bir Ermeni rahibi tarafından Moğolların başkentinde açılmış olan Kilise’ye giderek burada rahiple yapmış olduğu konuşmayı eserine kaydetmiştir.

Eserin bu kısmı Ermenilerin Moğolları Hıristiyanlaştırma çabalarına dair bilgiler içermesinden dolayı önemlidir. Eser Türkçeye Ergin Ayan tarafından tercüme edilmiş, çalışmamızda da bu çeviri kullanılmıştır (Wilhelm Von Rubruk, 2001:7-8).

e. Süryani Kaynakları

Gregory Abu'l Farac (Bar Hebraeus), Abu'l-Farac Tarihi: 1226 yılında Malatya'da doğan müellif, Yahudi asıllı bir doktorun oğludur. Anadili Süryanice olmasına rağmen Arapçayı da çok iyi derecede bilmektedir. 1253 yılında Süryanî Metropoliti tayin edilmiştir. Hülagu'nun 1258 yılında İran'ı fetih edip, Bağdat Abbasî Halifeliğini yıkıp ardından Suriye ve El Cezire'yi almasından sonra Abu'l Farac, İlhan'ın katına giderek onun teveccühünü kazanmıştır. Yazmış olduğu eser bizzat olayların yaşandığı döneme şahit olması nedeniyle Moğolların Ermenilerle olan ilişkilerinin aydınlatılmasında oldukça değerlidir. Moğolların Anadolu, Irak ve Suriye'yi hâkimiyetleri altına aldıkları dönemde yaşayan müellif, 1286 yılında Meraga'da ölmüştür. Süryanice'den İngilizceye Ernest A. W. Budge tarafından çevrilen eser, Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçeye tercüme edilmiş, çalışmamızda bu çeviri kullanılmıştır (Ebu'l-Farac, Cilt: 1, 1999:1).

f. Selçuklu Kaynakları

Kerimüddin Mahmud-i Aksarâyi, Müsâmeretü'l-Ahbar ve Müsâyeretü'l-Ahyâr: XIII. yüzyılın ilk yarısında doğduğu tahmin edilen müellif, yaklaşık olarak elli yıl devlet hizmetinde bulunmuş, Türkiye Selçuklu Devleti'nin divan kâtipliğini ve evkâf nazırlığını yapmıştır. İlhanlıların Anadolu'daki nâibi olan Mücireddin Emirşâh'ın yanında görev yapmıştır. Devlet görevinde bulunması nedeniyle gördüğü olaylar ve elde ettiği kaynakları da kullanarak yazdığı eserini 1323 yılında Anadolu valisi Timurtaş Noyan'a sunmuştur. Eserin OsmanTuran tarafından yapılmış neşri bulunmakla birlikte çalışmamızda Mürsel Öztürk'ün tercümesi kullanılmıştır (Aksarâyi, 2000:13-20).

İbn Bibi, El-Evâmirü'l-´Alâiyye fi'l-Umûri'l-´Alâiyye (Selçukname): Çalışmamızın önemli kaynaklarından olan el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye'nin müellifi olan İbn Bibi, aslen Harezmlidir. Harzemşahlar, Moğolların önünde tutunamayıp dağılınca İbn Bibi'nin babası Mecdeddin Muhammed, önce

Suriye'ye, ardından da I. Alâeddin döneminde (1230'larda) Anadolu’ya gelmiş ve Selçuklu hizmetine girmiştir. Tercümanlık ve Fanaşhane Müsrifliği gibi çeşitli görevlerde bulunan Mecdeddin'in oğlu İbn Bibi de, babasının durumu dolayısıyla hemen devlet hizmetine girmiş ve uzun yıllar, çok önemli görevlerden biri olan inşa ve tuğra divanında çalışmıştır. O dönemin İlhanlı veziri Şemseddin Cüveynî'nin teşvik ve isteği ile 1186 ve 1280 yılları arasındaki olayları içeren bir Selçuklu tarihi kaleme almıştır. 1280 yılına kadarki Selçuklu-İlhanlılar arasındaki mücadelelerin en önemli tanığıdır. Bu mücadeleler sırasında Ermenilerin Moğollarla olan ilişkileri ve tavırlarına dair bilgiler de vermiştir. Eser Mürsel Öztürk tarafından çevrilerek iki cilt halinde yayımlanmıştır. Birinci cilt, kitabın başlangıcı olan II. Kılıç Arslan'ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i veliaht tayin etmesinden ve o işi yaptıktan kısa bir süre sonra ölümünden (1192) başlayarak I. Alaaddin Keykubad'ın ölümüne (1237) kadar olan kısmı; ikinci cilt ise II. Gıyaseddin Keyhüsrev in tahta oturuşundan (1237), II. Gıyaseddin Mesud’un 1280 yılında Abaka Han'ın yanına gitmesi olayına kadarki kısmı konu almaktadır (İbn Bibi, 1996:62-63).

2. XIII. Yüzyıl Öncesinde Ermeniler, Moğollar ve Batı Asya

XII. ve XIII. yüzyıllar Anadolu ve Kafkasya coğrafyası için hareketli bir dönem olmuştur. Özellikle Anadolu Arapların, Türklerin, Haçlıların ve Moğolların saldırılarına maruz kalmıştır. Bu seferler nüfus yapısını değiştirmiş bu coğrafyalarda yaşayan halkları güçlü bir şekilde etkilemiş ve bu doğrultuda yapılan seferlerin siyasi, ekonomik ve kültürel alanda önemli sonuçları olmuştur. Bu seferlerden etkilenen unsurları Rumlar, Ermeniler, Gürcüler, Süryaniler, Kürtler, Araplar, Türkler, İranlılar ve Moğollar oluşturmuştur. Seferleri düzenleyen taraflar hem etkilemişler hem de güçlü bir şekilde etkilenerek din ve kimlik dahi değiştirmişlerdir. Bu çalışmada, bu güçlü etkiyi yaratanlardan olan, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde tarih sahnesinde güçlü bir şekilde görülmeye başlanan, Doğu Avrupa ve Asya’yı içine alan geniş bir sahada siyasi varlık gösteren Moğollar ile yüzyıllardır Anadolu’da yaşayan Ermeniler arasındaki siyasi, idari, iktisadi, ticari, dini ve kültürel ilişkileri ele alınmıştır (Ersan, 2007:1; Yuvalı, 1994, s.9).

Çalışmamız da Moğollar batıya yöneldikten sonra Ermenilerle karşılaştıkları ve ilişkilerin başladığı 1220'li yıllardan başlanılarak ilişkilerin son bulduğu 1320'li yıllara kadar olan ilişkiler, özellikle siyasi alanda yoğunlaşarak anlatılmaya ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Moğol-Ermeni ilişkilerinin gerçekleştiği bir asırlık dönemde sadece bu iki milletin kendi aralarında geliştirdiği ilişkilere değinilmemiş, tarihi olayların akışı dikkate alınarak, Gürcüler, Abbasiler, Memlükler ve Anadolu Selçuklu devletinin de bu ilişkilere yansıyan yönlerinden bahsedilmiştir. Moğol-Ermeni ilişkilerinin Kafkasya, Anadolu, Irak ve Suriye coğrafyası üzerinde yapmış olduğu etki ve değişimler ele alınarak bu durumun Ermenilere ve Moğollara tesirleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmamızda Ermeniler ile Moğolların ilişkilerinin ne zaman başladığı, İlk ilişkilerin seyrinin ne olduğu, Moğolların Kafkasya ve Anadolu seferlerinde ve Kösedağ Savaşı'nda Ermenilerin tutumlarının nasıl olduğu, ilişkileri belirleyen unsurların neler olduğu, Irak ve Suriye'nin Moğol hâkimiyetine girmesinde ve Ayn Calut Savaşı'nda Ermenilerin tutumlarının nasıl olduğu, Moğol istilasından Ermenilerin ne gibi kazançlarının ve kayıplarının olduğu gibi soruların yanıtları aranmıştır. Moğolların sadece yıkıp, yağma etmeye dayalı plansız ve vahşice bir istila hareketine mi giriştikleri, yoksa belirli bir politika çerçevesinde yürütülmüş bir fetih politikasına mı sahip oldukları irdelenmiş bu husus Ermenilerle olan ilişkiler üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Moğolların tarih sahnesine çıkışlarını ele almadan önce yayılma alanları ile komşu bölgelerinin siyasi ve demografik yapılarına bakıldığında; XII. asrın sonunda Asya haritası şu şekilde çizildiği görülmektedir. Çin güneyde payitahtı Hang-tcheou olmak üzere Songlar İmparatorluğu ile kuzeyinde payitahtı Pekin'de bulunan Tunguzlardan Cürçetler, Jou-tchenler yahut Kinler Krallığı arasında parçalanmıştı. Çin'in kuzeybatı kısmında, bugünkü Oros ve Kansu'da Tibetlilerle akraba Tangutların Si-Hia Krallığı bulunmaktaydı. Tarım'ın kuzey doğusunda, Turfan'dan Kuça'ya kadar Nesturî ve Budizm kültürüne sahip yerleşik Türkler yani Uygur Türkleri yaşamaktaydı (Grousset, 2011:199).

Maveraünnehir ve İran coğrafyasında ise Büyük Selçukluların zayıflamasıyla oluşan boşluğu dolduran Hârzemşahlar Devleti kurulmuştur. Bu devletin merkezi Aral

gölünün güneyinde olan Harezm sahası olmuştur. Selçuklular adına bölgeyi fiilen yöneten ilk Hârzemşah, Kutbüddin Muhammed olmuştur. İsyan eden Horasan Valisi Habeşl b. Altuntak'ın öldürülmesinden sonra Horasan'a tamamen hâkim olan Selçuklu Sultanı Sancar, Taştdar Anuş Tegin'in oğlu Kutbüddin Muhammed'i Harezm valisi tayin etmiştir. Böylece Hârzemşahlar Devleti 1097 yılında kurulmuştur (Taneri,1997:228). Cengiz Han'ın ilk zamanlarında bu devletin başında Muhammed Tekeş, daha sonra da Alâeddin Muhammed bulunmuştur. 1172'den 1200'e kadar hüküm süren Tekiş'in yerine geçen oğlu Alâeddin Muhammed (1200-1220), önce Gurlu sultanları Şehabeddin Muhammed ve Gıyaseddin Şemseddin ile mücadeleye girmiştir (Yuvalı, 1994:9). Yaklaşık 15 yıl süren mücadelede Hârezmşah Muhammed, Gurîlerden Herat'ı ve hatta Gor'u ancak Şehabeddin Muhammed Gurî'nin vefatından (13 Mart 1206) sonra alabilmiştir. Hârezmşah Muhammed, Karahıtaylar'ın nüfuzunu kırıp onları Maveraünnehir'den atmıştır. İki yıl sonra da kızının isteğiyle damadı Semerkant Sultanı Osman'ı öldürterek Batı Karahanlıları tarih sahnesinden silmiştir. Bu sırada bazı Moğol kabileleri Cengiz Han'ın baskısı ile Karahıtayların topraklarına girmişler ve bundan faydalanan Alâeddin Muhammed Maveraünnehir'e kesin olarak yerleşmiştir. O 1215 yılında Gurlulardan Gazne'yi de alarak Afganistan'ın fethini tamamlamıştır (Taneri, 1997:229). 1217 senesinde kuzeyinde Sir Derya ile Batı'da Luristan ve Huzistan Dağları ve Azerbaycan'la Doğu'da Vaziristan Dağları ve Pamirle çevrili bulunan Hârzemşahlar Devleti, Maveraünnehir'i, hemen bütün Afganistan'ı ve İran'ı içine almıştır (Grousset, 2011:183).

Abbasiler, Emevilerin yerine 750 tarihinde; Kuzey Afrika, Arap yarımadası, Suriye, Irak ve Horasan coğrafyasını içine alan, Irak merkezli bir devlet kurmuşlardır. Abbâsî Devleti Mansur'un torunu Harun Reşid (786-809) döneminde en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Emevi hanedanı zamanında İslam imparatorluğunun sınırları, Türkistan içlerinden Pirene Dağlarına, Kafkaslardan Hint Okyanusu'na ve Büyük Sahra içlerine kadar uzanmıştır. Nitekim Abbasîlerin iktidara geldiği ilk yıllardan itibaren kopmalar başlamış, Endülüs'de Emeviler sülalesi tarafından bağımsız bir devlet kurulmuştur. Abbasi toprakları üzerinde Büveyhîler, Tâhirîler, Samâniler, Şirvâniler, Saffârîler, Hamdânîler, Mervânîler, Mirdâsîler, Ukayliler, Zengîler, Karahanlılar, Tolunoğulları, İhşidîler, Sacoğulları, Murabıtlar, Muvahhidler, Hafsîler, Aglebîler ve Fâtımîler gibi bağımsız devletler veya beylikler kurulmuştur. X. yüzyılın başında Halifeliğin içinde bulunduğu sosyal buhran en yüksek noktasına varmıştır.

Zenci isyanının bastırılmasına rağmen etkileri devam etmiş ve İsmaili mezhebine ait fikirler süratle yayılmıştır (Yıldız, 1988:34-37). Moğolların ortaya çıkmaya başladığı dönemde halifelik makamında Mustâsım bulunuyordu, 750-1258 yılları arasında beş asır hüküm süren Bağdat Abbasi Halifeliği eski gücünü kaybetmiş, çeşitli İslam hükümdarlarının saltanatlarını tebrik ve tasdik etmenin yanında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda sulh için elçi ve rica heyetleri göndermekten başka bir fonksiyonu kalmamıştır (Arslantaş, 2003:1).

Hârzemşahların batısında ise çeşitli Atabeylikler vardı. Bunların bazıları şunlardır: Musul, Halep, Sincar, Şam Atabeylikleri ve Diyarbakır, Mardin ve Harput'ta Artukoğulları bulunuyordu. Ahlat'ta bir Ermeni Krallığı, Azerbaycan'da Şeddadoğulları, Türkiye Selçuklu Devleti, feodal devletlere bölünmek üzereydi. Şeddadoğullarının kuzeyinde Şirvanşahlar; Anadolu'da Sivas-Malatya tarafları Danişmendoğullarının idaresindeydi. Erzincan'da Mengücekoğulları, Erzurum civarında Saltukoğulları, İran Azerbaycan'ı taraflarında Elderinoğulları, Güney İran'da Salgurlular, Diyarbakır Musul taraflarında Inaloğulları zikredilmeye değer devletlerdir(Ağaldağ, 2002:266).

Bu dönemlerde Bizans'ın durumu da pekiyi değildi Selçukluların akınları ile Bizans batıya doğru gerilemiş ve Haçlı Seferleriyle beklediği güç ve gelişmeyi bulamamış hatta bu seferler İmparatorluğun daha da zarar görmesine neden olmuştur. IV. Haçlı Seferi'nin beklenilenin aksine 1204 yılında Latinlerin İstanbul'u işgali ile son bulmasının ardından, şehri terk eden bazı Bizanslı idareciler Anadolu'da ele geçirdikleri merkezlerde, Bizans İmparatorluğu'nun varisi olarak devletler kurmaya çalışmışlardır. Nitekim III. Aleksios'un damadı I. Theodoros Laskaris, İznik merkez olmak üzere Batı Anadolu'da müstakil İznik Rum Devleti'nin temellerini atarken, Komnenos hanedanına mensup Aleksios ve David adlı iki kardeş, Karadeniz sahillerine hâkim olarak Trabzon Rum İmparatorluğu'nu kurmuşlardır (Ayönü, 2002:608).

Zengîlerin[1] hizmetinde yükselen Selahaddin, Kahire'yi 1171'de Fatımilerden alıp Suriye'yle birleşerek Eyyubi hanedanlığını kurmuştur (Bournoutian, 2011:108). Selahaddin Eyyubi'nin kurduğu devlet, babasının adından dolayı Eyyubiler olarak

[1] Musul ve Halep merkez olmak üzere el-Cezîre'de kurulup 1127-1233 tarihleri arasında Doğu Anadolu ve Suriye'de hüküm süren Türk-İslâm hanedanıdır. Bezer, 2013:268.

anılmıştır. Eyyubi Devleti'nin sınırları kısa sürede Mısır, Suriye, Güneydoğu Anadolu ve Arabistan'ın güneyine kadar genişlemiştir. Selahaddin, 1187'de Kudüs'ü aldığında Hıristiyanların canını bağışlamasına rağmen bu hareket, Üçüncü Haçlı Seferinin(1189-1192) başlamasına neden olmuştur. Selahaddin, iktidarı zamanında Ortadoğu'daki Haçlı varlığının belini kırmış, onu asla eski gücüne kavuşamayacağı hale getirmiştir. O, Haçlılar dışında Haşhaşiler/Bâtınilik meselesi ile de uğraşmıştır. Selahaddin Eyyübi'nin 4 Mart 1193 günü Şam'da ölümünden sonra dört oğlu arasında çıkan taht mücadelesi, Mısır'da isyan çıkmasına neden olmuştur. Abbasî Halifesinin yardım amaçlı gönderdiği Memlük askerleri yönetimi ele geçirmiştir. Bundan sonra İslam Dünyası'nda Memlükler egemen olmaya başlamıştır (Şeşen, 1995:20-21). Moğolların kurulduğu döneme baktığımızda, onların yayılma alanları ile komşu bölgelerinin siyasi ve demografik yapısı genel olarak bu şekildeydi ve bölgelerde güçlü bir devlet bulunmuyordu. Moğolların Batı seferiyle birlikte bu durum kendisini açıkça göstermiş ve onlar Anadolu içlerine kadar kolay bir şekilde yayılmışlardır.

Çalışmamızda ilişkilerini ele aldığımız taraflardan birisi olan Ermenilerin menşei konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüş, ancak henüz bir fikir birliğine varılamamıştır. Konu ile ilgili görüş belirten araştırmacılar, Ermenilerin Thrak - Friglere mensup bir topluluk, Urartuların devamı, Turanî bir kavim, Kafkas halklarından biri vb. farklı tezler ileri sürmüşlerdir. Ermeniler ise kendilerinin Hz. Nuh'un torunu Hayk'ın neslinden geldiğini, kitabı mukaddes rivayetlerine bağlayarak kabul etmekte, kendilerini Hayk, yaşadıkları toprakları ise Havastan olarak adlandırmaktadırlar. (Ersan, 2007:1; Dashdondog, 2011:32). Bunlara göre, Nuh'un gemisi Tufan'da Ararat dağı üzerine durmuş, sular çekildikten sonra, Nuh'un oğulları ve torunları bu bölgede yerleşmiş ve civara yayılmışlardır. Nuh'un torunun torunu olarak kabul ettikleri Hayk, 130 yaşlarında iken Sincar yöresine giderek, Babil Kulesi inşa edilirken orada bulunmuş, kule yıkıldıktan sonra da oğulları ve torunlarını alıp kaçarak Ermenistan'a gelmiş ve Ermenilerin nesli burada çoğalmıştır. Bu görüşü öne süren tarihçiler; Ermenileri Ermenistan denilen bölgenin yerli halkı olarak kabul etmişlerdir (Uras, 1987:22; Bournoutian,2011:24).

Kendisini *"Hayk"* olarak isimlendiren bu topluluğun *"Ermeniler"* şeklinde adlandırılması, yaşadıkları coğrafya ile ilgili olmuştur (Streck, 1978:317). Mevcut bilgilere göre, *"Armenia"* tabirine M. Ö. 521 yılına ait Da-rius Kitabesi'nde rastlanmış ve *"Yukarı İller-Yukarı Memleket"* anlamında kullanılmıştır. Buna göre *"Ermeniler"*

denilince, *"Yukarı Memlekette Yaşayanlar"* anlaşılmakta ve başlı başına bir *"ırk"'* ifade edilmemiştir (Ersan, 2007:1). Ermenistan olarak adlandırılan coğrafya; Doğu Anadolu, Güney Kafkasya, Kuzey Suriye ve Kuzey İran arasında kalan bölgeyi kapsamaktadır. Genel olarak Ermenistan coğrafyası yüksek platolardan oluşmaktadır. "*Ermenistan"* ismi bir coğrafyanın adı olup, en erken M.Ö VI. asırda bölgeye gelen Ermenilere ismini vermiştir. (Durmaz, 2004:171; Dashdondog, 2011:31).

Armenia bölgesi, büyük İskender dönemine kadar Perslerin hâkimiyetinde kalmış, bundan sonraki devirde Makedon kökenli Seleukoslar döneminde atanan valiler tarafından yönetilmiştir. Partların hâkim olduğu dönemde, bu hanedanın üyelerinden olan valiler vasıtasıyla yönetilmiştir. İki yüzyıl kadar da Romalıların tayin ettiği valiler tarafından yönetildikten sonra İranlıların hâkimiyeti altına girmiştir. Bölgede uzun süren Roma-Sasani mücadeleleri devam ederken M.S. IV. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlık hızla yayılmaya başlamıştır (Kocaş, 1990:22).

Ermeniler; kral ailesi, ordusu ve halkı ile Hıristiyanlığı resmî din olarak kabul eden ilk topluluğun kendileri olduğunu ifade etmektedirler. Bu toptan din değiştirmenin öncüsü de Gregoire (Grigor-Kirkor)'dır. Kayseri'de Hıristiyan olarak yetişen Gregoire, Ermenistan'a dönüp orada Hıristiyanlığı yaymaya başlamış ve bundan dolayı işkence görmüştür. Ermenistan Kralı Tiridate'nin hastalanması, hastalığında hekimlerin çaresiz kalması ve Kral'ın kız kardeşinin bir rüya görmesi üzerine Gregoire'ye başvurulmuştur. Gregoire, Kral'ı iyileştirmiştir. Kral da, bunun üzerine Hıristiyanlığı kabul etmiş ve Krallığın resmî dininin Hıristiyanlık olduğunu açıklamıştır. Gregoire, Hıristiyanlığı, Ermenistan'da bulunan, İranlılar, Hayklar, Gürcüler ve Türkler arasında da yaymıştır. Bunun için Gregoryen Hıristiyanlığına, değişik ırk ve kültürden insanların Hıristiyanlık anlayışının ortak adı olarak bakılmıştır (Küçük, 1953:119).

Armenia bölgesinin M.S. V. yüzyılda Bizans imparatorluğunun hâkimiyeti altına girmesiyle, bölgede Bizans-Sasani mücadelesi başlamıştır. Taraflar arasındaki mücadele devam ederken, M.S. VII. yüzyılda bölgede Bizans-Arap mücadelesi baş göstermiştir. İmparator IV. Konstantinos'un 678 yılında Emevilere karşı elde ettiği galibiyetten sonra Armenia ve İberya'nın (Gürcistan) gelirleri iki devlet arasında paylaşılmıştır. Bu anlaşma tarafların mücadelesini sona erdirmemiş, bölge bazen

Bizans bazen de Arapların tayin ettiği valiler tarafından idare edilmiştir (Kocaş, 1990:39).

Abbasilerin Ermeni bölgesine hâkim oldukları dönemde, atadıkları valilerin sert tutumlarından dolayı Ermenilerin bağımsızlıklarını kazanma istekleri gittikçe kuvvetlenmiştir. Bunun sonucu olarak da Ermeniler sık sık isyan etmişlerdir. 862 tarihinde Armenia bölgesine vali olarak tayin edilen Ali b. Yahya el-Ermeni, Ermeni isyanlarını önlemek ve Bizans İmparatoru'nun Ermeniler üzerindeki nüfuzunu kırmak için, Halife el-Mustain'in emriyle, isyanlarda rol oynamamış ve Ermeniler arasında en nüfuzlu kişi olan Bagratuni hanedanından I. Aşot b. Simbat'ı, bütün Ermeni işhanlarının (emîr) başı tayin ederek, ona "işhanlar işhanı" unvanı verip hilat giydirmiştir. I. Aşot, Abbasî Halifeliği ile münasebetlerini istenilen şekilde sürdürmesinden ve bölgede karışıklığa meydan vermemesinden dolayı 882-883 yılında Halife el-Mu'temid (870-892) tarafından *"kral"* unvanı verilerek ödüllendirilmiş ve kendisine Ani'de taç giydirilmiştir. Halifenin bu tutumu karşısında, Ermeniler ile münasebetlerini kesmemek ve onlar üzerinde söz sahibi olmak isteyen Bizans imparatoru I. Basileios (867-886) da 885'de I. Aşot'a kral unvanı vermiştir. Böylece, Bizans imparatorluğu ile Abbasîler arasındaki hâkimiyet mücadelesinden kazançlı çıkan taraf Ermeniler olmuş, krallık tacı ve tahtı elde ederek siyasî bir kimlik kazanmışlardır (Ersan, 2007:3).

X. yüzyıla gelindiğinde Bizans ve Arap çatışmalarından yararlanan Ermeniler Ani, Kars ve Van merkezli olmak üzere üç Ermeni Krallığı kurmuşlardır. Abbasî halifesinin I. Aşot'a krallık unvanı vermesiyle siyasî bir oluşum hâline gelen Ermeniler, Doğu Anadolu Bölgesi'nde tâbi krallıklar şeklinde sürdürdükleri hâkimiyetlerini, II. Basileos'un bölgeyi ilhak politikasını başlatması üzerine, Bizans'a devretmek zorunda kalmışlardır (Streck, 1978:319).

Bizans İmparatorluğu'nda yaklaşık beş yüz yıl siyasî, askerî ve idarî sahalarda görev alan Ermeniler, VII. ve VIII. yüzyıllarda İmparatorluğun yaptığı savaşlarda Bizans saflarında yer almışlardır. IX. ve X. yüzyıllarda ise asker ve memur olarak Bizans'ın sosyal, askerî ve siyasî hayatına katkıda bulunan Ermeniler, İmparatorluğun en yüksek kademelerine kadar çıkabilmişlerdir. Bununla birlikte Ermeniler ile Bizans İmparatorluğu arasındaki mezhep farklılığı her iki taraf arasında çatışmaya dönüşmüş,

Bizans İmparatorlarının Ermenileri Ortodokslaştırma siyaseti ve Ermenilerin buna direnmeleri taraflar arasındaki mücadeleyi sürekli kılmıştır[2] (Ersan, 2007:6).

Ermenilerin Doğu Anadolu'da kurmuş oldukları belli başlı beylikler şunlardır;

a) Ani Bagratlıları (885-1045): Ermeni Krallıkları içerisinde en önemli olup başkenti önceleri Bazaran iken 961 yılından sonra III. Aşot tarafından Ani'ye nakledilmiştir. da Ani Ermeni Krallığı 1045 yılında Bizans tarafından yıkılmıştır.

b) Kars Bagratlıları (962-1064): Başkenti Kars olan bu krallık Selçuklu akınlarına dayanamayıp, 1064 yılında Sultan Alparslan'ın Kars'ı fethetmesiyle son bulmuştur.

c) Taşrik Bagratlıları (982- 1064): Merkezi Lori'de bulunan Taşrik Krallık ailesi Selçuklu himayesine girerek, 1064'te İslamiyet'i kabul etmiş ve uzun müddet yaşamış ise de önemli bir rol oynamamıştır.

d) Ardzruniler (908- 1021) : Merkezi Van olmak üzere Vaspurakan eyaletinde kurulmuştur. Sacoğulları emirlerinden Afşin'in yerine geçen kardeşi Yusuf, Armenia prenslerini hükmü altına alabilmek için I. Simbat (890-914)'a rağmen, 908 yılında Ardzruni ailesinden Vaspurakan prensi Gagik (904-936)'e Armenia Meliki unvanını vermiştir. Son kralları Senekerim, Ardzruni ülkesini 1021'de Bizans'ı terk etmek zorunda kalmıştır (Urfalı Mateos, 1987:18-19).

Doğu Anadolu'da kurulan bu devletçiklerin en güçlüsü, Ani'yi başkent edinen. Ani Bağratlılarıdır. X. yüzyılda Bagratlı krallar yönetiminde altın çağını yaşamıştır. 1018'de Selçuklu akınları başlayınca önce, başkenti Van olan Vaspurakan yöresinin, Ardzruni ailesinden Ermeni kralları (1021'de); sonra da, Ani Bağratlıları (1045'de), topraklarını Bizans İmparatorluğuna satmak zorunda kalarak, iç bölgelere doğru çekilmişlerdir (Umar, 1998:152). Ermenilerin göçmesi planlı ve düzgün olmuştur. Bizans tarafından arazileri ellerinden alınmış olan Ermeni büyüklerine Kapadokya'da,

---

[2] Ermeniler M.Ö IV. yüzyılda Bizans'la birlikte Hıristiyanlığı kabul ettiler ama bu yeni durum Ermenistan'da Bizans politikasını değiştirmedi. Aksine kısa bir süre sonra Ermeniler, Papaz Gregor'un kurduğu Gregoryan Kilisesine bağlanınca, Rum kilisesi bundan rahatsız oldu. Çünkü Gregoryan Mezhebinin Bizans topraklarında yayılmasını istemiyordu. Diğer yandan Ermenistan Bizans için sürekli bir huzursuzluk kaynağı idi. Bu iki önemli neden üzerine, Bizans Ermenistan'ı Ermenilerden temizleme yolunda bir politika izlemeye başladı. Böylece hem Ermeni kilisesinin yayılması önlenmiş olacak hem Ermenistan'da sükûnet sağlanacaktı. Bizans'ın bu politikası Türklerin Anadolu'ya gelişine kadar sürdü. Kaşkarlı, 1990:15.

özellikle güney Toros silsilesi yakınlarında arazi ikta olunmuştur. Bunların maiyetleri de kendilerini buralara kadar izlemişlerdir. Selçuklu istilası ciddi şekilde başlayınca Ermeniler yurtlarını kitleler halinde terk ederek bu yeni kolonilere katılmışlardır. Bu suretle Ermenilerin yaklaşık yarısı güney batı istikametinde yola dökülerek Türklerin henüz ulaşamamış oldukları orta Fırat vadisine yayılmışlardır. Asıllarını gururla Davut ve Bethseba'ya kadar dayandıran Bagrat hanedanının son Ermeni hükümdarı 1079 yılında, Kayseri başpiskoposunu korkunç bir şekilde öldürdükten sonra, Bizans'ın emriyle katlolunmuştur. Bunun üzerine onun Ruben adındaki akrabası, Bizans İmparatorluğu'na isyan ederek kuzey batı Kilikya'da bağımsızlığını ilan etmiştir (Durmaz, 2004:172). Kars'ı başkent edinen Bagrat'lı krallar ise 1064'te Alp Arslan'a teslim olmuşlardır. Bugünkü Türkiye dışında Lori'yi başkent edinmiş Taşirk ailesinden krallara gelince: bunlar, 1064'de İslam'ı kabul edip Selçuklu hâkimiyetine girmişlerdir (Umar, 1998:152).

13. yüzyılın ilk çeyreğinde kuzey doğu Ermenistan Zakaryanların hakimiyeti aldındaydı (Harita 4). Bu bölge Gürcistan krallığının askeri hizmetinde bulunan Zakaryanlara ödül olarak verilmişti. Gürcistan krallığının hakimiyeti altında özerk yapı da bulunmasına rağmen bu bölge, Ermeni kültürü ve ekonomik yaşamı açısından üst seviylere çıktı. Lori, Ani, Surmari ve diğer kuzey batı Ermenistan bölgeleri Başkomutan Zakara ve onun oğlu Şahinşah idaresi altında bulunmaktaydı. Zakaryanlar ailesine tabi olan Vachutianlar, Pahlavuniler, Mamigonianlar, Ardzruniler ve diğer Ermeni aileleri de bu bölgede yaşamaktaydılar. Ermenistan'ın doğu bölgeleri olan Bjni, Geğarkunik, Vayots Dzor, Artsakh'ın çoğu, Sünik, Nahcıvan, Dvin ve Erivan Atabeg İvane Zakaryan[3] ve onun oğlu Avak'ın hakimiyeti altındaydı. Dvin şehri Atabeg İvane Zakaryan'ın Bjni şehri ise oğlu Avak'ın idare merkeziydi. İvane ailesinin hakimiyeti altında Orbelyanlar, Kogh Vasiller, Toflar, Hasan Celaller ve diğer aileler bulunmaktaydı (Harita 4). Moğollar Ermenistan'ın doğu bölgesine geldiklerinde direkt ilişki içerisine girenler bu Ermeni sülaleleri olmuştur (Dashdondog, 2011:33-34).

[3] Gürcistan krallığının atabeği unvanını taşıyan Ivana, Gürcü orduları kumandanlığında kardeşi Zakara'ya 1212 yılında halef olmuştur. Müellif Vartan'a göre kendisi aslen meşhur Meharkerdzel ailesine mensuptur. Bu aile Gürcistan krallarının hizmetinde bulunmuş ve özellikle Orbelyanların çöküşünden sonra önemli bir rol oynamıştır (Müellif Kiragos, 2007:23).

Moğollar Kafkasya'ya geldiklerinde Büyük Ermenistan'ın batı tarafında 1220'lerden beri Türkiye Selçuklu Devleti, kuzeye ve doğu kesimlerinde 1089 yılından beri Gürcü Bagratuni hanedanlığı, güney bölgelerinin bazı kesimlerinde 1208 yılından beri Eyyübiler hakim olmuş, Eyyübi hanedanlarının hakimiyeti dışında kalan güney bölgelerinin bazı kesimleri ise Ermeni prenslerinin idaresinde bulunmuştur. Bunlar; Sasun'u yöneten Mamikonyanlar, Moks bölgesinde Ardzruniler ve Vaspurakan eyaletinde bulunan Rshtunikler şeklinde olmuştur (Dashdondog, 2007:1).

Doğu Anadolu'dan çekilen Ermeniler, yavaş yavaş yer değiştirerek, Çukurova yöresine yerleşmeye başlamışlar; ancak, tarihin hiçbir döneminde Çukurova halkının çoğunluğunu oluşturamamışlardır. Kilikya Ermenilerinin Çukurova'daki yayılma alanları Orta Toroslar, Güney Doğu Torosları ve Amanos dağalrı olmak üzere 3 dağ silsilesi ile çevrilmiştir. Bunların başında bulunanlardan Rupen, Sis(Kozan)'ı başkent edinmiştir. Çukurova'da kurduğu beylik Haçlılar gelince, onların koruyuculuğu altında, gücünü artırmıştır. 1198'de, Beyliğin başındaki II. Leon, Haçlılardan Krallık tacını almış, 1199'da Tarsus kilisesinde törenle başına geçirmiştir. Ermeni krallar yönetiminde bulunan ama halkının ancak azınlığı Ermeni olan bu devlet Küçük Ermenistan Krallığı diye anılmaya başlamıştır (Umar, 1998:152; Dashdondog, 2011:34).

Moğolların ortaya çıktığı bu dönemde II. Leon'un başarılı idaresi altında Kilikya Ermenileri güçlenmiş ve bölgede ticaret gelişmiştir. II. Leon ölmüş ancak geride varisi olarak kızlarından Zabel'i bırakmıştır. II. Leon'dan sonra boşalan tahta Antakya'dan kovulmuş olan prens Rupen Raimond, Papa'nın da desteğini alarak geçmiştir ancak yönetimi fazla uzun sürmemiştir. Hetumyanların başını çektiği Ermeni soyluları tarafından saf dışı bırakılmıştır. Bunun ardından Zabel, Ermeni adetlerini kabul etmesi ve Ermeni Kilisesinin mensubu haline gelmesi koşuluyla, Antakya'lı Philipe'le evlenmiştir. Philipe'nin Ermenileri hor görmesi ve devamlı Antakya'da oturması nedeniyle evlilikleri Ermeni soyluları tarafından sonlandırılmıştır ve Philipe zehirlenerek öldürülmüştür. II. Leon'un kızı Kraliçe Zabel, Hetumyan ailesinden Constantin'in oğlu Hetum ile evlenmiştir. 1226'da Kraliçe Zabel ve Hetum Sis'te taç giymişlerdir; Rupinyan-Hetumyan soyu böylece doğmuştur. Zabel ve Hetum 1226'dan 1252'ye kadar tahtta kalmışlardır. Saltanatları her ikisinin de üzerinde resmini taşıyan sikkelerle ölümsüzleştirilmiştir. Bunların

hâkimiyeti döneminde de Moğollar Ortadoğu'ya gelmiştir (Bournoutian, 2011:111 Dashdondog, 2011:36).

Moğollar Kafkasya'ya geldiklerinde Büyük Ermenistan'ın batı tarafında 1220'lerden beri Türkiye Selçuklu Devleti, kuzeye ve doğu kesimlerinde 1089 yılından beri Gürcü Bagratuni hanedanlığı, güney bölgelerinin bazı kesimlerinde ise 1208 yılından beri Eyyübiler hakimdi. Büyük Ermenistan'ın güney bölgelerinin bazı kesimleri Ermeni prenslerinin kontrolü altındaydı. Bunlar; Sasun'u yöneten Mamikonyanlar, Moks bölgesinde Ardzruniler ve Vaspurakan eyaletinde bulunan Rshtuniklerdi (Dashdondog, 2007:1).

Moğolların menşei, (İslâm kaynaklarında Tatarlar) ve VI. yüzyıldan önceki tarihleri oldukça karanlık olmuştur. Moğol adı, kaynaklarda ilk defa VII. yüzyılda T'ang sülâlesi resmî tarihleri Chiu T'angshu ve Hsin T'angshu'da "Mêng-wu" ve "Mêng-wa" şeklinde Proto-Moğol Shih-wei kabile grupları arasında önemsiz küçük bir kabile ismi biçiminde geçmektedir. Devlet ve hanedan adı olarak kullanılması Cengiz Han zamanında, millet adı olarak kullanılması ise daha sonra olmuştur. Arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilere göre; Moğol asıllı kabileler, daha milâttan önce II. binyıldan itibaren, Türk menşeli kabilelerin doğusunda yer almışlar ve Tula Nehri'nin kaynakları, her iki ırk arasında sınır olmuştur. Bu dönemde Moğollar, Tula Nehri'nin kaynaklarından Mançurya'nın batı ve güneybatısına kadar yayılmışlardır. Hunlardan itibaren Moğollar ile Türkler arasındaki temaslar sıklaşmıştır. Büyük Hun Devleti'nin yıkılmasının ardından Asya'da ortaya çıkan güç boşluğu, III. yüzyılın başlarından VI. yüzyılın ortalarına kadar, Moğol asıllı Hsienpi ve Juanjuanlar tarafından doldurulmuştur (Özgüdenli, 2005:225).

VI. yüzyılın ortalarından itibaren önce Göktürk, daha sonra Uygur hâkimiyetine giren Moğollar, bu dönemde Türk kültürü ve devlet geleneklerinden önemli ölçüde etkilenmişlerdir. XII. yüzyılın sonunda, güneyde Çin, Milli Song İmparatorluğu ile kuzeyde Pekin, başkent olmak üzere Cürcet, Chin (Kın), Tunguz İmparatorlukları arasında paylaşılmıştır. Çin'in kuzey batısında Tangut Krallığı varlığını sürdürmüştür. Tarım'ın kuzey doğusunda, Turfan'dan Kuça'ya uzanan bölgede Budist Uygur Türkleri yaşamışlardır (Ağaldağ, , 2002: 266).

X-XII. yüzyıllarda Moğol asıllı kabileler tarafından Kuzey Çin ile İç Asya'da Curcen, Kitan ve Karahıtaylar gibi devletler kurulmakla birlikte Moğolların dünya tarihinde önemli rol oynaması, ancak XIII. yüzyılın başlarında Timuçin'in kurduğu Moğol İmparatorluğu ile olmuştur (Özgüdenli, 2005:225). XII. asırda Moğollar birçok kabilelere ayrılmışlar, kabileler komşularıyla ve bilhassa aralarında sürekli harp etmişlerdir. Cengiz Han'ın çıktığı aile, Borciginler (bordjigin) klanın Kiyat tali klanına mensuptur (Grousset, 2011:203). 1240 yılında yazılmış olan Moğolların gizli tarihinde Cengiz Han'ın soyu şu sözlerle anlatılmıştır; *"Çingiz Kağanın ceddi, Yüksek Tanrının takdiriyle yaratılmış bir bozkurt idi. Eşi beyaz bir maral idi. Denizi geçerek geldiler. Onan nehrinin membaında Burkan Haldun dağı civarında yerleştiklerinde Bataçi Han adlı bir oğulları oldu".* Bundan sonra eserde Bataçi Han neslinden gelenler sırasıyla sayılarak, Temuçin'in babası Yesügey Bağatur'a kadar 20 isim bildirilmiştir. Bunlar Bataçi Han'ın oğlu Tamaça, onun oğlu Horiçor Mergen, onun oğlu A'ucan Bara'ul onun oğlu Karçu, onun oğlu Borcigiday Mergen, onun oğlu Torokolçin Bayan, onun oğlu Dobun Mergen, onun eşi Alangua'dan doğan Budun çur Munggak, onun oğlu Kabaçi Bahadır, onun oğlu Menen Tudun, onun oğlu Kaçi Külük, onun oğlu Kaydu, onun oğlu Bayşingon Tokşin, onun oğlu Tumbinay Seçen, onun oğlu Kabul Kağan, onun oğlu Bartan Bahadır, onun oğlu Yesügey Bahadır, onun oğlu Temuçin şeklinde sayılmıştır (Manghol-un Niuça Tobça'an,1995:3-4).

Yesügey Bahadır'ın büyük oğlu Temuçin, ileride Cengiz Han diye anılacak olan bu büyük şahsiyet 1167 yılında Onon ırmağının kıyısında Dülün Boldag adı verilen yerde doğmuştur. Temuçin'in doğum tarihi için İranlı tarihçiler 1155 yılını vermektedir. Yuan hanedanın tarihleri ise 1162 yılını göstermektedirler. Pelliot ise 1340 tarihli Çin kaynakları üzerinde yaptığı çalışmalara dayanarak, Temuçin'in doğum tarihini 1162 olarak kabul etmektedir. Cengiz Han 1227'de öldüğünde ancak 60 yaşlarında bulunuyordu (Ağaldağ, 2002:267).

Cengiz Han'ın babası Yesugey Bahadır, Tayciutlarla akraba olan Borjigin kabilesine mensuptur. Yesugey sahip olduğu yiğitlik ve cesaret gibi hasletler sayesinde birçok Oboku birleştirerek, Kıyat-Borjigin adında yeni bir kabile teşkil ettirdi ve onun reisi oldu (Cüveynî, 1998:91). Bahadır unvanını da bu hususiyetlerinden dolayı aldı. Yesugey Bahadır günlerini avcılık ve komşu kabilelere akınla geçiriyordu. Bilhassa, Tatarlarla mücadele halindeydi. Bu kavgada, güçlü

Kereyit reisi Ong-Han'ın yardımını almaktaydı. Bu sıralarda Cengiz Han daha çocuktu. Bir gün bir ziyafet esnasında Tatarlar Yesügey'i zehirleyerek öldürdüler. Bu durumda Kiyat kabilesi hemen dağıldı. Cengiz Han ve ailesi çok zor durumda kaldı. Ancak anneleri Hö'elun Ucin, Timuçin ile kardeşleri Kasar ve Belgutay'ı çok zor şartlarda yetiştirmeyi başardı. Timuçin, bir ara Tayciutlar'ın eline esir düştüyse de kurtuldu. Ardından da Ungiratlı Dey-Seçen'in kızı Börte-Ucin'le evlendi. Bir süre sonra karısı ve ailesi, Kelüren ırmağı kenarında iken Merkitlerin baskınına uğrayarak esir düştü. Timuçin ve kardeşleri, yardım için Kereyitlerin hükümdarı Tuğrul'a gittiler. Tuğrul yardım teklifini kabul ederek oğlu Camuka'yı Timuçin ile beraber gönderdi. Müttefikler, Merkitleri imha ederek esirleri kurtardılar. Bu olaydan sonra Timuçin'in şöhreti birden bire arttı ve kendine katılan kabileler tarafından 1196'da "Cinggis Kağan" unvanıyla han seçildi (Erdem, 1995:25-26). O dönemde Han unvanı Moğollarda kral, hükümdar manasında değil sadece kabile reisi anlamındaydı.

Timuçin 1196 yılında hanlık unvanını alınca, Kerayitlerin hükümdarı Tuğrul Han'a bir elçilik heyeti göndererek, Moğolların yeni hanı olduğunu bildirdi. Tuğrul Han'da onun han yapılmasını destekleyerek, hanlığını kabul etti. Temuçin hanlığının ilk yıllarında dört büyük rakibi ile mücadele ederek onları devreden çıkardı. Bunlar Temuçin'in kan kardeşi "Anda" olan Camuka, babasının yakın arkadaşı Tuğrul Han, Naymanların reisi Buyruk Han ve Merkitlerin reisi Togtoga Beki'dir. Cengiz Han'ın karşısında güçlü bir rakip olan Camuka 1201 yılında Argun nehri kıyısında toplanan kurultayda kendisini Gurhan yani Moğolistan imparatoru olarak ilan etmişti. (Grousset, 2011:216) Bunun üzerine Cengiz Han, 1201 yılında Camuka ile savaşarak onu mağlup etmiş, 1202 yılında da Tatarlarla savaşmıştır. Cengiz Han, 1203 yılı yazında Kerayitlerle zorlu bir mücadeleye girmiş, Balcuna bataklığında zor günler geçirmiştir. Cengiz Han, 1203 sonbaharında Kerayitleri bozguna uğratarak büyük bir zafer kazanmış, 1204 ilkbaharında bir kurultay toplamıştır. Bu kurultayda bazı komutanlar, bu mevsimde atların zayıf olduğunu, sonbaharda sefer yapılmasını istemişlerdir. 1204 yılının yaz ayının başında Cengiz Han, tuğunu açarak yürüyüşe geçmiştir. Cebe ile Kubilay'ı önden yollamıştır. Bunlar Kerulen boyunca ilerlemişlerdir. Nayman, Cacirat, Merkit ve Oyrat kuvvetlerine karşı şiddetli bir savaşa girişen Timuçin kesin bir galibiyet elde etmiştir (Ağaldağ, 2002:269). Cengiz Han 1205 yılı baharında Sübatay Noyan'ı Müslüman ülkelerine kaçmış olan bir grup Merkit -Nayman topluluğunu yakalamak için görevlendirmiştir. Bu arada en büyük

rakibi olan ve o sırada kabilesi tarafından terk edilmiş bulunan Camuka, kendi adamları tarafından yakalanarak Cengiz Han’a teslim edilmiştir. Cengiz ona iyi davranmak istemişse de o bunu reddederek ölmeyi yeğlemiştir (Manghol-un Niuça Tobça’an,1995:129-133).

Timuçin, uzun mücadelelerin ardından bütün Moğol kabilelerini tek bir devlet çatısı altında toplamayı başarmıştır. 1206'da Cengiz Han unvanını aldıktan sonra 1209 yılına kadar sırasıyla Kırgız, Merkit, Nayman ve Uygurları idaresine almıştır. Moğolistan'a tam anlamıyla hâkim olduktan sonra, 1218 yılında Cebe Noyan vasıtasıyla eski düşmanı Güçlüg'ün (Güçlüğ, Küçlük) yönetimine giren Karahıtay topraklarını ele geçirmiştir. Cengiz Han’ın Kuzey Çin'de hüküm süren Kin Devleti'ne karşı başlattığı savaş ise ancak halefi Ögedey Han zamanında 1234 tarihinde sona ermiştir. Cengiz Han yaptığı idari, içtimai ve askeri düzenlemelerle kendisine nispetle Cengiziler diye de anılan Moğolları tarihlerinde ilk defa düzenli bir teşkilata kavuşturmuştur ve onları cihan devleti telakkisiyle yeniden yapılandırmıştır. Moğol yazı kültürü de ilk olarak bu dönemde yaygınlık kazanmıştır. Karahıtay topraklarının ele geçirilmesi Cengiz Han'ı batıda Hârzemşahlar komşu yapmıştır. 1218 yılında 450 kişilik bir Moğol kervanının Otrar'da kılıçtan geçirilip, mallarının yağmalanması ve gönderilen elçilerin de öldürülmesi üzerine Cengiz Han ertesi yıl güçlü bir orduyla Hârzemşahlar’a karşı sefere çıkmıştır (Özgüdenli, 2005:225; Grousset, 2011:248).

Cengiz Han, merkez ordusuna oğul ve kardeşlerinin kuvvetleri yanında tabi hükümdarların da katılmasını buyurmuştur. Tangut hükümdarı dışında kalan Uygur ldikut'u, Almalık hâkimi Sugnaktigin, Karluk hâkimi Arslan Han bu sefere katılmışlardır (Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:9). Barthold’un tahminlerine göre Moğol ordusu yaklaşık 150 ila 200 bin kişi olmuştur. Moğollar, İlk önce Otrar’a varmışlardır (Cüveynî, 1998:120). Hârzemşah Muhammed, kuvvetlerini Sir Derya hattı ile Maveraünnehir’deki müstahkem mevkiler arasında dağıtmıştır. Bunun neticesi şu olmuştur ki adetçe üstünlüğe rağmen, her ayrı noktada aşağı vaziyete düşmüştür, kumandanlar arasında ihtilaf olmuştur (Grousset, 2011:248). Savaş harcamalarını ileri sürerek bir sonraki yılın vergilerini tahsil yoluna gidilmesi, yer yer karışıklıklara sebep olduğu gibi, halkın Sultan’a güvenini de sarsmıştır (Nesevi, 1934:30). Hârzemşahlar kanadında yaşanan bu durum, Hârzemşahların sırasıyla Otrar, Hucend, Buhara ve Semerkand’ı kaybetmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu durumda mücadelenin

imkânsız olduğunu anlayan Alâeddin Muhammed, Horasan üzerinden Mazenderan'a ve oradan Hazar denizindeki Abeskun adasına kaçmasıyla sonuçlanmış, kısa bir süre sonrada Aralık 1220'de ölmüştür. Yerine sultan ilan edilen oğlu Celaleddin Hârezmşah, yaklaşık on yıl boyunca Kuzey Hindistan, Irak-ı Acem ve Azerbaycan'da başarılı bir şekilde mücadele verdiyse de çabaları Moğolları durdurmaya yetmemiştir. 1220-1221 yıllarında Cebe ve Sübütay kumandasında gerçekleştirilen askeri harekâttan sonra, Horasan üzerinden Irak-ı Acem ve Azerbaycan'a giren Moğol müfrezeleri, Kafkaslardan Karadeniz'in kuzeyine geçtikleri zaman gerilerinde virane halinde bir ülke bırakmışlardır (Özgüdenli, 2005:225; Simon De Saint Quentin, 2006:35).

Moğolların, Hârzemşahlar'ı yenerek batıya doğru ilerleyişleriyle birlikte, Ermenilerle karşılaşmışlar ve uzun yıllar sürecek olan tarihi süreç başlamıştır. Özellikle, Hârzemşah topraklarında, Moğolların görülmesiyle birlikte dönemin Ermeni kaynakları, Moğollardan çokça bahsetmeye başlamışlardır. Aknerli Grigor, eserinde Moğolların İran coğrafyasına görülmeye başlandığı dönemdeki gelişmeleri şöyle aktarmıştır; *"O müthiş millet, dünyada bize hâkim olacaklarına dair Allah'ın iradesine vakıf olunca, askerlerini topladı ve İranlılara karşı yürüdü ve küçük bir şehirlerini zapt ettiyse de, İranlılar kuvvetlenerek şehirlerini geri aldıktan başka, düşmanlarına ait bazı şehirler de zapt ettiler. Tatarlar, Okçu milletin ikamet ettiği yere haber göndererek, İranlılara tekrar saldırdılar, onları yendiler ve şehirleriyle bütün mal ve mülklerini zapt eylediler. Bütün bunlar yapıldıktan sonra, Tatarlar, Cengiz Han tesmiye edilen hanlarından aldıkları yeni bir emir üzerine Aguvan ve Gürcü memleketlerine taarruz ettiler"* (Aknerli Grigor, 1954:5). Moğolların Gürcülere yaptıkları ilk taarruz, Vardan'a ve Kiragos'a göre 1220 senesinde olmuştur Gürcülerle birlikte aynı saflarda yer alan Ermeniler ilk defa Moğollarla sıcak temasa geçmişler ve konumuzu oluşturan tarihi olaylar cereyan etmeye başlamıştır.

I. BÖLÜM

MOĞOL İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDEKİ ERMENİ - MOĞOL İLİŞKİLERİ (1220-1256)

Ermeniler ile Moğollar arasındaki ilişkiler ele alınırken konunun bütünlüğünün sağlanması açısından Moğolların yapmış oldukları siyasi faaliyetler göz önüne alınarak tarihi olayların seyrine göre ilişkiler anlatılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla konumuz, Moğol imparatorluğunun Kafkasya ve Anadolu'ya hakim olmaları ile başlayan ilişkiler ve İlhanlılar döneminde Moğolların Irak ve Suriye hakimiyetiyle gelişip, sonlanan ilişkiler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Moğol İmparatorluğu'nun kurucu hükümdarı olan Cengiz Han döneminde 1220 yılında başlayan ilk ilişkiler, Moğolların, Azerbaycan boyunca, Ermenistan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya'dan Rusya'ya doğru yapıp sonlandırdıkları keşif seferi sırasında olmuştur. Bu ilk karşılaşmadan sonra Moğolların Ermenistan ve Gürcistan bölgesini asıl fetihleri ve yerleşmeleri Ögeday Han döneminde, Çarmoğan Noyan'ın bölgeye 1229 yılında görevlendirilmesiyle olmuştur (Dashdondog, 2010:600). Bu tarihten sonra Moğolların Kafkasya ve Anadolu'da ilerlemeleri giderek sıklaşmış ve Ermenilerin Moğollara tabiiyeti şeklinde olaylar gelişme göstermiştir. Bu bölümde Moğol İmparatorluğu ile başlayıp gelişen, İlhanlılar dönemine kadar olan ilişkiler ele alınmıştır.

1.1. CENGİZ HAN DÖNEMİNDE ERMENİLERLE KURULAN İLK İLİŞKİLER (1220-1229)

Cengiz Han döneminde Ermenilerle Moğolların ilk ilişkileri, Hârzemşahların yenilmesiyle Moğol ordularının bir kısmının Kafkasya üzerine yürüdükleri dönemde olmuştur (Dashdondog, 2011:43). Moğolların Kafkasya'ya gelişleri ve Ermenilerin yaşadığı bölgede görülmeleri hakkında Ermeni kaynakları farklı bilgiler ve tarihler vermişlerdir. Aknerli Grigor, 1214 yılında Moğolların Kafkasya'ya gelerek

Gürcülerle savaştıklarını belirtmiştir (Aknerli Grigor, 1954:6).Vardan ise "*Ermeni takviminin 669 sene-i iptidasında yani miladi 1220 yılının başlangıcında tuhaf görünümlü, meçhul bir lisan konuşan güruh Albani taraflarından çıktılar, ova yoluyla Kukartların memleketine girdiler. Bunlar 20 bin kişi kadardı, isimleri Moğol ve Tatardı"* şeklinde bilgiler vermiştir (Müverrih Vardan, 1934:222). Başkumandan Sımbat ise Moğolların Hârzemşahları yenmesine ve Horasan civarını ele geçirmelerine yer vermiş ve bu olayın da Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin'in hâkimiyeti zamanında gerçekleştiğini anlatmış ancak Moğolların Kafkasya üzerine olan seferi hakkında bilgi vermemiştir (Başkumandan Sımbat, 1946:82). Moğol istilasının Mhitar Ayrivanetsi, 1211 yılında, Grigor Aknertsi 1214 yılında, David Bagişetsi 1221 yılında meydana geldiğini söylemiştir. Asıl doğru olan tarihe bakılırsa, Moğolların Kafkasya'ya ilk kez gelişleri 1220 yılının sonbaharında olmuştur. En doğru tarihi Genceli Kiragos (Kiragos Gandzaketsi) ve Vardapet vermiştir (Mürselov, 2007:199; Dashdondog, 2007:2; Dashdondog, 2011:44-45).

Moğolların Kafkasya'ya gelişleri ve Ermenilerle olan ilişkileri, Gürcüler üzerine yaptıkları sefer ile başlamıştır. Moğolların bu seferi uzun süreli olmasa da bir yağma ve keşif seferi şeklinde gerçekleşmiştir.

1.1.1. Moğolların Kafkasya'da Gürcü ve Ermenilere Seferleri (1220-1221

Moğol ordusunun en iyi iki kumandanı olan Cebe Noyan ve Sübötay Bagadur'a emirlerindeki yaklaşık 25 bin kişilik Moğol ordusu[4] ile Hârzemşah Sultanı Muhammed'in İran'daki kaçışını takip etme görevi verilmişti ancak Sultan Muhammed ölünce bu iki komutan batıya doğru akınlarına devam etmişlerdir. Rey, Kum, Hemedan, Zencan ve Kazvin şehirlerini ele geçirip çoğunu yağma ve tahrip edip, birkaçından da fidye almakla yetindikten sonra Mugan ovasında[5] kışlamak için durmuşlardır (Grousset, 2011:254; Dashdondog, 2007:4). İbnü'l-Esîr'e göre Moğollar Mugan bozkırına 1220 yılının Aralık ayında Tebriz istikametinden gelmişlerdir (İbnü'l-Esîr, 1987:329). Gürcü kralı IV. Laşa Georgi Moğolların

[4] Müverrih Vardan ordunun sayısının 20 bin kişi zannolunduğu bildirmektedir (Müverrih Vardan, 1934:222).

[5] Hazar denizinin batısında Aras'ın güneyinde bugünkü Azerbaycan sınırları içindedir (Cüveynî, 1998:162).

yürümekte olduğunu duyunca Atabeg Ivane (Zakar) ile 60 bin atlının başına geçerek Mugan ovasında onların karşılarına çıkmıştır. Moğolların taarruz haberi duyulunca, savaşa Atabeg Ivane (Zakar) ile birlikte Pılu Zakare'nin oğlu, Ermeni prensi Vahram[6] da katılmıştır. Prens Vahram sağ, Ivane'de sol cenahı tutmuşlar, ilk çarpışmada Ivane Moğolları bozguna uğramıştır (Müellif Kiragos, 2007:23). Ancak Aknerli Grigor'a göre Manasagomk reisi Gürcü Hamidavla[7], beslediği bir kinden dolayı düşmanı Atabeg İvane'nin atının diz sinirlerini kesmiş, Atabeg İvane yaya kalmıştır. Bu durum Gürcü ve Ermeni kuvvetleri arasında büyük bir kargaşaya sebep olmuştur (Aknerli Grigor, 1954:6). Müellif Vardan'a göre ise Moğol reislerinden birisi Ivane'nin atının ayaklarını kesmiştir (Müverrih Vardan, 1934:223). Moğollar, Gürcü ve Ermeni kuvvetleri arasındaki kargaşayı görünce cesaretlenerek ve Gürcü süvarilerine hücum ederek, onları kılıçtan geçirmişlerdir. Gürcü Kralı Laşa ile Başkumandanı Atabeg İvane kaçmışlar, (Müellif Kiragos, 2007:23) sağ cenah kumandanı olan Gag senyörü Ermeni prens Vahram ise Moğolları kıran hücumlarını akşama kadar devam ettirmiş ve Sağam Ovası[8] Moğol cesetleriyle baştan aşağı doluncaya kadar onları kılıçtan geçirmiştir. Gag prensi Vahram, krallık ordusunun telef olduğunu duyunca çok kederlenmiş ve muharebeyi terk ederek, Karherts diye bilinen Uti eyaleti içinde Gardman'ın yanında müstahkem bir mevki olan kendi kalesine çekilmiştir (Aknerli Grigor, 1954:6). Bu ilk karşılaşma olayı Moğol tarihçilerinin eserlerinde ayrıntılı bir şekilde yer almamıştır. Sadece Cüveyni, Tarih-i Cihangüşa adlı eserinde Moğol birliklerinin başında Cebe Noyan olduğu halde Mugan ovasına gelerek burada kışladıklarından ve Derbent Boğazı'nda geçerek Deşt-i Kıpçak'a geçtiklerinden bahsetmiştir (Cüveynî, 1998:162-63).

Moğollar, Gürcülerin bıraktığı ganimetleri toplayıp kendi karargâhlarına taşımışlardır. Bu esnada Gürcistan Kralı Laşa ilkine nispetle 1222 yılında daha düzenli kuvvetler toplamış ve Moğollara meydan okumak istemiştir. Ancak Moğol öncü birlikleri Ermeni ve Gürcü birliklerinin toplu ve hazır vaziyette olduklarını

---

[6] Moğol istilasının ilk devirlerinde mühim rol oynayan prens Vahram Uti bölgesinde Gag kalesinin senyörü idi. Vahram'ın babası Zakare kardeşi Ivane ile birlikte Çoraketin Bagratuni hanedanından olan krala iltihak ederek Hazreti İsa'ya inandılar ve iltifat gördüler. İki prense iskânları için Hoşorniyi verildi, fakat onlar cesurlukları sayesinde günden güne yükselerek Ermeni milleti içerisinde büyük mevkiler işgal ettiler (Müverrih Vardan, 1934:219).

[7] Bu arap şeklindeki adı taşıyan Gürcü prensin kimliği meçhuldür. Müellif Kiragos Kraliçe Rusodan'ın Hamatula adlı bir prensi elçi olarak Han'a göndermiş olduğundan bahsetmektedir (Aknerli Grigor, 1954:6).

[8] Ermenistan'ın kuzeydoğusunda bulunmaktadır (Oktay, 2007:115)

görerek durumu şeflerine anlatmışlar ve onlar da daha fazla ilerlemeye cesaret edemeyerek geri dönüp uzaklaşmışlardır (Müverrih Vardan, 1934:223: Dashdondog, 2007:8; Dashdondog, 2011:50). Sübötay Bagadur komutasındaki Moğollar kadınlarını, çocuklarını, bütün mal ve mülklerini birlikte alarak Derbent Kapısı'na doğru ilerlemişlerdir. Bu geçidi tutan Tacikler (Türkler) geçmelerine mani olmuşlar, bunun üzerine Moğollar geçilmesi zor yerlerden taş, tahta parçaları ve hatta şahsi eşyalarını, atlarını ve savaş aletlerini uçurumlara yığmak suretiyle, Kafkasya dağ silsilesini aşarak memleketlerine dönmüşlerdir (Müellif Kiragos, 2007:23). İbnü'l-Esîr'e göre ise Moğollar Tiflis'ten çekilerek Derbent istikametine gelmişler buradan geçmek istemişler ama yerli ahali onları bırakmak istememiştir. Bunun üzerine onlar Derbent hâkiminden görüşmek için elçilerini göndermesini talep etmişlerdir. Derbent'ten bu amaçla bir grup elçi geldiğinde ise Moğollar onlardan bir kaçını öldürmüşlerdir. Diğerlerine de şöyle demişlerdir; *"Eğer bize geçit yolunu gösterirseniz merhamet edeceğiz, eğer yapmazsanız hepinizi bu şekilde öldüreceğiz."* Öldürülmekten korkan elçiler, Moğolları Şirvan Boğazı'ndan[9] Kafkasya'ya geçirmek zorunda kalmışlardır. (İbnü'l-Esîr, 1987:340-41; D'ohsson, 2008:136).

Ermenilerin Moğollar ile ilk sıcak teması 1221 yılındaki bu savaşla olmuştur. Gürcü birlikleri ile Moğollara karşı savaşan Ermeniler, Kürt kökenli Zakara'nın oğlu prens Vahram ve Zakara'nın kardeşi Atabeg İvane komutasında Moğollarla karşı karşıya gelmişler ancak ağır bir yenilgi uğrayarak kaçmak durumunda kalmışlardır. Ermenilerle Moğolların bu temastan sonra ilişkileri sıklaşmıştır.

1.1.2. Moğolların Kıpçaklarla İttifak Edip, Gürcü ve Ermenilere Saldırması (1222)

Moğollar, Şirvan Derbent'ini aştıktan sonra Kafkasya'da yollarına devam etmişlerdir. Buralarda Alan, Legzi (Lezgi)[10] ve Türklerden başka birçok millet yaşıyordu. Moğollar önce Legzi halkından pek çok kimseyi öldürmüşlerdir. Moğollar bu bölgede kendilerine karşı koyup düşmanlık edenlere karşı şiddetli saldırılara

[9] Halk arasında Ahvan diye adlandırılan Şirvan Kür nehri, Kafkas sıradağları ve Alazan çayı arasında yer alır (Aydın, 2010:204).

[10] Legziler (Lezgiler) Dağıstan'ın güneydoğusu ile Azerbaycan'ın kuzeydoğusunu içine alan Samur havzasında yaşamaktadırlar. Kuzey ve kuzeybatıda Çeçenler, batı ve güneybatıda Gürcüler, güney ve doğuda Âzerîler'le komşudurlar. Kafkasya'nın en eski yerli halklarından olan Lezgiler'e Latin müellifleri Legea, Gürcüler Leki / Lekzi, İranlılar'la Araplar Lekz ve Ruslar Lezgin adını vermişlerdir (Dursun, 2003:169).

geçmişlerdir. Alan halkı ile savaşan Moğollar onlarla savaşda başarıya ulaşamayınca Kıpçaklar ile barış antlaşması imzalayarak ve mal, para ve elbise vererek onların kendilerine karşı saldırılarını önlemişlerdir. Daha sonrada Alanlar üzerine saldırıp onları hâkimiyetleri altına almışlardır. Moğollar akabinde barış yaprıkları Kıpçaklar üzerine saldırarak onlardan barış antlaşması sırasındaki verdikleri mal, para ve elbiselerden daha fazlasını ele geçirmişlerdir. Moğollar Kıpçakların ikamet ettikleri Suğdak'a gelerek burayı darmadağın edince Kıpçakların çoğu burayı terk etmek zorunda kalmışlardır (İbnü'l-Esîr, 1987:341-42;Grousset, 2011:255; Dashdondog, 2011:50-51).

İbnü'l-Esîr'in verdiği malumata göre; Moğollar ile Kıpçaklar arasındaki ilişkiler bu tarihlerde kısa süreli barış şeklinde olmuşsa da genel olarak savaş halinde geçmiştir. Bu durumun aksine Ermeni kaynaklarından Vardan'ın ve Kiragos'un verdiği bilgilere göre ise Kıpçaklar ile Moğolların ittifak ederek Gürcülere saldırmışlardır. Müverrih Vardan eserinde; "*Kıpçak tesmiye edilen bin Hun takımı Kantzaga gelerek Tatarlarla ittifak etti. Bizimkiler kemali emniyetle ve ihtiyatsız olarak karşı çıktıkları için münhezimden firara mecbur edildiler. Büyük bir kısmı kılıçtan geçirildi, ileri gelen zabitlerden bazıları da yakalanarak hapse atıldılar. Bunlar meyanında Kagpak (Khagh'pag)'ın oğlu Işık han (Brince) lakabıyla maruf Gregoîr ile birader zadesi (Vaçak) cesur ve kahraman Babak vardı. Askerlerimiz ertesi sene iptidalarında Kıpçakların kısmı azamini, Vardan'a şaddan (Vartanaşad) memleketlerine avdetleri esnasında, mahvetmek suretiyle intikamlarını aldılar.*" (Müverrih Vardan, 1934:223).

Kiragos ise esir edilenlerden Hağpağ'ın oğlu ve Cesur Vasağ'ın kardeşi Greguar ile Vasağ'ın oğlu Babak'ın savaşarak öldükleri şeklinde malumat vermiştir. "*Filhakika Vasağ'ın, Babak, Meğtim ve Bruş lakabını taşıyan Hasan isminde üç evladı vardı. Her üçü de Tacik ordularını yıldırmış cesur cengâverlerdi. Babak üzüntüden helak oldu. Esir kalan Greguar Hıristiyanlıktan vazgeçmesi için çeşitli işkencelere hedef oldu; fakat İslam dinini kabul etmedi. Gazaba gelen Moğollar onu çırıl çıplak dikenli yollarda sürükleyerek o kadar hırpaladılar ki, zavallı tahammül edemeyip can verdi. Bu suretle şahadet mertebesine erişti. Bu muharebelerin geçtiği*

yer Katşen Eyaletinde[11]*, meşhur bir ailenin arazisidir. Bu aile mensupları Hıristiyan Ortodoks olup aslen Ermeni idiler.*

Bu Moğol ordusundaki Müslümanlar daha birçok esire açlık, susuzluk, çıplaklık işkencelerini tatbik ettiler. Fakat Gence Hıristiyanları bu bedbahtların haline acıdılar; bazıları için kurtuluş fidyesi verip azat ettirdiler; elbise ve yiyecek verdiler, ölülerini gömdüler. Birkaç gün sonra başkumandan Cezâl İvana katledilen askerlerinin intikamını almak için yeniden kuvvet topladı, Moğollara ani bir hücum yaptı, kâmilen kılıçtan geçirdi ve onlardan birçok ganimetler aldı. Çocuklarını da esir ederek memleketine bu ele geçirdiği pek çok ganimetle döndü" (Müellif Kiragos, 2007:25).

1222 tarihindeki bu saldırılarda Ermeniler, Moğol-Kıpçak ittifakının karşısında zayıf düşmüşler ve her ne kadar Gürcülerle iş birliği içerisinde karşı koymaya çalışmışlarsa da hem tahribata uğramışlar hem de birçok kayıp ve esir vermişlerdir. Müverrih Vardan'ın yukarıda belirttiğine göre 1223 yılı başlarında Ermeniler, Kıpçaklar üzerine bir sefer düzenleyerek intikam almaya çalışmışlar, ancak burada Moğollarla karşı karşıya gelmemişlerdir. Çünkü İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilere göre Moğollar kuzeye doğru Bulgar ve Ruslar üzerine yürüdükten sonra burada Bulgarlardan bir darbe alınca geri kalan kuvvetler 1223 yılı sonlarında Cengiz Han'ın yanına geri dönmüşler ve böylece kısa süreli de olsa Kıpçak ülkesi Moğollardan temizlenmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987:344).

1.2. MOĞOLLARIN KAFKASYA HÂKİMİYETİNDE ERMENİLER (1229-1241)

Cengiz Han Batı seferini tamamlamış ve yurduna dönmek üzere yola çıkmıştır. 1224 yılı yazında İrtiş nehri boylarında olan Cengiz Han, 1225 yılında Kerülen'e ulaşabilmiştir. 1225-1226 kışını ve müteakip yazı, Orhon'un kolu Tula Irmağı kenarındaki ordugâhında geçirmiştir. Bu sırada yaşı 70'i geçmiştir. (Grousset,

[11] Gürcistan sınırı üzerinde kuzey Ermenistan'da Arstağ eyaletinde bulunmaktadır (Müellif Kiragos, 2007:25).

2011:256). Cengiz Han'ın yedi yıl süren batı seferi sonunda Hazar denizine kadar uzanan sahada Moğol hâkimiyeti ve korkusu bütün şiddeti ile kendisini hissettirmiştir. Bu süre zarfında Çin'de Moğol devletini temsil eden Moğol komutanı Mukalli, yarım kalan savaşları tamamlamış ise de, Kuzey Çin'de yaptığı bir savaşta ölmüştür. Yurduna dönen Moğol hükümdarı Cengiz Han, 1226 yılında Tangutlar üzerine yürümüştür. Ordugâhını P'inp-le ang'ın kuzeybatısında kurmuş ise de, ömrü yeni başarılara imkân vermemiş ve 18 Ağustos 1227 tarihinde 72 yaşında ölmüştür (Cüveynî, 1998:186; Yuvalı, 1994:26; Ebu'l-Farac, 1999:523).

Cengiz Han ölmeden önce oğulları Çağatay, Ögedey, Uluğ Noyan ile komutanları Kölgen, Gürşetay ve Orhan'ı yanına çağırarak onlara *"Eğer rahat ve huzurlu bir hayat sürmek istiyorsanız, benim söylediklerime göre hareket edin. Benim düşüncem şudur: Şimdiye kadar size hep benim yerime Ögedey'in geçmesini söyledim Çünkü akıllığı, uzak görüşlülüğü ve tecrübesinden dolayı bu tercihe layık gördüm"* diyerek Ögedey'i veliaht tayin etmiş ve hanedanın diğer üyelerinden söz almıştır[12] (Cüveynî, 1998:186).

Ögedey'in başa geçmesi babasının ölümünden hemen sonra olmamıştır. Moğolların hâkim olduğu bölgelere Cengiz Han'ın ölümünden sonra kurultay toplanması için haberciler gönderilmiş ancak kurultayın toplanması uzun sürmüş, bu nedenle Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğol geleneğine uygun olarak, en küçük oğlu Tuluy naip olarak devleti iki yıl, yani 1229 yılına kadar idare etmiş, aynı yıl içerisinde bahar aylarında toplanan kurultayda babası tarafından halef gösterilen Ögedey Büyük Han seçilmiştir (Yuvalı, 1994:26-27; Grousset, 2011:263-265).

Moğollar 1223 yılı sonlarına doğru Ermeni-Gürcü memleketleri üzerine yaptıkları seferlerini tamamladıktan sonra doğuya doğru çekilmişlerdir. Onların geri çekilmesi ile birlikte Hârzemşahlar, Celaleddin Hârzemşah komutasında yeniden toparlanarak bölgede etkili olmaya başlamışlar, 1223'ten Moğolların tekrar bölge de etkin oldukları 1231 yılına kadar Ermeni ve Gürcü şehirlerine saldırılar düzenleyerek

---

[12] Moğol veraset geleneğine göre kardeşleri arasında yaş bakımından en büyüğü olan Cuci, ele geçirilen toprakların merkeze en uzak olan yörelerini alması gerekmiştir. Cengiz Han, Batı seferinden dönerken, büyük oğluna İritiş ırmağından İtil nehrine kadar uzanan topraklar ile Harezm'in idaresini vermiştir. Ayrıca onun toprakları batıda Cengiz ordularının başarısına bağlı olarak genişlemiştir. İkinci oğlu Çağatay ise, Adliye "yasak" işleri ile görevli olup, Beşbalık bölgesinden Ceyhun nehrine kadar uzanan toprakları idare etmiştir. Maliye işleri ile görevli olan Ögedey ise, Tarbakatay, lmil, Kara İritiş ve Urungu çevresindeki yerlerin hâkimi olmuştur. Ayrıca babasının veliahdı olmuştur. En küçük oğlu Toluy'a, baba yurdu olan Tula ile Onon ve Kerülen ırmakları arasında kalan toprakların idaresi verilmiştir. Ayrıca babasının sağlığında devletin askeri işlerinden sorumlu olmuştur. Cuci, babasından altı ay önce öldüğü için yurdu oğullarına verilmiştir (Grousset, 2011:263-265).

Ermenilere ve Gürcülere büyük zararlar vermişler, hatta Anadolu içlerine kadar ilerlemişlerdir. Celaleddin Hârzemşah'ın bölgede etkin olmaya başlaması üzerine Ögedey Han harekete geçmiş Hârzemşahlar'ı saf dışı etmek için babası zamanında yarım kalan batı seferi için hazırlıklara başlamıştır.

1.2.1. Çarmoğan Noyan'ın Kafkasya'ya Gönderilmesi ve Ermenilerin İtaat Altına Alınmaları (1229-1242)

Cengiz Han, batı seferinden döndükten sonra zapt edilen yerlerde kalıcı ve sağlam bir idare kurulamamıştı. Bu amaçla Cengiz Han zamanında batıya yeni bir sefer düşünülmüş ancak onun buna ömrü yetmemiştir. Ögedey Han babası döneminde planlanan seferi gerçekleştirmek için ilk olarak babasının itibar ettiği kumandanlardan Çarmoğan Noyan'ı 1229 yılında Ön Asya'ya göndermiştir (Ersan, 2007:184; Kamalov, 2003:16; Dashdondog, 2007:9). Çarmoğan Noyan'ın idaresindeki Moğol ordusu dört tümen, yani 40 bin kişiden oluşmuştur. Çağdaş kaynaklar bu ordunun üç tümen olduğunu söyleseler de, sadece Moğolistan'dan gönderilen tümenler kastedilmiş olmalıdır. Batıya gönderilen bu Moğol ordusu geri dönmemek üzere yola çıktığı için, askerler aile ve çocuklarını da beraberlerinde getirmişlerdir. Bu şekilde hazırlanan askerleri diğerlerinden ayırt etmek için "teme çerisi" tabiri kullanılmıştır. Bu dört tümenden birini Uygur ve Karluk Türkleri teşkil etmiştir (Yuvalı, 1994:29).

Çarmoğan Noyan, Moğolların Sünit boyundan olup, Cengiz Han mektebinden değerli bir kumandan olarak yetişmiştir. Ayrıca bu sefer sırasında yanına kendisi gibi birçok değerli Moğol noyanı da verilmiştir. Onunla birlikte gelen kumandanlardan bazıları şunlardır: Baycu (Bisu'ut boyundan), Yeke Yisa'ur "Yasa'ur" (Kurulas'dan), Melikşah, Sarıcı, Min İgemiş (Uygur Türklerinden), Esüke, Büyük Çağatay (Arulat'dan), Küçük Çağatay (Sünit'den) idi. Bunlardan Baycu, Yeke Yisa'ur ve Melikşah tümen beyleri, diğerleri de binbaşı rütbesindeydiler (Sümer, 1970:1). Ermeni müverrihi Aknerli Grigor Çarmoğan Noyan ile birlikte batıya gönderilen reisleri Han'ın refiki olan Asutu Noyan, Han unvanını alan Çağatay, bütün askerin başına getirilen Baycu Noyan, Asar Noyan, Khuttu Noyan, Tuttu Noyan, Oktay Noyan, Tenal Noyan ve Engurek Noyan şeklinde saymıştır (Mürselov, 2007:199).

1231 yılında Celaleddin Hârzemşah'ın ülkesine hâkim olan Çarmoğan Noyan yoluna devam ederek Mugan'a gelmiş ve karargâhını Mugan Ovası'nda kurmuş,

askerlerinin bir bölümünü de Arran bölgesine yerleştirmiştir. Çünkü Mugan ve Arran bölgesi kendilerinin yaylak-kışlak hayatı için oldukça elverişli idi. (Yuvalı, 1994:29; Dashdondog, 2007:1; Dashdondog, 2011:53). Ermeni müellifi Kiragos Moğolların Mugan'a yerleşmelerini ve burayı niçin tercih ettiklerini şu şekilde açıklar; "*Tatarlar birbiri ardınca İran'ın ve Azerbaycan'ın Deylem'in bütün aksamını öyle tahrip ettiler ki, karşılarında hiç bir mani kalmadı. Rey, İsfahan gibi servetle dolu mamureleri zapt ettiler; buralarını tekrar inşa ve imardan sonra kendi idareleri altına aldılar. Bütün geçtikleri memleketlerde bu yolda hareket ettiler. Beraberlerinde taşıdıkları eşya ve üsera ile Ağuvanların nezdine varınca, mümbit ve güzel Muğan Ovası'nda çadırlarını kurdular. Orada su, orman, meyve ağaçları, ev hayvanatı, velhasıl arzın bilcümle feyiz ve bereketi mevcuttu. Tatarlar burada kışlarlar, ilkbaharda, talan etmek ve öteye beriye baskınlar yapmak için etrafa dağılırlar, sonra kış mevsimini geçirmek üzere, yine karargâhlarına dönerlerdi.*" (Müellif Kiragos, 2007:31-32).

Aknerli Grigor ve Müellif Kiragos Mugan Ovası'nda çadırlarını kuran Moğolların 1232 yılında Gence'ye saldırdıkları bilgisini vermiştir. Vardan ise Moğolların 1233 yılında şehri ele geçirdiklerini söylemektedir. Bu saldırıyı Müellif Kiragos ise şöyle anlatmıştır; "*İranlı birçok nüfusa fakat pek az Hıristiyan ahaliye havi olan bu şehir, Haristusun ve buna tapanların düşmanı idi. Salibe, kiliseye küfür, papazlar ve mensubin-i ruhbanîyeye bol bol hakaret ederlerdi. Bu küfürbazlıklar, haksızlıklar had safhaya ulaşınca, gayret-î İlahîye ye dokundu; şehrin yakın bir zamanda harap olacağını açıkça gösteren alamet baş gösterdi. Tatarlar ansızın geldiler ve Gence şehrini muhasara ederek birçok savaş aletiyle ile onu zapta kalkıştılar. Etraftaki üzüm bağlarını tahrip ettiler, surları tamamen mancınıklarla yıktılar, fakat hiç birisi şehrin içine giremedi. Bir hafta silahlı olarak müteyakkız bir halde kaldılar. Bu esnada, şehrin zapt edildiğini gören ahali, evlerine dönüp düşmanın eline geçmesin diye yurtlarını ateşe verdiler. Yakabilecek ne varsa yaktılar; Böylece enkaz üstünde çırıl çıplak kaldılar. Bu manzara Tatarları kudurttu; hiddetlerinden kılıçlarını çekerek, erkek, kadın, çocuk velhasıl bütün ahaliyi kestiler. Silahla mücehhez olduğu halde şehrin bir cihetinden kendine yol açıp firar eden bir kıta askerden başka bu katliamdan kurtulan olmadı. Canını kurtarabilen pek az kimselere ise, Tatarlar, yer altında saklı defineleri çıkartmak vesilesiyle işkence ettiler; yakılan evlerin altını kazarak saklı bulunan eşyayı çıkardılar. Nihayet bunların bazılarını öldürdüler; bir kısmını da esir ederek birlikte götürdüler.*

Düşman çekilir çekilmez civar halkı Tatarlardan arta kalan eşya ve malları yağma için koşup geldiler. Filhakika, evvelce Gencelilerin yer altında sakladıkları birçok altın, gümüş, kap kacak ve eşyaları bulup çıkardılar. Bu felaketten sonra Gence dört sene büsbütün metruk kaldı. Bilahare Tatarlar bu şehrin tekrar inşasını emrettiler. Halk birer ikişer gelip burasının tekrar inşasına başladı; yalnız surlar yapılmadı (Müellif Kiragos, 2007:32-33).

Moğollar yaklaşık bir hafta süren muhasaradan sonra Gence'yi ele geçirmişler ve beğenip ayırdıkları kadın ve çocuklar haricindeki bütün halkı öldürmüşlerdir. Moğolların Gence'ye yaptıkları bu saldırıdan sonra, Gürcü ve Ermenilerin yaşadıkları şehir ve kalelere saldırıları başlamıştır.

1.2.1.1. Ermeni Şehir ve Kalelerinin Moğollar Tarafından Ele Geçirilmesi (1233-1241)

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Moğolların ele geçirdikleri bu şehirlerin hepsi Ermenilerin hâkim oldukları şehirler değildir. Ermeniler bu şehirlerin bazılarında Gürcülerle birlikte yaşarken, bazılarında ise İranlı diye kaynaklarda bahsedilen Müslümanlara yaşamaktaydılar. Bu şehirlerin bazılarında ermeni nufuzu az bulunurken bazıların da ise şehrin hâkimiydiler. Kimi yerlerde ise sadece bir kalenin hâkimi şeklinde olup dağınık bir şekilde yaşamaktaydılar.

Ermeni Müellifi Kiragos Moğolların saldırıları ve bunların Ermeni halkı üzerindeki etkisini en ayrıntılı şekilde anlatmıştır. Kiragos şu bilgileri vermiştir. Gence yağma edildikten sonra Moğollar Ermenistan, Gürcistan ve Ağuvanistan'ı zapt etmek için her kabilenin derecesine göre kısım kısım aralarında paylaşmışlardır (Müellif Kiragos, 2007:33). Bu askeri birliklerin her biri kendine gösterilen yerlere kadınlarla, çocuklarla ve orduların levazımatıyla giderek tarlalarda ekili ve yeşillik adına ne varsa hepsini hayvanlarına çiğnetmişlerdir. Moğolların saldırdığı bu dönemde Gürcistan Krallığı'nın başında Rusodan adlı kraliçe bulunuyordu. Dul olan kraliçe Ermeni olan generalleri Ivana'nın oğlu Avak, Zakara'nın oğlu Şahinşah ve Vahram'ın yardımları ile hükümetini sürdürmekteydi. Moğollar saldırdığında ülke de herkes kendi başını kurtarmak kaygısıyla nerede müstahkem yer bulabildiyse oraya

sığınmıştır. Yaylara, dağlara ve ovalara yayılmış olan Moğolların sayısı oldukça çoğalmıştı. Moğollar, gizlenmek isteyenleri bulundukları yerden çekip çıkarmıştır. Bir kılıcı olan dahi onu saklamaya çalışmış, çünkü görüldüğü takdirde sahibi Moğollar tarafından merhametsizce öldürülmüştür. Moğollar herkesin kalbine büyük bir korku saldığından toprakla uğraşan kalmamış buna karşın çapulculuk artmıştır. Moğol birlikleri açık şehirlerde toplu buldukları bütün ehil hayvanları, kıymetli eşyaları ve sürü ile topladıkları esirleri zapt ettikten sonra, müstahkem şehirlerin muhasarasına başlamışlardır (Müellif Kiragos, 2007:33-35). Bu muhasara hareketlerinin tam tarihi belirlenememiştir. Ancak 1233 yılında Gence'nin ele geçirilmesinden sonra başlayan istila hareketi 1239'da Kars ve Ani şehirlerinin, 1242 yılında Erzurum'un iki aylık bir kuşatma sonucunda ele geçirilmesine kadar sürmüştür (Ersan, 2007:185).

Vahram'ın hâkimi olduğu Şamhor'a[13], Mugan'da yapılan taksimatta Moğol kumandanı Molar Noyan tayin edilmiştir. Bu kumandan yaklaşık yüz kişilik bir müfrezeyi şehre sevk etmiştir. Moğol birlikleri şehrin kapısına varınca buraya ne bir kimseyi sokmuşlar, ne de içeriden kimsenin dışarıya çıkmasına müsaade etmemişlerdir. Şamhor'un ahalisi muhasara edenlerin sayıca az olduğunu belirterek Vahram ve oğlundan yardım istemişlerdir. Oğlu Akboğa yardıma taraftar olduğu halde Vahram haberi getirenlere bilakis düşmanın sayıca çok olduğunu söyledikten sonra oğlunu bu fikirden vazgeçirmiştir. Hatta şehir halkına müdafaayı bile tavsiye etmemiştir. Bu esnada Moğollar günden güne çoğalmıştır. Nihayet Molar Noyan da gelmiş ve hücuma başlamıştır. Surların etrafındaki hendeklere odun, çalı, çırpı doldurtmuş, maksadı bunların üstünden aşıp şehre girmek olmuş, fakat muhasaradakiler geceleyin bu odun yığınlarını yakmışlardır. Bunun üzerine ertesi gün Molar Noyan askerlerine birer yük toprak taşıyıp hendekleri doldurmalarını emretmiş, emir harfiyen icra olununca hendek sur hizasına kadar doldurulmuştur. Muhasara edenlerle mahsur ahali göğüs göğse savaşmışlar, şehir zapt edilmiş, ahalisi katledilmiş ve şehir ateşe verilmiştir. Bu galibiyetten sonra ve İhrama ait olan

---

[13] Şamhor/Şamkar/Şamkor, Kur nehrinin batı kıyısında Uti eyaletinin bir şehridir. VI. asırda İran hükümdarı Hüsrev tarafından inşa ettirilmiştir. (Urfalı Mateos, 1987:276); Şamhor Kalesi büyük Ermeni Prens Vahram'ın idaresindeydi. Bu kalenin bulunduğu eyalette Vahram'a atalarından verasetle kalan yerler şunlardı; Tavuş, Nazaret, Terunakan, Yerkevank, Kürikyan, şehzadelerin eyaleti olan Maznapert, Şehzade Vasağa ait Norpert, gayet müstahkem olan Kavazin, meşhur Gak kalesi ve Kral Gagik tarafından tesis edilmiş olan eyalet ve daha birçok kaleler, köyler ve çiftliklerden oluşmaktaydı (Müverrih Vardan, 1934:226).

Derounagan, Erkevank kaleleriyle, Bağratit prenslerinden Ağsartan'ın oğlu Görige'nin[14] idaresinde bulunan Madznapert[15] kaleleriyle keza Kartman[16] Kalesini de muhasara etmişlerdir. Bir taraftan da Çarek'te, Kedapağ'deki yerleri Gadağan Noyan ismindeki Moğol kumandanı kuşatmıştır. O sırada Kartman'da bulunan Vahram, geceleyin gizlice bir yere kaçmıştır. Moğollar bu kalelere hücum edince, kale içindekiler atlarını ve diğer hayvanatı teslime mecbur olmuşlardır. Galipler bunları haraca bağladıktan ve hâkimiyetlerine aldıktan sonra terk etmişlerdir. Şamhor'u zapt eden Moğollar arkalarında sürükledikleri kalabalıkla birlikte Davuş Gadazaret, Nor-Pret (Yeni Kale), Kak ve civar kaleler[17] üzerine yürümüşler ve hepsini ele geçirmişlerdir (Müellif Kiragos, 2007:36-37).

Ermeni müverrihi Aknerli Grigor ve Ermeni Katolikosu Partsırpertli Kostantin Moğolların yaşadıkları toprakları ele geçirmelerini günahlarından dolayı olduğunu söylemişler ve bunun Allah'ın bir cezası olduğunu dile getirmişlerdir. (Aknerli Grigor, 1954:4,8: Akkuş, 2012:211). Moğollar bu süreçte müstahkem mevkilere olan saldırılarına devam etmişlerdir. Bunlardan biriside Ermenilerin önde gelen din adamlarından olan Vartapet Vanağan'ın yaşadığı yerdi, Moğollar buraya saldırdıklarında Müellif Kiragos'ta orada yaşamaktaydı. Burada geçen olaylardan diğer kaynaklarda kısaca bahsedilirken, Kiragos olayların içerisinde olduğu için derinlemesine bilgiler vermiştir.

Vartapet Vanağan Tavuş Kale'sinin kuzeyinde Olarod köyünün karşısında, yüksek bir kayanın tepesinde, bir mağara da yaşıyordu ve bu mağarayı kiliseye çevirmişti. Arkevank Kalesinin karşısındaki eski manastırı Sultan Celâleddin'in yaptığı akınlar esnasında harap olunca Vartapet bu küçük kiliseye sığınmıştı. Moğollar buraya geldiğinde Vardan Vartapet'in mağarasının bulunduğu bölgelerin ele geçirilmesi görevi Molar Noyan'a verilmişti. Moğollar Tavuş Kale'sini ele geçirdikten sonra civar köylerde yaşayanların çoğu, onların zulmünden kurtulmak için o devirde Büyük Vartapet Vanağan'a sığınmışlardı (Müverrih Vardan,

---

[14] Dördüncü Goriga Daşirin Bağratid prensleri hanedanına mensup olup, bunların payitahtı Löre şehriydi. Bu hanedan Ani'nin Bağratid ailesine mesup kralı olup merhametli lakabını taşıyan üçüncü Aşot'un oğlu Gurken'e kadar çıkmakta ve onuncu asrın nihayetinden başlamaktadır (Müellif Kiragos, 2007:36).

[15] Bu üç kale Şamhor'dan pek uzakta olmayıp, Ermeni Aguvanisi'nin kısımlarından olan Kartman Sancağı dâhilinde bulunmaktadırlar (Müellif Kiragos, 2007:36).

[16] Udi sancağı dâhilinde bulunan kaledir(Müellif Kiragos, 2007:36).

[17] Bu dört kale Katşen prenslerinin memleketleri içerisinde yer almaktadır (Müellif Kiragos, 2007:37).

1934:226). Molar Noyan bu mağaraya yaklaştığında burası kadın, erkek ve çocuklarla dolmuştu. Moğollar burasını muhasara etmişler, sığınan halkın yiyecek ve içeceği tükenmiştir. Mevsim yaz olduğu için sığınmacılar sıcaktan bunalmaya başlamışlar, bu durumu seyreden Moğollar dışarıdan onlara; *"Niçin kendinizi ölüme sevk ediyorsunuz? Çıkınız bize geliniz sizi idare edecek reisler tayin eder, yurtlarınıza bırakırız."* şeklinde iki üç defa seslenmişlerdir. Bunun üzerine oradaki sığınmacı Ermeniler Vartapet'e yalvararak; *"Bizi kurtar, onların yanına git sulh akdet"* demişlerdir. Israrlar üzerine Vartapet Moğolların yanlarına gitmeyi kabul ederek yanına papazlardan Marko ve Susteni'yi alarak harekete geçmiştir. Papazlar Moğolların yanına gidince onları Molar Noyan bir tepe üzerinde ve sıcaktan korunmak için bir şemsiyenin altında karşılamıştır. Muhafızlar hem reise hem de doğuya dönerek hakana secde etmelerini emretmiştir. Moğol reisi Vartapet'e; *"Niçin bizi silahsız bir şekilde dostane karşılamadın?"* diye sormuş, Vartapet; *"Ne tür tavır ve davranışlarınızı ne de lisanınızı bilmediğimizden ortalığa yayılan korkudan titriyorduk. Tarafınızdan çağrıldığımızı bize hiç kimse söylemedi. Tereddüdümüz bundan ileri geliyordu. Biz savaşçı insanlar değiliz sadece din tahsili için gelip burada toplanmış fakir, yabancı ve muhacir kimseleriz. Hayat ve mematımız sizin elinizde, iradenize tabiyiz"* şeklinde cevap vermiştir. Tatar reisi bunun üzerine *"Hiç korkunuz olmasın"* dedikten sonra onlara Prens Vahram'a ait kaleler hakkında birçok sualler sormuş ve Vartapet bütün bildiklerini söyledikten ve hiçbir dünyevi isteğinin olmadığını temin ettikten sonra, reis ona mağaradakileri aşağı indirmesini korkulacak bir şey olmadığını söylemiştir. Başlarına bir reis tayin edileceğini herkesin kendi evinde serbest yaşamasına müsaade edileceğini vaat etmiştir. Ayrıca köy ve kırların kendi namına idare olunacağını da ilave etmiştir. Vartapet, yanındaki papazlarla mağaradakilerin yanına giderek "*Derhal aşağı ininiz ve size ait olan her şeyi beraber getiriniz"* diye bağırmıştır. Moğollar aşağı inen halkı bir yerde toplayıp üzerlerindeki işlerine yarayacak şeyleri aldıktan sonra, kendileri ile yürüyebilecekleri esir aldıktan sonra kalanları manastıra ve köylere iade etmişlerdir. Başkaları tarafından tecavüze uğramamaları içinde başlarına bekçi bırakmışlardır. General, Vartapet'e manastırında ikamet etmesini emretmiş ancak Vartapet, Pol isminde papaz yeğenini Moğollar yanında götürdükleri için Kiragos'un da içinde bulunduğu esirlerle birlikte gitmiştir. Moğollar gittikleri yerlere bu esirleri de götürmüşlerdir, Moğolların yanındaki İranlılar diye isimlendirilen Müslümanlar onlara işkence yapmışlardır. Geceleri

esirleri dar evlere toplu halde doldurmuşlar, gündüzleri de peşlerine takıp çıplak ayaklarla yürütmüşlerdir. Geceleri esirler birer ikişer kaçmaya başlamışlardır. Gündüz kaçmaya çalışan iki papaz yakalanıp esirlerin önünde kaçmak isteyenlere gözdağı vermek için katledilmiştir. (Müellif Kiragos, 2007:38-40).

Vartapet ve Kiragos, Moğol Generali Çoçuka'dan salıverilmelerini istemiş, Çoçuka da kurtuluş fidyesi verilmesi mukabilinde serbest bırakılacaklarını söylemiştir. Bunun üzerine Vartapet, ellerinde fidye olarak verecek hiçbir şeylerinin olmadığını, ancak civardaki Hıristiyanların bulunduğu kalelerden birisine götürüldüklerinde buradaki Vartapet'in esir edilmesinden kederlenen memleket halkının, onun için fidye verebileceklerini söylemiş ve Vartapet Gak Kalesi'ne götürülerek burada fidyesi ödenerek salınmıştır (Müellif Kiragos, 2007:41; Aknerli Grigor, 1954:8). Vartapet diğer esirler içinde kurtuluş fidyesi olarak bu ödenen meblağın sayılmasını talep etmiş ancak Moğollar bu teklifi kabul etmemişlerdir. Molar Noyan, özellikle Kiragos'u ne kadar çok meblağ verilirse verilsin salmayacağını onu mektupları okumak ve yazmak için yanında tuttuğunu söylemiştir. Molar Noyan, Kiragos'a *"İhtiyar hocanın gitmesinden mükedder olma, onunla gitmene müsaade etmedik. Çünkü sen bize lazımsın. Seni en büyük rütbeli zabitlerimden daha yüksek mertebelere çıkarırım. Zevcen varsa onu senin yanına celp ettiririm. Eğer yoksa bizimkilerden bir tanesini intihap edersin"* demiştir. Ayrıca ona bir çadır ile hizmetinde bulunmak üzere iki delikanlı tahsis ettirmiş, yarın da bir atı olacağını söylemiştir. Fakat Kiragos bizzat büyütüldüğü manastır olan Gediğ Manastırı'nda o gece onların elinden kurtulmayı başarmıştır. Ancak bu manastır da Moğollar tarafından tahrip edilerek yakılmıştır (Müellif Kiragos, 2007:42).

Moğollar bölgedeki şehirleri fethetmeye devam etmişlerdir. Bu ele geçirdikleri şehirlerden birisi de Taşir sancağının merkezi olan, Gugart eyaletindeki Löre şehriydi. Löre şehrinin hâkimi Prens Şahinşah, halktan topladığı vergilerle zengin bir hazine meydana getirmişti. Bunu duyan Moğol kumandanı Çağatay, kıymetli hazineleri ele geçirmek için askerlerini donatmış en güzidelerini yanına alıp şehri muhasara altına almıştır. Bu durum karşısında şehrin hâkimi Şahinşah, şehrin savunmasını kayınbiraderlerine bırakarak zevcesi ve çocuklarıyla birlikte gizlice kaçarak civarda bulunan vadideki mağaralarda saklanmıştır. Moğollar kuşatmaya başlar başlamaz kalenin altına lağım koyup, dört tarafını da çevirerek bunu yaktıktan

sonra kimsenin kaçmasına müsaade etmemişlerdir. Şehrin zapt edildiğini gören halk, kendilerini korku içerisinde vadiye doğru atmışlar ve orada toplanmaya başlamışlardır. Moğollar da şehre girerek erkek, kadın çocuk kimseye acımadan katledip yağmaya koyulmuşlardır. Şahinşah'ın sakladığı servetin yerini öğrenip onu çıkarılması zor olan yerinden çıkarıp almışlardır. Şahinşah'ın kayınbiraderlerini öldürmüşler ve o bölgedeki müstahkem yerlerin yerini öğrenip oraları ya zorla ya da hile ile ele geçirmişlerdir. Moğollar Kukarak eyaletinde ve Gürcistan hudutları üzerinde yer alan Tamanis, Şamşulda, Defkis şehirlerini ele geçirmişlerdir. Buraların da ahalisini kılıçtan geçirdikten sonra yağma eden Moğollar bölgede şiddet ile hâkimiyetlerini sağlamışlardır (Müellif Kiragos, 2007:43).

Gürcistan kraliçesi Rusodan gerçekleşen bu şiddetli saldırılardan kurtuluşu kaçmakta bulmuştur ve bütün ileri gelenlerde kendilerine saklanmaya müsait bir yer aramaya koyulmuşlardır. Kaynaklarda bu yaşanan olaylarla ilgili kesin bir tarih belirtilmemiş ancak Moğolların asıl ordularının bölgede görülüp Ermeni şehirlerini fethettikleri tarih 1236 yılı olmalıdır (Bournoutian, 2011:122).

Ivana'nın büyük oğlu Prens Avak, Moğolların bütün Ermeni memleketlerini ele geçirdiği dönemde müstahkem bir kale olan Gayan'a[18] sığınmıştır. Bu civarda yaşayan ahali de gelip buraya sığınmıştır. Moğol kumandanı İtukata, prensin ve halkın buraya sığındığını duyunca kalabalık kuvvetlerle gelip kalenin etrafını büyük bir duvarla çevirmiştir. Aynı zamanda Moğol kumandanı kendi hâkimiyetlerini tanıması ve yanlarına korkusuzca gelmesi için Prens Avak'a bir emirname göndermiştir. Aynı teklif birkaç defa tekrarlanmıştır. Avak onları muhasaradan vazgeçirmek için kızı ile hazinelerini vermek istemiş, Moğollar bunları kabul etmekle birlikte Prens Avak'ın da bizzat gelmesi için ısrar etmişlerdir. Bu süre zarfında gerek kale civarında gerekse kale içerisinde halk susuzluktan kırılmaya başlamıştır. Halktan bir kısmının su getirmelerine müsaade edilmesi için Moğollara atlarını ve sair hayvanlarını teslim etmişlerdir. Moğollar bu müsaadeyi verdikleri halde su almak için çıkan halkı geri diğerlerinin yanına göndermemişler ve bunları da öldürmemişlerdir. Yalnız onlara ailelerini kaleden çıkarmalarını söylemişlerdir. Moğolların elinde tehlikeli bir halde mahsur kaldıklarını gördüklerinden ailelerini kaleden çağırmışlar,

[18] Kukarak Eyaleti dâhilinde Tezoroför Sancağı'nın bir kalesidir ki, on birinci asırda Jhan Gatoğigos'da bundan bahsetmiştir (Urfalı Mateos, 1987:15).

bunlar da gelip susuzluklarını gidermişlerdir. Bu suretle düşman bunları da esir almıştır. İçlerinden güzel gördükleri kadınları yakalayıp esir almışlar, kocalarını da öldürmüşlerdir. Güzel olmayanları da kocalarına terk etmişlerdir. Moğolların muhasarayı sürdürdüklerini görünce Avak, onlara teslim olmaya karar vermiştir. Bu hareketiyle ahaliye daha iyi muamele edileceğini ümit etmiştir. İtukuta, Avak'ı derhal başkumandan Çarmoğan Noyan'ın yanına göndermiştir. Çarmoğan Noyan, Prens Avak'a hitaben; *"Sen Avak mısın?"* diye sorunca Avak; *"Evet, bizzat benim"* cevabını vermiştir. General sözlerine devam ederek; "*Niye ben senin memleketin hudutlarına gelince istikbal için çıkmadın"* demiştir. Avak ise; "*Pederim hayatta iken birçok hediye takdim ederek sana bağlılıklarını sundu. Vefatında kabiliyetim nispetinde sana hizmet ettim. Şimdi de buralara gelişinizle beraber sizi karşılamaya çıktım"* diye cevap vermiştir.[19] Çarmoğan bir darbı mesel ile Avak'a *"Pencerede durdum, gelmedin, kapıya geldim sen o vakit yetiştin."* demiştir. Kendisini, orada bulunan üst rütbeli komutanların alt tarafına oturtmuştur. Daha sonra kımız ve at etinden oluşan bir sofra kurulmuştur. Prens Avak bunları yemenin kendi adetlerince uygun olmadığını kendilerinin temiz kendi elleri ile boğazlanmış hayvanların etlerinden yediklerini ve şarap içtiklerini Çarmoğan'a belirtmiştir. Bunun üzerine Avak'ın istediği şeyler fazlasıyla getirilmiştir. Ertesi gün Avak'ı Çarmoğan ümerasının baş tarafına oturtmuştur. Böylece Avak, Moğol Generalinin başlıca ümerası sırasına girecek kadar günden güne itibarının arttığını görmüştür. Aynı zamanda General Moğol hâkimiyetini tanımayan kale ve şehirlere saldırılması emrini vermiştir. Avak'a tabi memleketlerde yaşayanlar rahata kavuşmuşlar, Avak'ın hatırına birçok esir serbest bırakılmıştır. Çarmoğan Noyan, Avak'a evvelce sahip olduklarını vermekle kalmamış; buna birçok şeyler de eklemiştir. Avak'la dostluk kurarak yanına onu almış ve Ani şehri üzerine birlikte yürümüşlerdir (Müellif Kiragos, 2007:44-46; Dashdondog, 2011:72).

Moğolların bölgede hâkim olmaya başlamasıyla birlikte, Ermeni prenslerinden ilk olarak Moğolların hâkimiyetini tanıyan, Atabeg Ivane'nin oğlu Avak olmuştur. Avak bu itaatiyle birlikte kendi bölgesinin güvenliğini sağlamış

---

[19] Kaynaklarda Avak'ın babası Ivana'nın Moğollara bağlılıklarını sunduklarına dair herhangi bir malumat bulunmamaktadır. 1220-21'de Moğolların Ermenilere saldırdıkları dönemde Atabeg Ivane yenilgiye uğrayıp kaçmıştı. 1222 yılında Moğolların Kıpçaklarla işbirliği yapıp Gürcü ve Ermeniler üzerine düzenledikleri seferden sonra Atabeg Ivana'nın intikam için bir saldırı düzenlediğini ve bunda kısmi olarak başarı sağladığını bilmekteyiz. Ancak Ivana'nın Moğollara tabi olduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

ayrıca Çarmoğan Noyan'ın güvenini kazanarak güçlü bir dostluk kurmuştur. (Dashdondog, 2011:73). Böylece Moğollar, Ermenilerin askeri gücünden ve bölgeye dair bilgilerinden faydalanarak aralarında dostane ilişkiler kurmaya başlamışlardır

Ani şehri[20] tarih boyunca Ermeniler için önemli bir merkez olmuştur. Moğolların Ani'yi işgal ettikleri dönemde yıllardır yapılan ek inşaatlar ile Ani müstahkem surlara sahip olmuştur. Bu surların hudutları içerisinde o kadar çok kilise yapılmıştır ki yemin edildiğinde Ani'nin 1001 kilisesi üzerine yemin edilmiştir. Refah içinde yüzen şehrin yönetimi Ermeni Şahinşah'taydı. Çarmoğan Noyan 1239 yılında Ermeni prensi Avak ile birlikte şehrin surları önünde görünmüştür. Ahaliyi teslim olmaya davet için müzakere memurları gönderilmiştir. Ani şehrinin ileri gelenleri, idaresi altında bulundukları Şahinşah'a danışmadan cevap vermeye cesaret edememişler, fakat avamdan oluşan bir grup, gönderilen müzakere memurlarını parçalamışlardır. Bu durumu haber alan Çarmoğan Noyan, şehri çepeçevre kuşatarak, mancınıklarla şehrin surlarını dövmüş, şiddetle taarruz ederek şehri zapt etmiştir. Moğollar ahaliyi surların haricine çıkmaya davet etmişler ve kendilerine dokunulmayacağını vaat etmişlerdir. Hepsi koşup çıkınca, bunları aralarında kısım kısım ayırarak merhametsizce kılıçtan geçirmişlerdir. Kadınlardan, çocuklardan, sanatkârlardan bir kısmını ayırarak esir sıfatıyla götürmüşlerdir. Bunu müteakip Ani'ye girerek bütün kıymetli eşyaya el koymuşlar, kiliseleri yağma etmişler ve en güzel binaları yıkarak şehri tamamen harabeye çevirmişlerdir. Esir aldıkları halkı yalın ayak esarete sürüklemişlerdir. Özellikle rahip ve rahibeler türlü kötülüklere maruz kalmışlar, namusları kirletilmiştir (Müellif Kiragos, 2007:46-47; Mürselov, 2007:247; Kaşkarlı, 1990:66-67).

---

[20] Kars vilâyetinde ve Ani adını taşıyan köy civarında, bugün Arpaçay (Ahuryan) 'ın sağ tarafında ve bu nehrin Aras ile birleştiği noktaya tahminen 40 km. mesafede bulunan, bir şehir harabesidir. Bu şehir milattan sonra V. yüzyılda Kamsarakan Hanedanlığı zamanında bir kale şeklinde yapılan ilk inşaatla zamanla kilise ve genişletilen surlarla ilerleyen dönemlerde bir şehir görünümünü kazanmıştır. VIII. asırda bu şehir halkının hâkimi Bagratlılardı ve Abbasi Halifeliğine tabii olarak III. Aşot zamanında Ani merkezli bir Ermeni Krallığı kuruldu bunu da Halifelik tasdik etti. Gagik I. (990-1020) döneminde en parlak dönemini yaşayan krallık merkezi Ani şehri, Gagik'in "Gürcülerin ve Ermenilerin Kralı" unvanını almasından ve burada inşa edilen kiliselerden dolayı Ermeniler açısından değerli bir yer atfedilmiştir. Ani şehri kiliselerinin çokluğu nedeniyle 1001 kiliseli şehir olarak da anılmıştır. Gagik'in halefleri döneminde bu krallık hızla gerilemeye başlamış ve 1044 tarihinde de Bizans İmparatorluğu'na ilhak edilmiştir. Sultan Alparslan 1064 yılında Ani şehrini bizzat Bizanslılardan alarak zapt ve tahrip etmek suretiyle ele geçirmiştir. Sultan Alparslan'dan şehri, aslen Kürt olduğu söylenen ancak Gence prensleri olarak adları geçen Şaddadi Hanedanlığı, 1073 yılında satın almışlar ve XII. asra kadar bu hanedanın bir kolunun hâkimiyetinde kalmış ve şehirde yaşayan Bagratlılar ile iyi geçinmişlerdir. Şehir 1124 tarihinde, Gürcü Kralı Davit II zamanında ilk defa olarak Gürcüler tarafından zapt edilmiştir. Ani ve havalisi Gürcistan Krallığı'na ilhakından sonra Ermeni Zahari saltanat hanedanına tımar olarak verilmiştir. Şehri bu hanedanlık döneminde Celalettin Harzemşah 1226'da muhasara etmiş daha sonra 1239 yılında ise Ani şehrinin önünde bu kez de Moğollar görülmüştür. Barthold,1978:435-36.

Böylece Çarmoğan Noyan, Prens Avak'ın da yardımını alarak Ani'yi ele geçirmiştir. Bölgedeki seferlerine devam ederek, aynı yıl içerisinde Kars'a saldırmıştır. Kars ahalisi Moğolların Ani'de yaptıklarını görünce âmâna mazhar oluruz diye şehrin anahtarlarını teslime teşebbüs etmişlerdir. Fakat Moğollar diğer şehirlere tatbik ettikleri yağma ve katliamı buradaki halka da uygulamışlardır. Buradaki serveti ve eşyayı yağma edip, şehri tahrip ederek, ahalisinin bir kısmını katledip ve bir kısmını da esir etmişlerdir. Aynı askerler Kars'ı ele geçirdikten sonra Şahinşah ve Avak'ın birkaç sene evvel Taciklerin elinden alınıp tamir edilen Sourp-Mari şehrini[21] de zapt etmişlerdir. Moğollar bu tahribatları gerçekleştirdikten sonra, kılıçlarından ve esaretten kurtulmuş olanlara, şehir köy veya yurtlarına dönerek yeni matbularının namına buraları tekrar inşa etmelerini ve kendilerine sadık kalmalarını emretmişlerdir. Memleket böylece imar edilmeye başlanmıştır. Moğolların saldırısının yaz mevsiminde olması nedeniyle hem atların ayakları altında kalan ekinler işlenememiş hem de birçok hayvanları telef olmuştur. Ancak kış hafif geçince arazide kalan ekinlerle idare edilmiş gelecek yıla ekilecek ekin ve hayvan gücü olmamasına rağmen, tarlalarda kalan buğdaylar tekrardan bereketli bir şekilde yeşerince, diğer sene de ekin ekilmeden bereketli bir mahsul alınmıştır (Müellif Kiragos, 2007:47-48).

Moğolların, Ermeni ve Gürcü şehirlerinde yapmış oldukları fetihlerle Ermeni ve Gürcü Prensleri Moğolların kudretini anlamışlar, barış akdederek hâkimiyetleri altına girmişlerdir. Vergi yani mal ve Tagar[22] vermeyi ve atlarıyla birlikte onların istedikleri yerlere gitmeyi taahhüt etmişlerdir. Bundan memnun olan Moğollar, katliam ve tahribatı durdurmuşlar ve Mugan'a dönmüşlerdir. Fakat zapt ettikleri bütün kaleleri yıkmak üzere, Karaboğa adlı reisi bırakmışlar ve Araplar tarafından yapılmış olan güçlü kaleleri de temelden yıkmışlardır (Aknerli Grigor, 1954:8-9).

1.2.1.2. Ermeni Prens Avak'ın Ögedey Han'a Gönderilmesi ve Moğolların Ermenilere Karşı Tutumu

Prens Avak, Löre şehrinde yaşadığı yenilgi ile Moğollara tabi olmayı kabul etmiş, Ani ve Kars'ın Moğollar tarafından zapt edilmesinde de Moğol ordusunun

---

[21] Ağrı vilayetinde Çağadak sancağında bir müstahkem mevkidir (Müellif Kiragos, 2007:47).

[22] Hububat ve Erzak üzerinden alınan vergilerdir (Aknerli Grigor, 1954:8).

yanında yer almıştır. Bu olaylardan kısa bir zaman sonra Avak'ı Moğol komutanı, kuzey doğu taraflarında ikamet eden Ögedey Han'ın huzuruna göndermiştir. Avak Han'ın huzuruna gitmek hususunda aceleci davranmıştır. Bu seyahatin, hem halkı, hem de Ermeni prensleri ve kendisi için faydalı olacağını düşünmüştür. Yola çıkan Avak, Moğol Han'ının huzuruna ulaşmış, ona bağlılığını bildirmek maksadıyla geldiğini söyleyerek Moğol generallerinin mektuplarını vermiştir. Ögedey Han, Avak'ı dinledikten sonra, onu dostane bir şekilde kabul edip, kendisine zevce olarak bir Moğol kızı vermiştir. Generallerine de mektupla Avak'a topraklarını iade etmeleri, henüz mukavemet edenleri onun yardımı ile itaat altına almaları için talimat vermiş ve Avak'ı memleketine geri göndermiştir (Müellif Kiragos, 2007:48).

Avak geri dönünce, generaller Hakanlarının emirlerini icra etmeye başlamışlardır. Zakara oğlu Şahinşah, Prens Vahram ile oğlu Ak-Boğa, Katşen Eyaleti prensi olup Celâl lakabını alan Hasan[23] Moğollara itaatlerini arz etmişlerdir. Moğollar geçici olarak bunları rahat bırakmışlar, mal ve mülklerini tasarruf etmelerine müsaade etmişlerdir. Fakat kısa süre sonra onların yanlarına gelerek sık sık vergi talep edip, asker olarak kendilerine hizmet etmelerini isteyerek tacizlere başlamışlardır. Bu tacizler sırasında cana kast olmasa da, birkaç sene sonra Avak dahi bu tacizlere maruz kalmıştır. Avak, onların isteklerini bir türlü doyuramamıştır. Artık Moğollar sadece yiyip içmekle yetinmeyip, yüksek kıymette elbise ve at istemeye başlamıştır. Fazlasıyla at meraklısı olan Moğollar memlekette bulunan atların hepsini almışlar, hiç kimse açıktan açığa at veya katır sahibi olamamıştır. Moğolların sadece üst tabakaları değil, alt tabakalarındakiler dahi böyle hareketlerde bulunmuşlardır. Bu yağmacı tavırları General Çağatay'ın Haşhaşiler tarafından öldürülmesinden sonra daha da sıklaşmıştır. Avak'ın dostu olan Çağatay'ın vefatıyla da, Çağatay'a düşman olanlar Avak'a düşmanlıklarını artırmışlardır. Bir gün pek yüksek mevkide de bulunmayan Çoç Boğa ismindeki bir Moğol komutanı Avak'ın hanesine girdiğinde, hemen karşılanmadığı bahanesiyle Avak'ın başına atının kırbacıyla vurmuştur. Avak'ın hademesi bu durum karşısında komutanı vurmak için üzerine atlamışsa da Avak onu

[23] Hasan Celal Devle diye de geçen Hasan, aslen Ermeni olmasına rağmen yaşadığı dönemde Ermenilerin arasına Arapça isim ve künyelerin rağbet görmesinden dolayı dedesinin de kullandığı Hasan lakabını kullanmıştır. Prens Hasan Celal'in sülalesi uzun yıllar Selçuklu, İran ve Moğolların hâkimiyeti altında Katşen ve Sünik bölgesini idare etmişlerdir. Kendisi Katşen bölgesini 1214 yılından 1260 yılına kadar idare etmiş 1236 yılında Moğol hâkimiyetini kabul eden Hasan Celal Moğolların ağır vergi yükleri nedeniyle isyan girişimlerinde bulunmuştur. Moğol valisi Argun tarafından öldürtülerek bir susuz sarnıça atılmış buradan oğlu Atabeg tarafından çıkarılarak Kantzaçar manastırına defnedilmiştir (Müellif Kiragos, 2007:96).

bu işten men etmiştir. Komutan bırakıp gitmiş daha sonra yanına birkaç kişi alarak Avak'ı öldürmek için geri gelmiştir. Avak maksadını sezdiğinden o sırada Moğollarla düşmanlık içerisinde olduğunu zannettiği Gürcistan Kraliçesinin yanına kaçmıştır (Müellif Kiragos, 2007:48-49).

Çarmoğan Noyan'ın felç geçirerek konuşma kabiliyetini kaybetmesi üzerine Moğollar yağmalarına ara vermişlerdir. Noyan, Hakanın emri ile yine görevinde bırakılmış bu vaziyette iken işler de zevcesi, çocukları ve maiyetindeki kumandanlar aracılığıyla yürütülmüştür. Hakan, Çarmoğan Noyan ölse bile cesedinin orduyla birlikte götürülmesini emretmiştir. Avak firar edince, Moğolların önde gelenleri bu hale teessüf etmişler ve buna sebep olan Çoç Boğa'yı katletmişlerdir. Avak'a da haber göndererek, kendilerinden ayrılmamasını bildirip ona hiçbir kötülük yapmayacaklarına dair yemin ile vaatte bulunmuşlardır. Avak'ın prensliğini de Moğollara sadakatten geri kalmayan Şahinşah'a bahşetmişlerdir. Bu hengâme de Avak, Hakan'a itaatten feragat etmediğini, sadece ölümden kurtulmak için kaçtığını ve daima emri altında bulunduğunu bildirmiştir. Hakan'ın cevabını beklediği için dönüşünü geciktiren Avak'ın servetini araştıran Moğollar, sonunda hazineyi Avak'ın terk ettiği kalesi içerisinde bulmuşlardır. Birbiri ardınca Avak'a haberler gönderip dönmesini istemişler, Avak ordugâha dönünce Hakan'dan ordularına, Avak'a dokunulmamasına dair bir emir gelmiştir. Emrindekiler Hakan'dan çok korktukları için onun emrine uymuşlardır. Hakan, Avak'a kendisine mahsus hediyeler ve mektup göndermiş ve ona her yere gidebileceğine dair teminat vermiştir. Moğollar, Avak'a teveccüh gösterdikten sonra onun hayatına kastedebilecek kişileri dahi ordugâhtan kovmuşlardır. Hakan tarafından umumi vergi tahsilâtı için görevlendirilmiş olan Tonguz Ağa ile birlikte Avak'ı, Gürcistan Kraliçesi Rusodan'a Moğolların hâkimiyetini tanımasını tebliğ için, elçi olarak göndermişlerdir. Bu vazifeyi yerine getiren Avak ve Tonguz Ağa, Kraliçe Rusodan'a korkulacak bir şey olmadığına dair teminat vermişlerdir. Kraliçe ile bir sözleşme yapılmış, anlaşmaya göre gerek kraliçenin gerekse henüz başına taç giydirdiği oğlu David'in Moğollara itaat edeceği ve taraflar arasında dostluk münasebetleri ve barışın olacağı, Moğolların da buna sadık kalacağı sözü verilmiştir. Anlaşmadan sonra elçilik heyeti, kraliçenin kendilerine verdiği askerler ile hakanın yanına dönmüştür (Müellif Kiragos, 2007:50-51; Dashdondog, 2011:73).

1.2.1.3. Ermeni Prens Hasan Celal'in Moğollara İtaati ve Süryani Hekim Simeon'un Ermenileri Moğollar Nezdinde Himayesi

Moğollar, Ermeni coğrafyasındaki taarruzlarını en uzak noktalara kadar taşımışlardır. Moğol reisleri aralarında kura ile paylaştırılan memleketlerin, sur barındırmayan açık şehirlerin ahalisinin bir kısmını esir etmişler, bir kısmını da katletmişlerdir. Müstahkem mevkilere ise taarruz ederek kimisini hile ile kimisini zor kullanarak ele geçirmişlerdir. Moğollar Katşen mıntıkasına geldiklerinde, halkın çoğu korkudan konumunun sarplığına güvenerek çekildikleri Havakağatıs (Kuşlar Uğrağı) diye anılan emin mevkilerde rahatça yaşamaya başlamışlardır. Ancak Moğollar bu yerlere de gizlice girerek bütün halkı kılıçtan geçirmişler ve sonra bir kısmını sarp kayalıklardan aşağıya fırlatmışlardır. Moğollar, Celal lakabını taşıyan prens Hasan üzerine de yürümüşler, Prens Hasan Celal Moğolların hücumunu görünce, civar halkını Acem dilinde Kokonopert diye bilinen müstahkem bir mevkii de toplamıştır. Moğollar kendileri ile beraber gelmeyi dostane bir şekilde teklif edince, önce onlarla tedbirli bir tarzda uzlaşabilmiştir. Sonra beraberinde kıymetli hediyelerle onların davetine icabet etmiştir. Moğollar, Prens Hasan Celal'a hürmetkâr davranarak ondan her sene harbe onlarla birlikte gitmesini ve kendilerine karşı itaat ve sadakat göstermesini de istemişlerdir. Hasan Celal, yanına gelip giden Moğollara gerek yiyecek gerek sair ihtiyaçlarını temin için ne mümkünse tedarik etmiş, hatta bu iş için mallarından da bu harcamıştır. Böylece memleketi Moğolların saldırılarından uzak tutmaya çalışmış, fakat Moğolların hüsnü muamelesi yalnız buraya özel olmuş, bütün diğer bölgelerin halkı ağır muamelelerle karşı karşıya kalmışlardır (Müellif Kiragos, 2007:51-52).

Ögedey Han, Çarmoğan Noyan'ı Gürcü ve Ermeni memleketleri üzerine gönderdiği, 1233'den 1241 tarihine kadar ki dönemde, yanına Hıristiyanlara ait işler için Rabban-ata[24] sıfatıyla Süryani Hıristiyan Simeon'u göndermiştir. Bu adam Ermenileri Moğolların yanında bilhassa himaye etmiştir (Grousset, 2011:272). Bu

[24] Latince de "vicarius orientis" olarak ifade edilen Rabban-atalık, doğu Hristiyanlığının papazı anlamına gelmektedir (Setton, 2006:521).

hekim hakkında Genceli Kiragos uzunca bilgiler vermiş ve Simeon'a övgüler dizmiştir. Genceli Kiragos'a göre, Simeon Hıristiyanların merhametsizce katledildiğini haber alınca, Hakan'ın huzuruna çıkarak, hiç mukavemet göstermeyen silahsız masum ahalinin hiçbir ayrıma tabi tutulmadan imha edilmemesi için ordularına hitaben bir emirname göndermesini kendisinden talep etmiştir. Bu şekilde davranılırsa Hıristiyanların sadık tebaa olacağını temin etmiştir. Hakan, Simeon'u değerli hediyelerle ve başkumandana verilmek üzere emirname ile göndermiştir. Bu emirnamede Süryani Hekim'in arzularına uygun davranılması istenmiştir. Simeon memuriyet görevini yerine getirmek için harekete geçmiş, Hıristiyanların imdadına yetişerek, onları ölümden ve esaretten kurtarmaya çalışmıştır. Moğol askerleri Süryani Hekim'e hakanları derecesinde hürmet göstermişlerdir. Simeon'un damgaladığı varakaya sahip olan vatandaşlar kolaylıkla istedikleri yere gidip gelmiş ve ticaret yapabilmişlerdir. Birçok Moğol'u vaftiz eden Simeon'a, Moğol generalleri düşmanlardan aldıkları ganimetlerden bir hisse ayırıp takdim etmişlerdir (Müellif Kiragos, 2007:51-52).

1.2.2. Moğol Reislerinin İstila Edilen Memleketleri Paylaşmaları

Aknerli Grigor'un verdiği bilgilere göre, Çarmoğan Noyan'ın yanında gelen Benal Noyan ve Mular Noyan, Gürcü ve Ermeni şehirlerini zapt ettikten sonra Mugan'a döndüklerinde, burada bir kurultay tertip etmişlerdir. Bu kurultayda bu memleketleri tamamen tahrip etmek niyetinde olanlar olmuş, ancak Çarmoğan Noyan bu görüşe karşı çıkarak; *"Memlekette yapılan katliamlar ve tahribat yeterlidir. Bu memleket kaldığı takdirde halk toprağı işleyebilir, bağ ve tarlalarının hâsılatının yarısını bize verebilir ve yarısı ile kendileri geçinebilirler*" şeklinde görüş beyan etmiştir. Yapılan bu kurultaydan sonraki sabah olumsuz görüş beyan eden iki reis ölü olarak bulunmuştur. Bunun üzerine Çarmoğan Noyan, Hakan'ın yanına gitmiş ve olan biteni anlatmıştır. Han ona hayret ederek, hayırlı düşüncelerinden dolayı sağ kaldığını söyleyerek gidip iyi fikirlerini uygulamasını söylemiştir. Kendisine eşlerinden Ayltana Hatunu vererek 110 reisle Mugan'a geri göndermiştir. Çarmoğan Noyan, Mugan'a dönünce bu 110 reis ile bir kurultay toplamıştır. Bu kurultayda daha önce kısmen ele geçirilen Ermenistan ve Gürcistan topraklarının Moğol reislerinin

aralarında pay edilerek bölge de tam bir hâkimiyet sağlanması amaçlanmıştır. Bu taksimata göre Celayir boyundan olan Tulata (Dolata) Noyan ismi ile de bilinen İtukata Noyan, Avak Zakaryan ve onun oğlu İvan'ın hâkimiyetinde olan bölgeleri almıştır. İvane Zakaryan'ın yeğeni olan Vahram Gagetsi'nin hâkimiyetinde olan Şamhor şehri ve Tavuş, Nazaret, Terunakan, Yerkevank, Katsaret kaleleri ile gayet müstahkem olan Kavazin ve Gak kaleleri de Sünit boyundan olan Molar Noyan'a verilmiştir. Arulat boyundan olan Çağatay'ın payına ise Zakaryanların şehri olarak bilinen prens Şahinşah'ın idareci bulunduğu Lori şehri düşmüştür. Lori şehrinden sonra Çağatay Noyan, Şımega, Dumanis ve Tiflis'i de hâkimiyeti altına almıştır. Surmari şehri Baarin/Sukanut boyundan olan Kara Noyan diğer adıyla Kara Bahadır diye bilinen Moğol reisinin payına düşmüştür. Zakaryanların hâkimiyetinin merkezi olan Ani ve Kars şehirleri Çarmoğan Noyan'ın payına düşmüştür. Utik: Gartman, Çarek (Artsakh'ın kuzeyi), Kedapağ ve Vardanaşad Cebe Noyan'ın akrabası olan Bisüt boyundan Gadağan Noyan'a verilmiştir. Katşen mıntıkası olarak bilinen Kokanapert kalesi ise Kitboğa Noyan'a düşmüştür. O burada Zakara ve Ivana'nın yeğeni olan Hasan Celal'i hâkimiyeti altına almıştır. Moğollar yapmış oldukları bu kurultay ve taksimat ile daha önceden ele geçirdikleri yerlerde hâkimiyetlerini sağlamlaştırmışlardır. (Dashandong 2011:56-58). Diğer Moğol reisleri de Gürcü ve Ağuvan memleketlerinin dağ ve ovalarını kendi aralarında taksim etmişlerdir. Bu taksimata göre Çarmoğan Noyan'ın Mugan'daki mekânı önce tahrip edilen sonra yeniden imar edilen Gence şehrine taşınmıştır (Aknerli Grigor, 1954:10-12).

Bu kurultayın ve yaşanan olayların tam tarihi ve gerçekliğini belirlemek elimizdeki kaynaklara göre tam olarak mümkün değildir. Çünkü bu malumatlar sadece Aknerli Grigor tarafından kaydedilmiş ve belirli bir tarih verilmemiştir. Ancak olayların gelişim süreçlerini göz önüne aldığımızda 1239-1242 tarihleri arasında bir zamanda gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Çünkü Moğolların Ani ve Kars şehirlerini ele geçirdikten sonra Mugan'a döndüklerini ve bundan sonra Erzurum'un alınmasına kadar önemli bir sefere çıkmadıklarını bilmekteyiz. Bu kurultay ve olaylar bu tarih aralığında gerçekleşmiş olabilir. Bu kurultayda, Çarmoğan Noyan'ın rolü hakkında, Aknerli Grigor'un verdiği bilgiler, diğer çağdaş kaynaklarla tam olarak örtüşmemektedir. Çünkü Çarmoğan Noyan'ın Katşen memleketinin ele geçirilmesinden sonra felç olduğunu ve idarenin artık zevcesi ve kumandanları tarafından sağlandığını bilmekteyiz. Aknerli Grigor'un belirttiği gibi bu kurultay da

aktif olarak rol alması ve Ögedey Han'ı ziyarete gitmesi gerçeklerle örtüşmemektedir (Müellif Kiragos, 2007:58; Aknerli Grigor, 1954:10-12).

Moğollar Kafkasya'daki Ermeni şehir ve kalelerini tamamıyla ele geçirdikleri süreç boyunca Ermenilerin büyük çaplı bir direnişiyle karşılaşmamışlardır. Ermeni Prensleri yeni hükümranlarına sadakat göstererek yaşadıkları toprakların idaresini tekrardan kolaylıkla geri alabilmişlerdir. Bu durumun bir örneği Orbelyanların yaşadığı yer olan Sünik bölgesinin Moğollar tarafından 1236 yılında ele geçirilmesi ve tekrardan idarenin yerel prenslere verilmesinde yaşanmıştır. Bölgeyi Orbelyanlardan ele geçiren Aslan Noyan, Liparit'in en büyük oğlu olan Elikum ve Sünik prenslerinden birisinin bulunduğu zaptedilmesi zor olan Hrashkaperd kalesini kuşattığında buranın ele geçirilmesinin zor olduğunu görünce Elikum'a elçi göndererek; "Eğer hemen sen ve ailen bize gelip itaat edersen sizin için iyi olur ve ödüllendirilsiniz" diye bildirmiştir. Elikum bu teklifi kabul ederek bir takım hediyelerle Aslan Noyan'a gitmiş ve güvenliğini garanti altına almıştır. Aslan Noyan kendisine iyi davranmış ve Elikum'u tekrardan kendi birliklerinin komutanı olarak atamıştır. Elikum, Aslan Noyan'a Ani şehri ve civarındaki köylerin ayrıca Garni'nin ele geçirilmesinde yardımcı olmuştur. Bu hizmetlerinden sonra Aslan Noyan Elikum'a Orbelyanların hakim olduğu bölgelerin idaresine kendisine sadık kalması şartıyla vermiştir. Ermeni prenslerinin bu bireysel ya da toplu itaatleri ve hizmetleri Moğolların bölgeyi kendi aralarında pay ederek yönetmelerini kolaylaştırmıştır. Böylece bu coğrafyada resmi olarak Moğol reisleri hakim iken aktif olarak bölgeyi yönetenler yerel Ermeni prensleri olmuştur (Dashdondog, 2011:59-60).

1.3. MOĞOLLARIN ANADOLU HÂKİMİYETİNDE ERMENİLERİN ROLÜ (1241-1246)

Ögedey Han'ın 1241 yılında ölmesi üzerine, başkentin civarındaki yollarda, yolculuğa kimse çıkmasın diye çıkışlar derhal yasaklanmış ve her istikamete adamlar çıkarılarak yolcular oldukları yerlerde durdurulmuşlardır. Ögedey kendine halef olarak, önce en çok sevdiği üçüncü oğlu Kotçu'yu vekil tayin etmiştir. Bu genç prens 1236'da Çin'de Hukuan'da ordunun başında iken ölmesi üzerine diğer oğlu, Siremun'u veliaht ilan etmiştir. Fakat imparatoriçe, tahta büyük oğlu Güyük'ü çıkarmak

istemiştir. Güyük batı ordusunu terk ederek ordusuyla beraber Tataristan' a dönmek için emir almıştır. Yolda babasının vefatını işitmiş, İmparatoriçe Töregene de Ögedey'in vefatı üzerine, prensleri ve kumandanları han seçimi için Ögedey'in Otağına davet etmiştir. Çağatay ve diğer prensler, Töregene'yi naibe seçmişlerdir. Töregene Hatun 1246 yılında yapılan kurultaya kadar naibe sıfatıyla imparatorluğun başında kalmıştır (D'ohsson, 2008:205-206; Sümer, 1970:9).

Bu dönemde Moğol - Ermeni ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Çünkü Moğolların tabiiyetine giren Gürcü ve Ağuvan memleketlerinde yaşayan Ermeniler, Moğolların Anadolu içlerine ilerleyişlerinde, onlara büyük oranda yardımcı olmuşlar ve bizzat Selçuklulara karşı Moğol ordusunda yer almışlardır. Çukurova'da yaşayan Ermeniler de ilk defa Töregene Hatun'un naibeliği döneminde Moğollarla ilişki içerisine girmişlerdir. Anadolu tarihi açısından önemli olan 1243 Kösedağ savaşında Selçuklular yenilgiye uğrayınca Anadolu, Moğol hâkimiyetine girmiştir.

1.3.1. Moğolların Anadolu Seferinde ve Kösedağ Savaşında Ermeniler

1241 yılı sonları ile 1242 tarihi başlarında Çarmoğan Noyan felç geçirmiş ve dili tutulmuştur. Yerine Töregene Hatun tarafından gönderilen bir emirname ile Baycu Noyan getirilmiştir. Baycu Noyan, görevini alır almaz işleri ilerletmek, durumu düzeltmek, başarılar elde edip o şerefle de Hakan ile çocuklarının yanında daimi itibar kazanmak için kumandasına tabi Gürcü ve Ermeni birlikleri ile Moğol süvarilerinin en yiğitlerinden 30 bin kişi seçerek Türkiye Selçuklu Devleti üzerine hareket etmiştir (Koca, 2015:46). I. Alâeddin Keykubad'ta meşhur kumandanlarından Mübarizüddin Çavlı'yı Erzurum'a subaşı tayin ederek, yaklaşmakta olan Moğol tehlikesine karşı şehri tahkim ettirerek gerekli tedbirleri almıştır. Baycu Noyan, diye isimlendirilen Erzurum'a[25] 1242 yılında ulaşarak burayı muhasara altına almış,

[25] Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden sonra 1049'da İbrahim Yinal ve Kutalmış tarafından ele geçirilen daha sonra tekrar Bizans hâkimiyetine geçen şehir, Bizans ordusunun 1071'de Malazgirt'te yenilmesinin ardından kısa bir süre için Bizans'ın Gürcü asıllı generallerinden Gregorios Bakurian'ın idaresine girmiştir. Ancak, Sultan Alparslan zaferden sonra Erzurum'un çevresini Emir Saltuk'a ikta olarak vermiş ve 1071 yılında Erzurum'u da fethetmesiyle şehirde Türk hâkimiyeti kesin olarak başlamış, Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı Saltuklular Beyliği'nin temelleri atılmıştır. 1157 yılında Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanmasından sonra bu beylik

şehirdekilere teslim olmaları için memurlar göndermiş ancak şehirdekiler bu teklifi kabul etmeyerek bu memurlara hakaret ederek kovmuşlardır. Moğollar sulh tekliflerinin ret olunduğunu görünce surların yıkılması için mancınıklarla şehri taş yağmuruna tutmuşlardır (Müellif Kiragos, 2007:58). Sinaneddin Yakut ile Hıristiyan ve Frank askerlerinin komutanı İstankus, kalabalık birliklerle ara sıra şehirden çıkıp düşmana saldırmışlar ise de kesin bir başarı gösterememişlerdir. Bu şekilde muhasara 2 ay sürmüştür (Koca, 2015, 47). İbn-i Bibi'nin verdiği bilgilere göre şehrin valisi olan Ermeni asıllı dönme olan Şerefeddin Duvini Moğollarla mektuplaşarak kadınlarının, çocuklarının, hizmetçilerinin ve askerlerinin hayatları konusunda güvence alarak, kendi savunmasında olan burçlardan gece Moğol askerlerinden seçilmiş 200 askeri gizlice şehre almıştır. Bu askerler şehrin kapılarını diğerlerine açmışlar sabaha kadar süren çarpışmalarla şehir Moğolların eline geçmiştir. (İbn Bibi, 1996:62-63; Ebu'l-Farac, 1999:541; Ersan, 2007:185; Akkuş, 2012:210; Koca, 2015:48). Öte yandan Moğollar hemen kente girerek sözü edilen antlaşmayı bozmuşlar ve hileli barış ve yükümlülüğünü Erzurum halkına uygulamışlardır (Simon De Saint Quentin, 2006:41).

Moğollar Erzurum'da yağma, katliam ve tahribat yapmışlar, şehri yağma ettikten sonra ateşe vermişlerdir. Şehirde Müslümanlarla birlikte yaşayan Hıristiyanlara da zulmetmişler, buradaki kiliseleri de yağma etmişler, memleketin manastırlarını ve muhteşem kiliselerini viraneye çevirmişler, birçok İncil ele geçirmişlerdir. Bu İncilleri Moğol ordusuna hizmet eden Hıristiyan askerlere yüksek fiyatlarla satmışlardır. Gürcü ve Ermeni prensleri, Şehitname, Havariyun yazıları, A'amali Rüsul ve Yeni Sion'un Bina ve Tezyinatı İçin Güzel ve Eşsiz Altın Yazılı İncil gibi birçok kitapları büyük bir sevinçle alarak kendi memleketlerindeki kilise ve manastırlara hediye etmişlerdir (Aknerli Grigor, 1954:15; Dashdondog, 2011:61). Erzurum'a saldıran Moğol ordusu içerisinde Ermenilerden Ivana'nın oğlu Prens Avak, Zakara'nın oğlu Şahinşah ile Tof (Topf, Tov)'un oğlu olan Greguar Dukatşan'da bulunmuştur. Selçukluların saflarında ise muhasara edilen surların içerisinde Müverrih Vardan'ın verdiği bilgilere göre Oumeg ve onun akrabaları olan Hovannes Baronun oğlu olan Istepanos ve onun beş kardeşi bulunmuştur. Moğol ordusu saflarında yer alan prensler, bu Ermeni baronun oğlu ve akrabalarını

Anadolu Selçuklu Devleti'ne bağlanmıştır. II. Süleyman Şah 1202 yılında Saltukoğulları Beyliği'ni ortadan kaldırarak Erzurum'u kardeşi Mugisüddin Tuğrul Şah'a ikta olarak vermiştir (Küçük, 1995:322).

kurtarmakla birlikte despot, papaz, çocuk ve kadın birçok esiri ellerinden geldiği kadar istedikleri yere gitmekte serbest bırakmışlardır (Müellif Kiragos, 2007:59; Müverrih Vardan, 1934:228).

Moğolların Erzurum'u zapt etmeleriyle birlikte, ellerine çok miktar da esir ve ganimet geçmiştir. Muhasara esnasında şehirde bulunan Hıristiyanlara da acımamışlar ancak onların yardımına Moğol ordusundaki Gürcü ve Ermeni prensleri yetişmiş ve merhamet göstermişlerdir. Kısacası Moğollar burada genel savaş kurallarından taviz vermeyerek karşı koyana gereken cezayı vermekte geri durmamışlardır.

Moğol hâkimiyetine giren Ermeni prensleri verdikleri tabiiyet sözünde durarak savaşa bizzat askerleri ile katılmışlar ancak şehir alındıktan sonra da dindaşlarının ve ırkdaşlarının çıkarlarını korumaya çalışmışlardır. Savaş sırasındaki ilişkilerine baktığımızda Ermeniler Moğollarla yan yana savaştıkları görülmüştür. Ancak ganimet olarak ele geçirilen İncilleri Moğolların Ermenilere bir ganimet payı olarak değil ücret karşılığında sattıkları görülmektedir.

Savaştan sonra Moğol emirlerinin her birine önemli ölçüde hazine, çok sayıda mal, hayvan ve esir düşmüştür. Onlar savaştan birkaç gün sonra Mugan Ovası'nın yolunu tutmuşlardır. Diğer yandan Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in askerleri Erzincan'a varınca Moğol askerlerinin Erzurum'u aldığı, o diyarda kimseyi sağ bırakmadığını bildirmek için Erzurum'dan Sultan'a bir haberci gönderilmiştir. Sultan haberi alınca aklı karışmış, fermanlar çıkararak, askerlere yurtlarına, evlerine barklarına dönüş izni vermelerini, emirlerin de hep birlikte toplu olarak, ülkeye ve saltanata musallat olan bu felaketi atlatmak ve zararları telafi etmek konusunda görüş alış verişin de bulunmak için dergâhta hazır bulunmalarını emir buyurmuştur. Emirler huzura çıktıktan sonra bütün kışı hazırlık yapmak ve tedbir düşünmekle geçirmişlerdir (İbn Bibi, 1996:64).

Türkiye Selçuklu Devleti'nin en geniş sınırlarına ulaştığı ve en zengin dönemini yaşadığı, fakat II. Gıyaseddin Keyhüsrev gibi zayıf bir hükümdarın yönetiminde bulunduğu 1240 yılında, Sultan, Babailer İsyanı'nı ancak Erzurum'da Moğollara karşı tutulan doğu ordusunu geri çağırarak ve büyük bir zorlukla bastırabilmiştir. Bu durum, cesaret edip Anadolu'ya saldıramayan Azerbaycan'daki Moğollara, devletin dışarıdan göründüğü kadar güçlü olmadığını göstermiştir.

Durumu fark eden Moğolların batı ordusu kumandanı Baycu Noyan, 1242 yılının sonlarında Erzurum'u zapt ederek halkını kılıçtan geçirmiş ve baharda Anadolu'ya tekrar saldırmak üzere Mugan'a dönmüştür (Sümer, 2002:272; Göksu, 2009:2).

Mugan Ovası'nda kışlayan Moğolların yanına gelen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in elçileri gurur ve tehdit dolu sözler sarf etmişlerdir. Bu sözler Moğolların sabrını taşırmamış, Baycu Noyan sadece elçilerin pek mağrurane sözler sarf ettiklerini dile getirmiş ve zaferin Allah'ın muvaffak kılacağı tarafta tecelli edeceğini ifade etmiştir. Moğollar hazırlıklara başlayarak 30.000 kişilik bir ordu toplamışlar, ordunun içerisinde tabi durumdaki Ermeni ve Gürcü prensleri de askerleriyle birlikte bulunmuşlardır. Ermeni kuvvetlerini büyük prens Avak, Şahinşah, Vahram ve oğlu Akboğa, Katşenli Hasan Celal, Celâl'in teyzesi ile Tofun-Touph oğlu Greguar'ın askerleri ve diğer reislerin askerleri oluşturmuştur (Müellif Kiragos, 2007:59-61).

İbn-i Bibi'nin aktardığı bilgilere göre; Selçuklu ordusunun mevcudu 70.000 kişi civarındaydı. Ayrıca tabi devletlerden de asker istenmiş, Sultan II. Gıyaseddin, altın mukabilinde birçok asker toplayarak Haleplilerden, Rumlardan, Frenklerden ve Mısırlılardan atlılar kiralamıştır. Fakat Halep Eyyûbî Melikliği hariç diğerleri paralarını aldıkları halde asker göndermemişlerdir (İbn Bibi, 1996:67). Kilikya Ermenilerinin kralı Hetum'un babası Baron Konstantin, Kayseri'de bulunan sultanın yanına gelmiş ve saygı ile karşılanarak birçok hediye almış, Ermenileri toplayıp getirmeyi ve sultana yardım temin etmeyi vaat etmiştir. Daha önce yapılan antlaşmalar gereği ve bağımlı krallık sıfatı ile göndermek zorunda oldukları asker miktarından fazlası için ücret ödenmesi, ayrıca hükümranlık hakkının Selçuklularda kalması şartıyla Ereğli'nin Ermenilere terk edilmesi tekliflerini götürmüştür. Bu tekliflerin kabul edilmesi ve Baron Konstantin'in geri dönmesinden sonra, aralarında Haçlıların da bulunduğu 3000 kişilik bir Ermeni kuvvetinin Selçuklulara yardım için hareket ettiği haberi alınmıştır (Ersan, 2007:185; Ebu'l-Farac, 1999:541; Göksu, 2009:6; Koca, 2015: 52).

Selçuklu ordusu ile Moğollar Sivas'ın takriben 80 kilometre kuzeydoğusundaki Kösedağ mevkiinde 26 Haziran 1243 günü karşı karşıya gelmişlerdir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tecrübeli devlet adamları, ısrarla ordunun Sivas'a arkasını vererek bir

savaş yapmasını istemişler fakat Sultan, çevresindeki genç kumandanların görüşünü tercih ederek ileri gidilmesi emrini vermiş ve ordu Kösedağ yükseltisine varmıştır. Burası Erzincan yönünden gelecek bir orduyu durdurmak için en uygun yer olmasına ve burada yapılacak cesur bir savunma ile Moğol güçleri perişan edilebilecek olmasına rağmen bu imkân da kullanılmayarak Selçuklu ordusu felakete sürüklenmiştir. Başkumandan Baycu, klasik düzmece kaçış ve çevirme taktiğini uygulamış, Müellif Kiragos'un verdiği bilgilere göre; kendi askerlerini çeşitli kıtalara ayırarak cesur komutanlarını başına dikmiş, bunların safları arasına, çeşitli yerlerden koşup gelen yardımcı askerleri dağıtmak suretiyle, her türlü hıyanet ihtimalini ortadan kaldırmıştır (Müellif Kiragos, 2007:60).

Aknerli Grigor'un verdiği bilgilere göre ise Moğolların başarılarındaki başlıca amil olan ön saflarda bulunan ve şiddetli hücumlarla düşmana saldıran Ermeni ve Gürcü prensleri olmuştur. Moğol askerleri ok ve yayları ile onların arkasından gelmişlerdir. Moğolların ordu düzeni, sol tarafta Moğol askerleri ile Sultan Gıyaseddin'in müttefiki olan Gürcü kumandanı Şalueoğlu, Ermeni ve Gürcü prensleri de sağ cenahta Sultan'ın askerleriyle savaşmışlardır. Muharebe şiddetlendiği sırada, cesur Şalueoğlu, Moğolları firara mecbur kılmış ve onların çoğunu kılıçtan geçirmiştir. Büyük Vahram'ın oğlu ve Pılu Zakare'nin torunu olan Gag kalesi senyörü Gürcü prensi Ağbuğa, beraberinde bulunan diğer Ermeni ve Gürcü reislerinin askerleriyle birlikte, Sultan'ın askerlerine karşı kahramanca dövüşmüş, Sultan'ın ordusunun sağ tarafını firara mecbur bırakmış birçok Selçuklu emirini öldürmüşler ve Sultan'ı büyük bir keder içine düşürmüşlerdir. Akşam olunca, muharebe durmuş ve Erzurum şehri ile Erzincan arasındaki ovada ordular birbirine karşı ordugâh kurmuştur. Ertesi gün sabah olunca, Moğol, Ermeni ve Gürcü askerleri Sultan'a karşı yürümek üzere birleşmişler; büyük bir süvari kuvvetiyle Sultanın ordusunun üzerine yürümüşlerdir (Aknerli Grigor, 1954:15-16). Moğol ordusu Sultan'ın ordugâhın da çadırları kurulu görünce onların pusu kurduklarını sanmışlar, ihtiyatlı davranıp iki gün durumu araştırdıktan sonra çadırlara girmişlerdir. Fakat Sultan'ın hazinesi ve birçok kıymetli eşyasını terk ederek kaçtığını görmüşler, Sultan'ın bıraktığı birçok mal, eşya, silah ve elbiseyi alarak Sivas'ın yolunu tutmuşlardır (İbn Bibi, 1996:72.; Göksu, 2009:11; Aknerli Grigor, 1954:17).

Moğollar bu zafer sırasında kendilerine tabi Ermenilerden iyi bir şekilde faydalanmışlardır. Ermeni askerleri, Moğol birlikleri arasında paylaştırılarak savaştırılmış ve önden savaşa sürülmüşlerdir. Kilikya Ermeni Krallığı, Selçuklulara ücret karşılığı göndereceği askerleri göndermemiş, verdikleri sözde durmamış, sonucun netleşmesine kadar çeşitli bahaneler ileri sürerek zaman kazanmaya çalışmıştır. Savaş sonuçlandıktan sonra da Kayseri'nin kuşatma altında olduğu zaman buraya kadar gelmişler, fakat savaşa girmeden kaçmışlardır (Ebu'l-Farac, 1999:542.; Ersan, 2007:186; Dashdondog, 2011:62).

Moğollar, Selçuklu Sultan'ını firara mecbur ettikten sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev Tokat'a, oradan da Konya'ya doğru gitmiştir. Sultan II. Gıyaseddin'in validesi bu yenilgiyi haber alınca, kızını yani sultanın kız kardeşini, kölelerini, cariyelerini ve servetini alarak Çukurova'ya doğru gitmiş ve Kral I. Hetum'un babası olan ve yardım hususunda sultanı aldatan, hâdiselerin neticesi belli oluncaya kadar yardımını geciktiren Baron Konstantin'e iltica etmiştir. Ebul Farac'ın bildirdiğine göre Moğollar valide sultanın burada bulunduğunu anlayınca kralın babası Konstantin'e müracaat ederek onu istemişlerdir. Konstantin Tatarları hoşnut etmek için onlara *"Filân ve falan şahsiyetler benim yanımdadır, haber gönderin de size teslim edeyim"* tarzında bir name göndermiştir. Moğolların gönderdikleri elçilere valide sultan teslim edilmiştir (Ebu'l-Farac, 1999:542-43; Dashdondog, 2011:79).

Müellif Kiragos'un beyanına göre ise I. Hetum, Baycu Noyan'a muhteşem hediyelerle bağlılığını bildirmek ve antlaşma yapmak amacıyla elçiler göndermiştir. I. Hetum'un elçileri Derbent'e gelince Ermeni Prens Hasan Celâl tarafından karşılanarak, Baycu Noyan'a ve Çarmoğan'ın zevcesi Eltina Hatun'a takdim edilmişlerdir. Baycu Noyan elçilerin ne için geldiklerini öğrendikten ve getirdikleri hediyeleri gözden geçirdikten sonra, krala iltica etmiş olan sultanın validesini, zevcesini ve kızını kendilerine teslim edilmesini talep etmiştir. Bu talep kral I. Hetum'u pek kederlendirmiş ve *"oğlum Leon'u istemelerini tercih ederim*" demiştir. Fakat onlardan korktuğu ve olumsuz cevap verirse büyük felaketleri üzerine çekeceği için, ister istemez, Sultan'ın annesi ve yanındakileri Moğollara teslim etmiştir (Müellif Kiragos, 2007:62-63). Simbat'ın verdiği bilgilere göre ise Moğollar, Rum memleketine akın edince Sultan'ın annesi, kızını alıp Kilikya'ya iltica etmiş, Moğollar, kral Hetum'a derhal haber gönderip; *"mültecileri bize teslim et. Aksi*

takdirde bizimle akdetmiş olduğun dostluk yalandan ibaret olacaktır" demişlerdir. Ermeniler, Moğolların kendi memleketleri üzerine akın etmelerinden korkarak, mültecileri teslim etmişlerdir (Başkumandan Sımbat, 1946:88).

Kaynaklarda verilen malumatları değerlendirdiğimizde Kral Hetum'un Sultan'ın validesini Moğollara, bizzat kendisinin haber göndererek teslim ettiği, yoksa Moğolların talebi ve anlaşmak için önkoşul olarak sunmaları üzerine teslim ettiği ihtimalleri ortaya çıkmıştır. Bu konuyu ele alan Mehmet Ersan, Hetum'un bizzat haber göndererek teslim ettiği görüşünün daha ağır bastığını dile getirmiş ve Başkumandan Simbat'ın eserinde verilen bilgilerdeki hatayı ortaya koymuş daha ortada bir antlaşma olmadan *"bizimle akdetmiş olduğun dostluk geçersiz olacaktır"* ifadesinin yanlış olduğunu söylemiştir. Çünkü Moğollarla Kilikya Ermenileri arasında bir antlaşma yapılmamıştır. Ayrıca müellif Kiragos'un da eserinde aktarılan Kral Hetum'un ifadelerinin utanç verici durumun müellif tarafından hafifletilmesi çabasından başka bir şey olmadığını dile getirilmiştir. Yaşanan olaylara Ermeni-Moğol ilişkileri açısından bakıp her iki durumu da göz önüne aldığımızda, Kral Hetum, Moğolların üstün gücü karşısında tabiiyetinin yanı sıra Moğolların taleplerine her şeyi göze alarak boyun eğmiş ve Sultan'ın validesini teslim etmiştir. Moğolların Selçuklu ülkesindeki yapmış olduğu tahribat ve istilayı kendi memleketinden uzak tutmak için bu durumu bir koz olarak kullanmış ve Moğolların böylece güvenini kazanmaya çalışmıştır (Ersan, 2007:186-187; Başkumandan Sımbat, 1946:88; Müellif Kiragos, 2007:63; Koca, 2015: 78-79; Dashdondog, 2011:73).

Moğollar, Kösedağ'da kolay bir zafer kazandıktan sonra Sivas üzerine yürümüşlerdir. Sivas'a varırlarken, zamanın âlimlerinin ileri gelenlerinden Moğol ordusunun Harezm ülkesini istila edip, Sultan Muhammed Hârzemşah'ı bozguna uğrattığı sırada Han'ın hizmetine girerek, onun ilgi ve iltifatlarına nail olan Sivas şehrinin kadısı Rabbani İmam Numan Necmeddin-i Kırşehri, şehrin itibarlı kişilerini ve ileri gelenlerini yanına alarak pek çok hediyeyle birlikte Baycu Noyan'ı karşılamaya çıkmıştır. Baycu Noyan, onu görür görmez tanımış, Kadı kendisinde bulunan yarlığı[26] takdim edince de Baycu onu öpüp başına koymuştur. Yarlığ sayesinde Kadı'nın isteklerini kabul etmiş, ona sevgi ve saygı göstermiştir. Baycu

[26] Yarlık, Yarlığ; Türk ve Moğol devletlerinde hükümdar buyruğu ya da fermanı (Kemalov, 2013:334).

Noyan'ın emri üzerine şehrin bütün kapılarını kapatmışlar, yalnız Erzincan kapısını açık bırakmışlardır. Askerlerin bir kısmı şehre girip üç gün yağmada bulunmuş, fakat kimseye saldırıp eziyet etmemişlerdir. Dördüncü gün Erzincan kapısını da kapatmışlar ve ondan sonra askerin hiçbirine şehre girme izni verilmemiştir. Sonra Moğol ordusu oradan kalkıp Kayseri'ye yürümüştür (İbn Bibi, 1996:72-73; Dashdondog, 2011:63).

Moğollar Sivas'ı itaat altına alıp buraya kendi namlarına idare edilmesi için memurlar atadıktan sonra Kayseri'ye gelmişlerdir. Şehir erzakla dolu olmasından ve şehirde büyük bir süvari kuvveti bulunmasına güvenen halk şehri sulh ile teslim etmeye razı olmamıştır. Bunun üzerine Moğolların hepsi şehre karşı harekete geçmişler, şehrin dışında önlerine çıkanı yakıp yıkmışlar, ellerine geçirdiklerini boğup öldürmüşlerdir (Aknerli Grigor, 1954:17). Ertesi gün Baycu Noyan, diğer noyanlarla ata binip şehrin etrafını dolaşmıştır. Sivas burcu karşısında bulunan ve şehir halkının sağlamlığına ve geçilmezliğine kesin olarak güvendikleri dericiler çarşısı tarafına üç mancınık kurmuştur. Şehrin surunu yıkmışsa da uzun uğraşlara rağmen şehri ele geçirememiştir Moğollar ellerine geçen ganimetlerin bolluğu nedeniyle Kayseri'yi seneye bırakmaya düşünmeye başladıkları sırada, şehrin İgdişbaşısı olan Ermeni Hacuk oğlu Hüsam, geceleyin gizlice Baycu Noyan'a haber göndererek can güvencesi istemiş, Baycu Noyan da ona yazılı teminat göndermiştir. Haberci geri dönüp Baycu'nun kendisini desteklediğini öğrenince Hacuk oğlu, aynı gece su kanalından dışarı çıkmıştır. Moğol ordugâhına giderek şehir halkının durumunu ve onların çektikleri sıkıntıları ayrıntılı olarak anlatmıştır. Bu ihanetten habersiz olan şehir halkı ise, savunma ve direnmeye devam etmiş, ancak çok geçmeden durumdan emirler haberdar olmuşlardır. Baycu'nun kendisine yakınlık gösterenler ve yardımcı olanlara saldırmayacağı, malına, ailesine dokunmayacağı konusunda teminat mektubu verdiğini duyan şehir subaşısı Topal Fahreddin Ayaz, ertesi gün Baycu'ya bir haberci göndermiş, isteğine olumlu cevap gelince de adamları ve mallarıyla birlikte Baycu'nun yanına gitmiştir. Onun gidişiyle şehirde Samsamüddin Kaymaz'dan başka yönetici ve önlem alacak kimse kalmamıştır. O elinden gelen çabayı gösterdiyse de sonunda kuşatılma sıkıntılarına katlanmakta aciz kalmıştır. Hacuk oğlu ile Topal Fahreddin Ayaz, şehirden dışarı çıkınca Baycu bir gün bütün orduya silah başı yapmalarını buyurmuş ve surlarda açılan gediklerden sonra şehir ok yağmuruna tutulup kapıları balyozlarla kırılıp şehre girilmiştir. Şehrin sakinleri kılıçtan

geçirilerek, şehir yağma edilip, ateşe verilmiştir. Moğollar genç erkekleri ve genç kadınları esir ederek götürmüşlerdir (İbn Bibi, 1996:74; Ebu'l-Farac, 1999:542; Müellif Kiragos, 2007:61; Ersan, 2007:185; Koca, 2015;75-76).

Moğollar Kayseri'den ayrılarak Erzincan'a gelmişler, Erzincan halkı kendilerini savunmuş, ancak sonuçsuz birkaç çarpışmadan sonra halkı kurnazlıkla kaleden dışarı çıkartmışlardır. Güya barış için hepsini de öldürmüşler, oradan da Divriği'ye geçmişlerdir. Divriği halkı şehri Moğollara teslim etmişlerdir. Moğollar ele geçirdikleri şehirlerin mallarını, paralarını bütün servetlerini aldıktan sonra ganimetleriyle kışlık karargâhları Mugan'a çekilmişlerdir (Kaşkarlı, 1990:68).

Moğollar Kösedağ savaşını kazandıktan sonra Kilikya Ermeni Kralı Hetum, Moğollara tabiiyetini bildirmek için değerli hediyelerle birlikte elçilik heyetini Mugan'a göndermiştir. Yukarıda ifade edildiği üzere bu elçilik heyeti Prens Hasan Celal tarafından karşılanarak, Baycu Noyan'a ve Çarmoğan Noyan'ın eşi Eltina Hatun'a takdim edilmişlerdir. Baycu Noyan hediyeleri gördükten sonra geliş maksatlarını sormuş ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in validesi, hanımı ve kız kardeşinin teslimi meselesi görüşülmüştür. Kral Hetum, Sultan'ın ailesini Baycu Noyan'ın gönderdiği elçilere teslim etmiş ve onlara pek cömert davranmıştır. Bu Moğol elçileri ile birlikte bir Ermeni elçilik heyeti de eşlik ederek Mugan'a gitmiştir. Bu Ermeni elçilik heyetine büyük iltifat edilmiş, gerek kendilerine gerek atlarına bütün kış müddetince yiyecek içecek tahsis edilmiştir. Aslında, onlar ilkbaharda Çukurova'ya dönüşlerinde Hetum'un elçilerine eşlik etmek niyetinde olmuşlardır. Bu elçilerle bir dostluk anlaşması yapılmış, elçilik heyetine kendi dillerince yazılmış olan bir name vermişlerdir (Müellif Kiragos, 2007:62; Ersan, 2007:187; Kaşkarlı, 1990:69; Aknerli Grigor, 1954:18).

Hetum, Anadolu'da hâkimiyetin Moğollara geçmesiyle birlikte vakit kaybetmeden bu yeni üstün güce tabi olarak vergi ödemeye başlamış, Güyük Han'ın başa geçmesiyle de kardeşini Güyük Han'a elçi olarak yollamıştır.

1.3.2. Kafkasya Ermenilerinin Moğollarla-Gürcüler Arasında Arabuluculuğu ve Moğolların Ermeni Katogikosu Aziz Nerses'i Huzurlarına Çağırmaları

Moğollar Gürcistan Kraliçesi Rusodan'a çeşitli defalar haber göndermişler ya onun kendilerini bulmasını veya genç oğlu David'i yardımcı askerlerle göndermesini ısrarla teklif etmişlerdir. Fakat kraliçe az miktarda asker göndermiş ve kendi gönderdiği elçi dönmeden Moğolların yanlarına bizzat gidemeyeceğini İvana'nın oğlu Avak vasıtası ile bildirmiştir. Moğollar, Kösedağ'da Rusodan'ın damadı Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i yendikten sonra Selçuklulara Prens Vahram'ı gönderip kendilerine itaat etmeleri teklifini götürmüşlerdir. Vahram dönüşünde, Kraliçenin kardeşi Giorgio Laşa'nın oğlunu beraberinde getirmiştir. Kraliçe Rusodan yeğeni David'i, Gıyaseddin Keyhüsrev'e verdiği kızı Tamar'ın refakatinde vermiş, bundan maksadı ise Gıyaseddin'e yeğenini katlettirmek olmuştur. Çünkü yeğenin tahtı elinden alacağı şüphesine kapılmış, yeğen David, Vahram tarafından getirilene kadar Sultan'ın yanında mahpus kalmıştır. Vahram, David'i kurtardıktan sonra Moğollara götürmüş ve *"Bu Gürcü kralının oğludur. Tahta çıkmak bunun hakkı iken Kraliçe Rusodan gasp etmiştir*" demiştir. Moğollar Rusodan'a muhalefet etmek için bu prensi hükümdar tanımışlar ve Hıristiyan âdetince takdis edilmiş evvelce babasına tabi olan reislerin kendisine tabi olmalarını ve saltanat merkezinin Defkis'de kurulmasını emretmişlerdir. General rütbesindeki Avak, Zakara'nın oğlu Şahinşah, Vahram ve Ak boğa gibi Moğolların hizmetindeki meşhur Gürcü ve Ermeni reisleri Prensi, Mezkita'ya götürdükten sonra, Gürcistan Katogigos'unu çağırıp takdis ettirmişlerdir. Rusodan bu haberi alınca oğlu David ile birlikte Suanet-Afkazes'e kaçmış ve General Batu'ya elçiler göndererek nüfuzunun tanınmasını rica etmiştir. Batu, Rusodan'ın Defkis'de ikamet etmesine karar vermiştir. Böylece Moğollar Gürcistan Krallığını ikiye bölmüşlerdir. (Müellif Kiragos, 2007:66; Dashdondog, 2011:90).

Moğollarla gidip görüşen ve Hıristiyanların hamiliğini üstlenen Suriyeli hekim Simeon, Çarmoğan Noyan'ın eşi Eltina Hatun ile görüşürken kendisine Ağuvanya yani Gence-Arran ve Şirvanı içine alan Azerbaycan bölgesinin Katogikosu Senyör

Nerses'ten bahsetmiş, bu civarda yaşayan Hıristiyanların ruhani reisi olan Senyör Nerses'in Moğolları ziyarete gelmediğini söylemiştir. Bunun üzerine Moğollar Senyör Nerses'e "*Herkes geldiği halde sen bizi görmeye gelmiyorsun derhal gel. Eğer kendi rızanla gelmezsen zorla ve hakaretle getiririz"* şeklinde tebliğ de bulunmuştur. Katogikos Miyafor sancağı dâhilindeki Kamiş Manastırı'nda ikamet ettiği için, Avak'ın yönetimi altında bulunuyordu. Bu seyahatine yanlış mana verilir korkusuyla Avak'tan müsaade almadan hareket etmeye cesaret edememiştir. Kendisini davete gelenlerden gizlenmiş ve hizmetçisine Avak'ın yanına gittiğini söylemesini tembih etmiştir. Moğollar ise ikinci, üçüncü kez haber gönderip tehditlerini artırmışlar, Avak, Moğolların huzuruna gitmesine müsaade etmiş ve beraberinde de hediyeler göndermeyi de ihmal etmemiştir. Huzura vardığında Suriyeli Hekim Simeon Tebriz'e gittiği için orada bulunamamıştır. Katogikos Senyör Nerses, Eltina Hatun'un huzuruna çıkarılmış, saygı görmüş ve kendisine ikramlarda bulunulmuştur. Hatta o sırada Eltina Hatun'un oğlu Bora Noyan'ın düğününe de katılmıştır. O, Moğollar tarafından her türlü hürmete nail olduğu gibi, prenses Bora Noyan işlerinden kurtulunca kendisine hediyeler ve kimsenin taciz etmemesi için belge verdirmiştir. Ayrıca Ağuvanlar memleketine dönerken kendisine muhafızlık etmesi için bir Moğol tayin ettirmiş, Rahip bu şekilde memleketine dönerek otoritesi altındaki yerleri teftiş etmiştir (Müellif Kiragos, 2007:66-67).

1.4. ERMENİ - MOĞOL İLİŞKİLERİNİN GELİŞMESİ (1246-1256)

Ögedey Han öldüğünde, Moğol İmparatorluğunun hanlık makamına geçecek kişinin belirlenmesi için toplanacak kurultay, bir türlü toplanamamıştır. Bunun üzerine de Çağatay ve diğer prensler, Töregene'yi naibe seçmişlerdir. Toplanması gereken büyük kurultay gecikmeyle ancak 1246'da Karakurum'dan uzak olmayan küçük Köku-nor Gölü yakınında toplanmıştır. Bu gecikmeye sebep, Batu'nun yalandan hastalanması olmuştur. Batu, ne naibeyi ne de oğlu Güyük'ü sevmediğinden ayağım acıyor diyerek kurultaya gelmemiştir. Batu, sülalesinin en büyüğü olduğundan diğer prensler onsuz bir han seçimini uygun görmemişler, naibenin ısrarı üzerine

gelmeyi vaat eden Batu yine gelmemiş, buna rağmen kurultay toplanmıştır (D'ohsson, 2008:207).

Kurultaya Batu müstesna, Cengiz Han sülalesine mensup bütün prensler, birçok eyalet valileri ve tabi krallar gelmişlerdir. Türkistan ve Maveraünnehir valisi olan Mesud Yalavaç, İran valisi Argun, iki rakip Gürcü prens David Narin ve David Laşa, Rus Grandükü Yaroslav, Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum'un kardeşi Simbat, 1249'da Türkiye Selçuklu sultanı olacak olan IV. Kılıç Arslan, Kirman, Pers ve Musul atabeylerinin temsilcileri, Bağdat halifesinin gönderdiği elçiler de kurultaya katılmışlardır. Kurultay, Naibe Töregene'nin arzusuna uygun olarak kendisinin Ögedey Han'dan olan oğlu prens Güyük'ü Han olarak seçmiştir (Grousset, 2011:278-279).

Yukarıda saydıklarımızın yanı sıra Papa IV. Innocent'in elçisi olan Fransisken rahibi Jean du Plan Carpini de Moğol kurultayında bulunmuştur. Carpini bu seyahat boyunca başından geçenleri anlatan bir seyahatname kaleme almıştır. Bu seyahatnamede hem Moğollar hem de bu dönemdeki gelişmelere dair malumatlar verilmiştir. Güyük Han'ın tahta oturma törenin yanında bu kurultayla ilgili geniş bilgiler de bu eserde yer almaktadır (Johann De Plano Carpini, 2000:121-123).

Kösedağ Savaşı'ndan sonra Hetum ve babası, Kilikya Ermeni Krallığının ileri gelenleri ile toplanarak istişarede bulunmuştur. Onlar meskûn oldukları yerde gayet rahat bir şekilde yaşıyorlardı. Moğolların üzerlerine saldırarak huzurlarını bozmamaları ve onların zulümlerini memleketlerinden uzak tutmak için, onlara itaat ederek vergi vermeyi kararlaştırmışlardır. Ayrıca yeni seçilecek olan Han'ın cülusunu tebrik edip, ona tabiiyetlerini bildirerek bir takım ayrıcalıklar koparmak suretiyle, ondan Selçuklu Sultan'ının Ermenilerin ellerinden almış olduğu bazı şehirlerin kendilerine iade edilmesini sağlamak istemişlerdir. Bu amaçlarla 1246 yılında Hetum, kardeşi Simbat'ı zengin ve değerli hediyelerle Çukurova'dan Moğollara göndermiştir.[27] Simbat, ilk önce Mugan'da oturan Baycu Noyan'ın huzuruna çıkarak

[27] Sımbat, Kral I. Leon'un ölümünden sonra devlet naibi olan Konstantin'in oğlu Hetum'un kardeşidir. Sımbat'ın kendi ifadesine göre 1208 yılında doğmuş ve henüz 10 yaşında iken birçok Ermeni asilzadeleri arasından Kral I. Leon tarafından saraya alınmıştır. Babası Konstantin kendisini başkumandanlık vazifesine getirmiştir. Sımbat, bu vazifede kardeşi Kral I. Hetum'un halefi olan II. Leon zamanına denk gelen ölüm tarihi olan 1275'e kadar kalmıştır. Simbat 951'de başlayan, yaşadığı dönemi ve sonradan yapılan eklerle 1334'e kadar yaşanan olayları anlatan bir vakayinamesi mevcuttur. Burada Simbat'ın, Güyük Han ve Baycu Noyan nezdine yapmış olduğu

onunla bir dostluk ve tabiiyet antlaşması imzalamıştır. Daha sonra da Güyük Han'ın cülus törenine erişmesi için hükümet merkezi olan Karakurum'a doğru harekete geçmiştir. Simbat uzun bir yolculuktan sonra 1248 yılında sağ salim oraya ulaşmış ve burada iltifatlara mazhar olup iyi bir şekilde karşılanmıştır. Güyük Han'ın cülus törenine de şahit olduktan sonra huzura çıkmıştır. Güyük Han, Ermeni başkumandanını huzurunda görünce, onun Hıristiyan olmasından ve söylediği akıllı ve sebatlı sözlerden dolayı son derece memnun olmuştur. Han onun tabiiyetini kabul ettikten sonra ona bir yarlığ, üzerinde Allah'ın ve Kaan'ın adları yazılı olan bir altın payza[28] ve Moğol hatunu hediye etmiştir (Aknerli Grigor, 1954:20; Özdemir, 2011:222-223 Dashdondog, 2011:82). Çünkü Moğollar sadece sevdikleri ve hürmet ettikleri birisine kadınlardan birini zevce olarak vermişlerdir. Verilen yarlığda, vaktiyle Baron Leon'a ait iken onun vefatıyla Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad tarafından zapt edilen birçok yer ve kale Han tarafından Ermenilere ihsan olunmuştur. Güyük Han bu şekilde Simbat'ı taltif etmiş ve bu yerlerin alınmasında Moğollara yardım edeceğine dair söz vermiştir. Ayrıca Kral Hetum'un huzuruna gelerek kendisini görmesini de emredip Simbat'ı memleketine uğurlamıştır (1250-51). Kral Hetum, kardeşinin Han'dan gördüğü iltifat ve takdire çok sevinmiştir. Bilhassa memleketin, manastırların ve bütün Hıristiyanların vergiden muafiyetine dair yarlığdan dolayı son derece memnuniyet duymuştur (Müellif Kiragos, 2007:74-75; Aknerli Grigor, 1954:18-19; Ersan, 2007:188. Başkumandan Sımbat, 1946:88).

Simbat bu seyahatiyle Moğollarla olan ilişkileri sağlamlaştırarak birçok ayrıcalık kazanmış ve bölgedeki varlıklarını korumak için bir destekçi elde etmiştir. Ayrıca bu seyahat neticesinde Moğollarla ittifakın, Hıristiyanlık için ne kadar önemli olduğunu anlamıştır. Bu seyahat sırasında Simbat, kayınbiraderi olan Kıbrıs Kralı I. Henri'ye yazdığı bir mektupta, Moğol sarayında Hıristiyanların el üstünde tutulduğunu, onların himayesine girmeleri sonucunda Moğollar nezdinde Hıristiyanlığın ne derece önem kazanacağını belirtmiştir. Böylece Simbat, bu ziyareti

---

1247'de başlayıp 4 yıl süren seyahat ile ilgili bir satırlık malumat bulunmaktadır. Biz bu seyahatle ilgili geniş malumatlara Simbat'ın muasırı olan Genceli Kiragos'tan ve Aknerli Grigor'dan ulaşıyoruz (Başkumandan Sımbat, 1946:1-2).

[28] Çin kültüründen alınan payza altın ve gümüş tulani bir plaka da bir nevi hususi vesika mahiyetinde olup üzerinde Moğolca yazı bulunuyordu. Bu plakayı taşıyan her yere serbestce girip çıkabiliyor ve kendisine kayıtsız şartsız itaat ediliyordu. Üzerindeki yazı tamganın üstündeki yazıya tamamıyla benzemekteydi. Muhtelif zamanlarda da üzerinde bir arslan, kılıç ve doğan güneş resmedilmiştir (Spuler, 1987:318-319).

ve yaptığı anlaşmayla Kilikya Ermeni Krallığına Moğollar nezdinde bir resmiyet kazandırmıştır (Grousset, 2011:279-280 Dashdondog, 2011:82-83).

Güyük Han tahta geçtikten sonra, ülkesindeki dağınık bir şekilde bulunan ordularına vergi memurları gönderip, askerlerinin mallarından öşür, mağlup olan Fars, Tacik, Türk, Ermeni, Gürcü, Ağuvanlardan cizye toplanmasını emretmiştir. Bu memurlar pek gaddar ve hırslı davranışlar sergilemişlerdir. Hırs, gaddarlık ve merhametsizlik yönünden hepsinin üstünde olan Argun ve Boğa isminde iki tane memur Ermenilere büyük zulümler yapmıştır. Boğa, Moğol karargâhına ve Ermenilerin yanına gelince bunların ileri gelenlerinin ikametgâhına girip istediği şeyleri merhametsizce alıp götürmüştür. Çünkü etrafına Fars ve Taciklerden bir çete toplamış ve bunların gücüne güvenmiştir. Özellikle Hıristiyanlara husumet göstermiş, yanındaki askerlerle birlikte bir vergi tahsildarından çok çapulcu gibi hareket etmeye başlamıştır. Moğollar, Boğa'yı Celal unvanını alan dindar prens Hasan'a karşı kışkırtmışlardır. Boğa, Hasan Celal'i Büyük Kapı karşısında yakalayıp bütün ileri gelenlerin karşısında yapmadık eziyet bırakmamıştır. Zapt edilmesi mümkün olmayan kalelerini yıktırmıştır. Bu müstahkem mevkileri o derece şiddetle tahrip ettirmiştir ki, bunlardan hiçbir eser kalmamıştır. Hasan Celal ancak değerli hediyeler vererek ölümden kurtulabilmiştir. En nüfuzlu kişiler bile kendisine hiç yardımda bulunmamışlardır. Boğa, Hasan Celal'e yaptığının aynısını Prens Avak'a da yapmayı denemiştir. Fakat ileri gelen kimselerden bazıları Avak'a fikir vererek; "*sen bütün askerlerini toplayarak Boğa'yı ziyarete git o seni yakalamaya teşebbüs ederse sen onu yakala"* demişlerdir. Avak verilen fikri uygulamış, bu durum karşısında Boğa korkup Avak'a şöyle demiştir; *"Bu asker sürüsü nedir hakana karşı isyan mı ettin yoksa beni öldürmeye mi geldin."* Avak'da cevaben;*"Ya sen niçin Acem eşkıyasından oluşan çeteyi topladın. Sen hain bir şekilde geldin, maksadın bizi ele geçirmektir"* demiştir. Durumun aleyhine işlediğini gören Boğa, ona yatıştırıcı lisan kullanmıştır. Bununla birlikte Avak'ın düşüncesini icra etmesini beklerken ilahi adalet tecelli etmiş, boğazında çıkan bir yaradan dolayı nefes alamayarak boğulmuştur (Müellif Kiragos, 2007:71-73).

Bu yaşanan olaylara baktığımızda Moğollar merkezden atanan memurların kontrolünü sağlamaktan yoksun kalmışlardır. Bu memurlar da ellerindeki otoriteyi kullanarak hem Moğol askerleri üzerinde, hem de tabi milletler üzerinde baskı

kurmuşlardır. Hasan Celal ve Prens Avak'ın yaşadıkları olaylar ve buna sunulan çözüm önerisi, olayın savaşa gidecek kadar kontrolden çıktığını ortaya koymaktadır. Çünkü bu memurların Kiragos'un Acemler diye belirttiği Müslüman askerlerin yardımıyla Hıristiyanlar üzerinde kurdukları bu baskı mekanizması artık isyan ve savaş sınırına gelmiştir. Görüldüğü gibi Güyük Han'ın memurları Ermeniler üzerinde keyfi uygulamalara girişmişlerdir.

Güyük Han, Beşbalıg'ın kuzey doğusunda, 1248 yılında vefat etmiştir. Güyük'ün ölümü üzerine dul karısı Ogul Kaymiş, kurultay toplanıp bir hakan seçilene kadar naibe olarak tahta geçmiştir. Ogul Kaymiş'in tahta naibe olduğu sırada Moğol İmparatorluğundaki taht mücadeleleri artmış ve Cengiz soylu sülaleler arasında hareketli geçen bir süreç halini almıştır. Moğol ulusunun en yaşlısı sıfatıyla Batu yeni bir hanın seçilmesi için birkaç kez kurultay yapmış ancak bazılarının katılmaması nedeniyle han seçilememiştir. Ancak sülaleler arası yaptığı ittifaklarla ve yıldırma politikalarıyla Kerülen'de toplanan kurultay da Cüveyni'nin verdiği bilgilere göre 1 Temmuz 1251'de Mengü, Han olarak seçilmiştir. İmparatorluk bu suretle Ögedey'ın sülalesinden Toluy'un sülalesine geçmiştir. Taht mücadelelerinin sürdüğü naibe sıfatıyla tahtta Ogul Kaymiş'ın bulunduğu dönemde Moğolların Ermeniler ile ilişkilerini güçlü bir şekilde etkileyecek bir olay olmasa da özellikle 1249 yılında yaşanan ve birden fazla kaynakta geçen isyan hadisesi dikkat çekicidir (Cüveynî, 1998:242-43).

Kafkasya coğrafyasında yaşayan Gürcü ve Ermeni reisleri, Moğollara tabi bir vaziyette bölgede varlıklarını sürdürürken, tabiiyetlerinin getirmiş olduğu güvence ile düşman korkusu olmadan zevk ve sefa içerisinde yaşasalar da Moğollar aldıkları mal, Tağar ve Khalan vergilerinden başka altın işlemeli kumaş, av için eğitilmiş doğan, iyi cins köpek ve at gibi taleplerle gelerek Gürcü ve Ermenileri rahatsız etmişlerdir. Bu durum hem Gürcü ve Ermeni reisleri açısından hem de halkları açısından dayanılmaz bir hal almıştır. Gürcü reislerinin bazıları Kral David'in nezdine Tiflis'e geldiklerinde burada toplanan bir eğlence meclisinde içkiyi fazla kaçırmışlar Kiragos'un aktardığına göre; *"Bu kadar çok kuvvetlere sahip olduğumuz halde niçin bu heriflerin boyunduruğu altında bulunuyoruz? Haydi, ansızın üzerlerine hücum ederek bizden gasp ettikleri mal ve mülkümüzü geri alalım!"* sözlerini sarf etmişlerdir. Aknerli Grigor'un aktardığı bilgilere göre ise prenslerden birisi diğer Gürcü ve Ermeni

prenslerini de sayarak onların adedini bine çıkarmış ve bazısının bin bazısının da beş yüz süvariye sahip olduğunu, Moğolları yenebileceklerini söyleyerek kibirli sözler söylemiştir. Hatta kumandan dahi tayin etmişlerdir Büyük Prens Avak bu sözlere ve teklife karşı çıksa da bu sözler o mecliste bulunan bazı Moğol askerleri tarafından reislerine ulaştırılmıştır (Aknerli Grigor, 1954:22-23; Müellif Kiragos, 2007:76; Müverrih Vardan, 1934:228;Dashdondog, 2011:91). Moğollar bu sözleri bir başkaldırı habercisi olarak algılamışlar, Baycu Noyan ve Tatar generalleri, Gürcü ve Ermenilerin üzerine yürümüşler, Ermeni ve bilhassa Gürcü köyleri ahalisini esir alarak sürüklemişlerdir. Her şeylerini yağma ve hayvan sürülerini gasp etmişlerdir. Büyük Han'ın emri olmadığı için insanları öldürmemişler, kralı ve prensleri esir alarak reislerine götürmüşler, prensleri de hapsetmişlerdir. Hatta Atabeg Ivane'nin oğlu büyük Gürcü prensi Avak'ı, hasta olduğu için bir sedye üzerinde götürmüşlerdir. Gürcüler ve Ermeniler bu felaketten Moğol ordusuna kumandanlık eden Avak'ın dostu Çağatay sayesinde kurtulmuşlardır. Avak'ın dostu Çağatay silahlı Moğol askerleri arasına girerek demiştir ki; *"Bize itaat ve kanunlarımıza uyan, matbularına vergilerini veren kimseleri katletmek için Hakanımızın emri yoktur. Bunları imha ederseniz siz sorumlu olursunuz!."* Bu sözler askerleri öldürme fikirlerinden vazgeçirmiştir. Avak'ın annesi Khotchak Moğollara gelip oğluna kefil olmuştur. Oğlunun gelip Moğollara sadakatini bildireceğini vaat etmiş ve öyle de olmuştur. Kral David'de hükümet erkânı ile gelerek bağlılıklarını bildirmiş, Moğollar bunların el ve ayaklarını ince iplerle bağlayarak üç gün bu halde bırakmışlar, birçok hakaretlere maruz bırakarak istiklal arzularının cezasını çektirmişlerdir. Sonra da kurtuluş parası alarak onları serbest bırakmışlardır (Müellif Kiragos, 2007:77; Aknerli Grigor, 1954:23).

Mengü Han, tahta geçtikten sonra yerini sağlamlaştırmak amacıyla amcaoğullarından isyan edip itaat arz etmeyenleri idam ettirmiştir. Naibe Ogul Kaymiş'i de bir çuvalın içine koydurarak suda boğdurmuştur. Bu şekilde yerini sağlamlaştıran Mengü Han, cesur ve adil yapısıyla Cengiz Han tarafından kurulan devleti her bakımdan tekrardan kurmuştur (Grousset, 2011:216).

Mengü Han döneminde Moğol-Ermeni ilişkilerinde özellikle Hülâgû'nun batıya gönderilmesi ile büyük gelişmeler olmuştur. Bu dönemde hem Kafkasya'da

yaşayan Gürcü ve Ermeniler hem de Kilikya Ermenileri, Moğollarla sıcak ilişkiler içerisine girmişlerdir.

Batu en yaşlı olması münasebetiyle Mengü Han'ın otoritesinin kurulmasında en büyük emeği geçen kişi olmuştur. Batu, kuzey ülkelerinde Hazar denizi ve İtil Volga nehri sahillerini yurt edinmiştir. Batu'nun Sartak ismindeki bir oğlu Suriyeli Hıristiyan mürebbiyeler elinde yetişmiş ve büyüdüğünde de vaftiz edilmiştir. Bu prens kilise ve Hıristiyanlara çok iyilikler etmiştir. Babasının rızasını da alarak bir emirname yayınlamıştır. Buna göre; kiliseye mensup olanlardan hangi milletten olursa olsun vergi alan olursa idam edileceğini duyurmuş, aynı imtiyazı camilere ve imamlara da vermiştir. Bu güzel uygulamalarından memnun olan Ermeni Prens Hasan Celal, Moğol prensi Sartak'ı ziyarete gitmiş, bu ziyarette yaşı ilerlemiş olduğu halde "çocuk" lakabını taşıyan Prens Greguar, Teson, Vartabıt Marak, Despot Greguar'da bulunmuştur. Moğol prensionları dostane bir şekilde karşılayarak bunları babası Batu'nun nezdine yollamıştır. Batu, Hasan Celal'e Türkler ve Gürcüler tarafından zapt edilen Çaraperet, Agane, Gargar ismindeki müstahkem mevkileri iade etmiş, Ağuvanlar Katogikosu Senyör Nerses lehinde bir yarlığ yazdırarak onun tasarrufunda bulunan mal ve mülkünü vergiden muaf kılmıştır. Böylece Katogikos ruhani idaresindeki bölgelerde serbestçe dolaşma hakkını elde etmiş, Hasan Celal de bu görüşmeden memnun bir şekilde ayrılmış ancak kısa bir müddet sonra aşırı şekilde davranışlarda bulunan vergi memurları ve Argun tarafından rahatsız edildiği için Mengü Han'a başvurmuştur (Müellif Kiragos, 2007:77-80).

Mengü Han, General Batu'nun komiser olarak, daha önce de Güyük Han tarafından "tekâlifi hakaniyye" genel müfettişi sıfatıyla görevlendirilmiş olan Argun'u nüfus sayımı yapmak üzere vazifelendirilmiştir. Argun'un yanına da büyük General Batu'nun maiyetinden olan Agha Thoura ismindeki komutan ile birçok memuru yardımcı olarak vermiştir. Bunlar Ermenistan, Gürcistan, Ağuvanlar ve bu memleketlere yakın mıntıkalarda sayım yapmışlar, kadınlar haricinde 10 yaşından 60 yaşına kadar olan bütün ahaliyi saymışlardır. Kaydettikleri her kişiden bol akçe alarak fazla vergi sorumluluğu yüklemişlerdir. Bunların tahsilinde de halka şiddet gösterip, ellerini ayaklarını bağlayıp yaş çubuklarla ahaliyi dövmüşlerdir. Bu nüfus sayımı ahalinin sefalete düşmesine neden olmuştur. Çünkü vergi vermeyenlerin evlatlarına el konulmuş, gizlenenler ise yakalandıklarında idama mahkûm edilmişlerdir. Bu

verginin yanı sıra şehirdeki esnaf, göllerde balık avcılığı yapanlar, demir madeni işletenler, demirci ve duvarcı gibi esnaf da vergiye tabi tutulmuştur. Kısacası Mengü Han merkezden gönderdiği memurlarla vergi toplama işini gayet sıkı tutarak tabi olan milletleri aşırı vergi tahsiliyle zor duruma düşürmüştür. Elbette ki bu durumdan Ermeniler de etkilenmişlerdir (Aknerli Grigor, 1954:24; Müellif Kiragos, 2007:80-81; Dashdondog, 2011:108-109).

Kilikya Ermeni Kralı Hetum'un Kardeşi Simbat, 1247 yılında başlayıp 1250 yılında son bulan Moğol Hakanı'na yaptığı seyahatinde Kral Hetum'u ve Hıristiyanları memnun edecek haberler ile dönmüştür. Güyük Han, kralının bizzat gelip kendisini ziyaret etmesini ve tabiiyetini bildirmesini istemiştir. Ayrıca müellif Kiragos'un bildirdiğine göre Hazar denizinin kuzeyinde İtil nehri havzalarında ikamet eden Batu da Kral Hetum'a haber göndererek hem kendisini hem de Mengü Han'ı gelip ziyaret etmesini söylemiştir (Ersan, 2007:192; Müellif Kiragos, 2007:82).

Bunun üzerine Kral Hetum, yokluğundan istifade edip Türkiye Selçukluları'nın ülkesine saldırmaları korkusundan dolayı bu seyahatini gizleme çabaları içerisine girmiştir. Bu amaçla Han'ın yanına kendisinin değil, bir elçisinin gittiği şeklinde haberler yaymış ve Han'dan izin aldıktan sonra yola çıkacağını ilan etmiştir. Ayrıca Selçuklu Sultanına da bu mealde bir mektup yazarak seyahate çıkmıştır. Tebdili kıyafet Türkiye Selçuklu topraklarına giren Kral Hetum, kendi elçisi ile birlikte hizmetçi içinde bir atın dizginlerini idare etmiştir. Bu yolculuk esnasında pis paçavralar giydiği gibi sefil bir hayvanın sırtına binmiştir. Kral Rum diyarının bütün şehirlerinden bu şekilde 12 günde süratle geçmiş ve kimse tarafından tanınmadan Kars'a varmıştır. Fakat Erzincan'a ulaştığında çarşıdaki bir adam onu tanımış ve *"Bu adam kral Hetum'dur"* demiştir. Elçi bu sözleri işitince atını çekmekte olan krala dönmüş, suratına bir tokat indirip ve ona hakaret ederek; *"Budala adam, sen buraya kral olmağa lâyıkmışsın ve burada kral olursan sevilecekmişsin"* demiştir. Bu muamele yüzünden kralı tanıyan adamın şüphesi kaybolmuş ve kral İberyalıların hududuna varıncaya kadar pis paçavra elbiseleri kullanmağa devam etmiştir. Ancak buraya vardıktan sonra kim olduğunu ifşa etmiştir (Ebu'l-Farac, 1999:555; Müellif Kiragos, 2007:82).

Gürcistan sınırına kadar bu şekilde hareket eden I. Hetum, hürmetle karşılandığı Batı Moğol ordusu kumandanı Baycu Noyan, yanındaki ümera ve erkânı ziyaret etmiştir. Bundan sonra Ağrı'nın kuzeydoğusunda bulunan Arakadzodın Sancağı'ndaki Vartanis Köyü'nde aslen Ermeni olan Kurt adında bir kumandanın evinde, babası Konstantin'in Moğollara takdim edilmek üzere göndereceği hediyeleri beklemekle geçirmiştir. Babası ile buluşmasından sonra, maiyetini toplayarak Ağuvanlar memleketinde Cur Kalesi denilen Derbent Kapısı'na, Batu'nun ve Hıristiyan olan oğlu Sartak'ın karargâhına gitmiştir. Burada da oldukça iyi karşılanan Hetum, Batu tarafından 13 Mayıs'ta Mengü Han'ın nezdine gönderilmiştir. Kendisine Kıpçak Hanlığına kadar güvenli seyahat yapabilmesi için muhafızlar verilmiştir. Bundan sonra da Mengü Han'ın karargâhına gidinceye kadar yolu üzerinde karşılaştığı kumandanlarda refakatçi vermişlerdir. I. Hetum ve maiyeti, Yayık ve İrtiş nehirlerini geçtikten sonra yoluna devam ederek 13 Eylül'de Mengü Han'ın karargâhına ulaşmışlardır. Kral Hetum ve heyeti Han'ın huzuruna vardığında çok iyi karşılanarak taltif edilmişler, beraberlerinde getirdikleri hediyeleri ona takdim etmiştir (Ersan, 2007:192; Müellif Kiragos, 2007:82-83; Gorigos Senyörü Hetum, 1946:22; Müverrih Vardan, 1934:230). Mengü Han Hetum'un buraya kendi isteğiyle gelmesine çok sevinmiş ve huzuruna kabul etmiştir. Birkaç gün dinlendikten sonra Kral Hetum, Han'dan huzuruna gelmesine sebep olan problemleri ile ilgilenmesini ve sağ salim geriye dönmek için imkân sağlamasını rica etmiştir. Ayrıca Kral I. Hetum, Mengü Han'a yedi maddeden oluşan bir takım isteklerde bulunmuştur.

1- Hetum Mengü Han'dan tüm halkları ile beraber Hıristiyanlığa geçmesini ve diğer tüm mezhepleri bırakıp vaftiz olmasını
2- Hıristiyanlar ve Moğollar arasında ebedi dostluk olmasını
3- Moğolların ele geçirdiği ve sonradan ele geçireceği yerlerde Hıristiyan kiliseleri ve inancı her türlü kölelikten, hatta vergiden muaf tutulmasını.
4- Han'ın Kutsal Toprak'ı hükümdarımızın tabutu ile birlikte Müslümanlardan geri almasını ve Hıristiyanlara vermesini
5- O, Muhammed'in namussuz mezhebinin önderi ve elebaşısı olan halife ile savaşmasını
6- Han'ın ona yardım için (özellikle Ermeni Baronluğuna komşularının saldırısı zamanı) özel imtiyaz vermesini ve bu yardım gecikmemesini

7- Bazıları Müslümanlar tarafından ele geçirilen, bazıları Moğol hâkimiyetine düşmüş olan, Ermeni Baronluğunun toprakları ona verilmesini talep etmiştir (Dashdondog, 2011:87).

Mengü Han Ermeni Kralı Hetum'un isteklerini dinledikten sonra kararını vermiş ve Ermeni Kralı'nın gelişini şu ifadelerle dile getirmiştir: *"Ermeni Kralı ülkemize uzaktan gelmiştir. O, bunu zorunlu değil, kendi isteğiyle yapmıştır. Onun isteklerini temin etmek gerekir ki, bu istekler adaletli ve sağduyuludur. Hetum'un tüm istekleri tarafımızca kabul edilmiştir. Ermeni Kralı, size bildiriyoruz ki, sizin istekleriniz kabul edilmiştir ve Allah'ın yardımıyla onları yerine getireceğiz. Her şeyden önce ben imparator ve Moğolların hükümdarı vaftiz edileceğim ve Hıristiyan inancını kabul edeceğim ve benim tebaalarım da böyle davransın ve ben hiç kimseyi buna zorlamıyorum. Sizin ikinci isteğinize gelince, bizim niyetimiz Hıristiyanlarla Moğollar arasındaki ebedi barış ve dostluğu kurmaktır. Siz de her ihtimale karşı bunun için her şeyi yapmalısınız, yani Hıristiyanlar da kendiliğinden bu antlaşmayı desteklesin. Biz istiyoruz ki tüm Hıristiyan kiliseleri ve inancı, siviller gibi rahipler de ülkemizdeki özgürlük imtiyazlarından yararlansınlar. Dolayısıyla onlar herhangi bir fikre kapılmasın ve orada öldürülmesin ve rahatsız edilmesinler.*

Biz Kutsal Toprak için şunu söylüyoruz: Eğer biz engellenmeden oraya gelebilirsek, o zaman bizi besleyen İsa'ya saygıdan dolayı bizzat kendimiz harekete geçeriz. Çünkü bu toprakları ele geçirmeyi çok istiyoruz. Bu niyet gerçekleştirmek için kardeşim Hülâgû Han'ı görevlendiririz. O, Kudüs'ü kuşatır ve onu ele geçirir. Oradan ve Kutsal Toprak'ın diğer yerlerinden putperestleri kovar ve Hıristiyanların eline teslim eder. Bağdat halifesine gelince, Anadolu'da bulunan Tatar kumandanı Baycu'ya ve komşu ülkelerdeki diğer komutanlara kardeşimin emirlerini kabul etmelerini emrederiz; biz diliyoruz ki o, bizim zalim düşmanımız olan bu Bağdat halifesini yok etsin.

Ermeni Kralı lüzum olduğu zaman Tatarlara yardım imtiyazlarından yararlanabilir. Biz diliyoruz ki Kral bu konuda kendi dileklerini söylesin ve biz onu onaylarız. Nihayet Ermeni Kral'ının Sarasinlilerin ve bizim ele geçirdiğimiz toprakların geri verilmesi teklifini memnuniyetle yerine getiriyor ve kardeşimiz Hülâgû 'ya bu toprakları geciktirmeden onlara vermesini emrediyoruz. Biz hatta şunu da diliyor ve emrediyoruz ki, onların ülkelerini savunmasına hizmet etmeleri için ele

geçirdiğimiz bu topraklar Kral'a teslim edilsin. Bizim ona bu ettiklerimiz hediyedir." (Mürselov, 2007:277-279; Aknerli Grigor, 1954:25; Özdemir, 2011:224).

Mengü Han bu istekleri kabul ettiğine dair açıklamalar yaptıktan sonra devlet erkânıyla ve saray halkıyla birlikte I. Hetum'un kâhyası olan Sargü adındaki bir piskopos tarafından vaftiz edilmiştir. Esasen bu vaftiz bir Hıristiyanlığa geçişten ziyade manevi bir temizlik mahiyetinde olmuştur. Çünkü Mengü Han, Hıristiyanlara karşı hoşgörülü ve müsamahakâr olmasına rağmen hiçbir semavi dine inanmamıştır. Ermeni Kralı Hetum bu elde ettiği kazançların yanı sıra Kafkaslarda esir edilmiş olan Hıristiyanları da kurtarmayı başararak ilişkileri düzenleyen bir anlaşma imzalamış, ayrıca Mengü Han'ın imzasıyla mühürlenmiş süslü bir yarlığ almıştır. Karakurum'da elli gün kaldıktan sonra 1 Kasım 1254 tarihinde buradan ayrılarak memleketine doğru hareket etmiştir. Mengü Hanın kardeşi olan Hülâgû'nun nezdine Talas şehrine gelmiş, buradan hareketle Ceyhun'u geçtikten sonra Merv, Serahs, Tus, üzerinden Mazenderan'a ve oradan Tebriz'e ulaşmıştır. Oradan da hareketle Aras suyuna varmış ve Gisiyan denilen yerde Baycu'nun huzuruna çıkmıştır. Baycu ile görüştükten sonra daha önce olduğu gibi Kurt ismindeki beyin ikamet ettiği Vartenis Köyü'ne ulaşan I. Hetum, Mengü Han'ın vermiş olduğu mektupları Batu'ya teslim etmek üzere yolladığı rahip Basil'in geri dönmesini beklemiştir. Burada beklerken civar memleketlerden gelen birçok kilise mensubu ile görüşmeler yapmış, bunlara hediyeler veren Kral memleketinden ayrıldıktan üç buçuk yıl sonra 1256 yılında Çukurova'ya dönmüştür (Müellif Kiragos, 2007:82-83; Ersan, 2007:193-94; Müverrih Vahram, 1946:22; Grousset, 2011:290 Dashdondog, 2011:89).

Kuzey Moğol ordusunun başında bulunan General Batu 1256 yılında vefat etmiştir. O sırada Hıristiyanlara yardımı ile bilinen General Batu'nun oğlu Sartak, Mengü Han'ı ziyaret etmek için yola çıkmıştır. Pederinin vefatını haber aldığı halde, son vazifesini ifa etmek üzere, geri dönmeyerek yoluna devam etmiş, Mengü Han, Sartak'ın bu ziyaretinden memnun olarak hüsnü kabul göstermiştir. Babasının sahip olduğu cümle hukuk ve imtiyazı, nüfuz ve itibarını, rütbe ve salahiyetini oğluna tevcih etmiş ve geri gitmesine müsaade etmiştir. Sartak'ın bu yolcuğunda yanında Katşen Prensi Hasan Celal'de, Mengü Han'ın nüfus sayımı için görevlendirdiği Argun'u şikâyet etmek için gitmiştir. Çünkü Argun, Hasan Celal'e Müslümanların tahriklerine kapılarak kötü muameleler etmiş, öldürmek istemiş ve Hasan Celal, Argun'un elinden zor kurtulmuştur (Dashdondog, 2011:76). Mengü Han Hasan Celal'i kabul ettikten

sonra bir yarlığ ile prensliğini kendisine tevcih etmiş ve Sartak'a muamele ettiği gibi idare-i hükümet hakkını bahşettikten sonra her türlü tecavüzden dokunulmazlığını temin ederek memleketlerine göndermiştir. Babası General Batu'nun yerine göreve gelen Sartak, Hasan Celal'i çok sevmiş, devlet nezdinde onu destekleyip kolaylıklar göstermiştir. Sartak kıskançlık gösteren, Müslüman olan amcası Berke Barkacar tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Bu ölüm Hıristiyanları çok üzmüş, çünkü Sartak tam bir Hıristiyan'dı ve birçok ırkdaşını da Hıristiyanlığa davet etmiştir. Bu olay hem Mengü Han'ı hem de kardeşi Hülâgû'yu da üzmüştür (Müellif Kiragos, 2007:86; Müverrih Vardan, 1934:231).

II. BÖLÜM

İLHANLILAR DÖNEMİNDE ERMENİ - MOĞOL İLİŞKİLERİ (1256-1335)

Mengü Han tahta geçtikten sonra İmparatorluk sınırlarının genişlemesinden dolayı, idare ve teşkilatlanmada bir takım aksaklıklarla karşılaşmıştır. O bunları yoluna koyarak fetihlere devam etmek ve devletini güçlendirmek için sıkı tedbirler almıştır. Tahta geçiş merasiminden sonra 1251'de Karakurum'da düzenlenen kurultayda bazı kararlar alıp görevlendirmeler yapmıştır. Bu kurultayda kardeşleri Kubilay ve Hülâgû ordularıyla Mengü Han'ın sağ ve sol kollarını oluştursunlar diye Kubilay Çin ve Maçin, Hıtay ile Maçine bitişik olan bazı Hindistan bölgelerine, Hülâgû ise Batı İran, Şam, Mısır, Rum ve Ermeni ülkelerine tayin edilmiştir (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:12; Grousset, 2011:356).

Bu tayinle birlikte Batı'daki topraklar, Mengü Han'ın nüfuzunda olmak kaydıyla Hülâgû'nun idaresine geçmiştir. Mengü Han, Hülâgû ile aynı statüde Kübilay'ı da Çin'e göndermiştir. Bu uygulama, Cengiz Han devrinde uygulanan ulus verme âdetinden ziyade bir çeşit tayin şeklinde olmuştur. Moğollar, Arran ve Muğan'daki askeri, Horasan ve Irak'ı Acem'deki sivil idare ile buraları yönetmenin mümkün olmadığını anlamış olacaklar ki Ön Asya'ya gelişlerinden 20 yıl sonra, yani Mengü Han zamanında batıdaki toprakların idaresini tek elde birleştirmeyi düşünmüşlerdir (Yuvalı, 1994:54).

Bu tayinden sonra Hülâgû'ya İran'daki iki dini otorite olan, Mâzenderân'daki İsmaîlîye Devleti'ni ve Bağdat'taki Abbasi Halifeliğini kaldırmak ve Suriye'yi fethetmek görevi verilmiştir. Böylece Hülâgû, İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu'yu ele geçirip buraları kendisine tabi kılmak suretiyle bir "İlhan" (bölge hükümdarı) olarak idare etmek üzere görevlendirilmiştir (Grousset, 2011:356; Yuvalı, 2000:102).

Hülâgû, 130.000 kişilik ordusu ile Karakurum'dan hareket ederek, o güne kadar ne Büyük Selçuklular ne de Hârzemşahlar tarafından ele geçirilememiş olan

Alamut Kalesi’ni ele geçirmek üzere yola koyulmuştur. Mazenderân, Meymundiz ve Alamut’taki İsmailîlerin kartal yuvası gibi müstahkem kalelerine hücum etmiştir. İsmailîlerin başı Rükneddin Hurşah, şahsen Hülâgû tarafından Meymundiz’de muhasara edilerek, 19 Kasım 1256’da teslim alınmıştır. Hülâgû onu Mengü Han’ın yanına göndermiş ise de yolda katledilmiştir. Alamut müdafileri de 20 Aralık 1256’da teslim olmuşlar böylece İsmailîlere son verilmiştir. Hülâgû, daha önce ele geçirdiği şehirlerde Büyük Han Mengü adına para bastırırken (1254,1255), İsmaililere son verdikten sonra 1256 tarihinde kendi adına para bastırarak “İlhanlığını” dünyaya duyurmuştur (Grousset, 2011:357; Yuvalı, 2000:103; Reşîdüddin Fazlullah, 2013:24; Cüveynî, 1998:492).

Bu suretle başşehri Tebriz olmak üzere 1256 yılında İran'da kurulan ve 1295 yılından itibaren tam bağımsız hale gelen devlet, Hülâgû'ya abisi Büyük Han Mengü tarafından verilen “İlhan” unvanına nispeten “İlhanlılar” adıyla anılmıştır (Yuvalı, 2000:102). İlhanlıların kurulmasıyla birlikte Kafkasya’daki Ermeniler ve Kilikya Ermenileri bu tarihten sonra artık Hülâgû’nun kurmuş olduğu İlhanlılara tabii ve sorumlu hale gelmişlerdir.

2.1. HÜLÂGÛ HAN’IN IRAK VE SURİYE SEFERLERİNDE ERMENİLERİN ROLÜ (1256-1265)

Hülâgû Han’ın Batı’ya yönelmesi ile birlikte tabi milletlerden Ermenilerle olan ilişkiler bu dönemde yoğunlaşmıştır. Özellikle Kilikya Ermenileri neredeyse her savaşta Moğolların müttefiki olarak onların saflarında yer almışlardır. Moğolların İslam Halifesi üzerine yürümelerinde ve Suriye’ye saldırmalarında Ermeni Kralı Hetum’un Mengü Han’a giderek yapmış olduğu propagandaların da tesiri olmuştur. Ermeniler, batıya yönelen Moğolları yapmış oldukları yönlendirmelerle kendi çıkarları için kullanmak istemişlerdir.

Hülâgû Han’ın batıya ilerlemesi ile birlikte Mugan bölgesinde kışlayan Baycu Noyan’ın yerinin Hülâgû’nun kışlak olarak seçmesi üzerine, Baycu Noyan kendisine ve askerlerine yaylak ve kışlak bir yer belirlenmesi için, II. İzzeddin Keykavus’a

haber göndererek ikinci kez Anadolu'ya yönelmiştir. Bu yönelişin diğer bir sebebi olarak da Hülâgû'nun batıya geldikten sonra buradaki komutanları daha batıya görevlendirmesi gösterilmiştir (Dashdondog, 2011:127). Baycu Noyan geliş sebebi her ne olursa olsun Erzurum'dan Aksaray'a kadar olan yerleri tahrip ederek, Türkiye Selçukluları'nın başına bir istilacı olarak gelmiştir. Aksaray civarına gelen Moğollar, Sultan II. İzzeddin Keykavus ve devlet adamlarının kısa bir kararsızlığından sonra savaş kararı almaları üzerine 14 Ekim 1256 tarihinde Sultan Hanı civarında Selçuklular ile savaşmışlar ve onları yenmişlerdir. Bu savaşa katılmayan Sultan II. İzzeddin Keykavus kaçarak Alanya Kale'sine sığınmış, Moğollar da Konya'ya kadar gelmişler ancak halk, şehrin kapılarını kapatmışlar ve yüklü miktarda Moğollara para vererek şehri yağmadan kurtarmıştır (Aksarayi, 2000:32; İbn Bibi, 1996:148; Gül, 2005:86; Sümer, 1970:28-30). Moğolların saldırısını fırsat bilen Kilikya Ermeni Kralı Hetum, bu tarihlerde Mengü Han'ın nezdinden döner dönmez akrabaları ve kumandanlarıyla tüm askerlerini toplayıp Ereğli'ye saldırarak yüklü miktarda küçükbaş hayvan, at, katır, köle ve altınla memleketine dönmüştür (Smbat Sparapet, 2007:256).

Yaşanan bu gelişmeleri müellif Kiragos'ta aktarmıştır. Ancak burada diğer kaynaklarla çelişen Kiragos Sultan Hanı savaşına Hetum'un da iştirak ettiğini bildirmiştir. Baycu Noyan'da savaştan sonra yanına asker vererek Sis'e kadar uğurladığını daha sonraki bir tarihte bu yardımından dolayı Hülâgû Han tarafından ödüllendirildiğini söylemektedir. Oysaki Sultan Hanı savaşının olduğu tarihlerde Hetum Ereğli'ye saldırarak buralarda yağma faaliyetinde bulunuyordu. Bu nedenle Kiragos'un verdiği bilgiler gerçeği yansıtmamaktadır (Müellif Kiragos, 2007:87-88; İbn Bibi, 1996:144; Aksarayi, 2000:31-32).

2.1.1. Hülâgû'nun Bağdat'ı Fethi ve Sonrasında Ermenilerle İlişkiler (1258-1260)

Hülâgû, batıya geldikten sonra 1256 yılında başlayan İsmailî kalelerinin ele geçirilmesi işini ancak 1257 yılında Mengü Han nezdine giden Rükneddin Gurşah'ın dönüş yolunda öldürülmesinden sonra, bir takım hilelerle kalan kaleleri de ele geçirerek, İsmailîlere son vermiştir. Böylece Hülâgû, Büyük Han Mengü tarafından kendisine verilmiş olan ilk görevini tamamlamıştır. Hemedan yakınlarındaki

Konabat'da karargâhını kurmuş olan Hülegu, ağabeyi Mengü Han tarafından kendisine tevdi edilen ve kurultayca da onaylanmış olan ikinci görevini yerine getirmek maksadıyla hazırlıklara başlamıştır (Yuvalı, 1994:65,68).

Hülâgû, Bağdat halifesi el-Mustasım'dan aralarında defalarca gidip gelen elçilik heyetleriyle vasıtasıyla kendisine itaat etmesini ve tabii olmasını istemiştir. Hülâgû'nun göndermiş olduğu bu elçilik heyetlerinin birinde Ermeni Prensi Proş Koghbasilyan da bulunmuştur (Müellif Kiragos, 2007:90; Dashdondog, 2011:129). Proş'un başkanlık ettiği bu elçilik heyetine Halife el- Mustasım hem askerlerine hem de şehrin müstahkemliğine güvenerek itaat etmediğini bildirmiş ve Hülâgû'ya tehditler savurmuştur. Hülâgû, 1258 yılında yanında ileri gelen şehzade ve Noyanları Kokin Noyan, Kitbuğa Noyan, Kudgan Noyan, Hülecü Noyan, Merkid Noyan, Anadolu'dan gelen Baycu Noyan ve Gürcü melikinin askerleri ile Bağdat üzerine yürümüştür (Ebu'l-Farac, 1999:568-569; Gül, Muammer, 2005:87). Müellif Kiragos'un bildirdiğine göre; bu savaşa Moğolların saflarında Kafkasya Ermenilerinden olan Şahinşah oğlu prens Zakara ve Koghbasilyan da askerleriyle iştirak etmiştir (Müellif Kiragos, 2007:90; Dashdondog, 2011:129). Laura Venegon, Moğol saflarındaki Ermenilerin sayısı 12 000 süvari ve 40 000 piyadeden oluştuğunu ifade etmektedir (Venegoni, 2007:37). Hülâgû, 1258 yılının şubat ayında Bağdat'ı tahrip ederek, Abbasi Halifesi ve yakınlarını öldürmüş, Abbasi halifeliğine son vermiştir. Burada büyük bir yağma ve tahribat gerçekleştirerek birçok ganimet ele geçirmiştir. Hülâgû'nun Hıristiyan olan eşi Dokuz Hatun'un emir ve aracılığı ile buradaki Hıristiyanlar fazla zarar görmeden kurtulmuşlardır (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:47; Müverrih Vardan, 1934:232; Grousset, 2011:359).

Hülâgû, İsmailî kaleleri ve Bağdat'ın fethinden ele geçirdiği, hazineleri Azerbaycan'a Urmiye gölünde bulunan bir Şâhî adasında inşa ettirdiği müstahkem kaleye götürerek burada bir kısmını eritip baliş (altın para) döktürmüş bir kısmını da zafer nişanesi olarak Mengü Han'a göndermiş ve ona İran memleketlerini ele geçirdiğini bildirip, Mısır ve Şam üzerine yönelme niyetinde olduğunu iletmiştir (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:50). Aknerli Grigor'un bildirdiğine göre; Mengü Han'a giden elçiler zaferi müjdeledikten sonra yasakhı uygulayacak ve baş olacak birisinin tayin edilmesini dile getirmişlerdir. Bunun üzerine de Mengü Han *"Gidip kardeşimi o memlekete han tayin edin ve ona itaat etmeyenleri de benim yasakh'a tabi tutun"* demiştir. Bu emri alan elçiler geri döndüklerinde Mengü Han'ın emrine istinaden bir

kurultay toplamışlar, bu kurultaya Gürcü Kralını ve Baycu Noyan'ı da çağırmışlar ve bazı gizli kararlar almışlardır. Daha sonra, Hanoğulları yani Balaka, Tutar'ı, Kadağan'ı Takudar'ı ve Khul'un oğlu Migan'ı davet etmişler, bu mecliste Hülâgû'nun han olacağını duyurmuşlardır. Bu duruma Balakha, Tutar ve Kadagan ve Khul'un oğlu Migan karşı çıkarak Hülâgû'ya tabii olmamışlardır. Bunun üzerine ilk üçünü yasakh'a tabi tutarak yayın kirişi ile boğdurulmuş, Migan'ı ise yaşı küçük olması nedeniyle hapsedilmiştir. Bu öldürülen Hanoğullarının askerlerinden direnenlerini ise Ermeni ve Gürcü askerlerine ve ayrıca Hülâgû'nun askerlerine öldürtmüşlerdir. Buradan kaçan askerler Nukhakaun ve Ardamur reislerle birlikte yaklaşık 12.000 bin kişilik bir kafile halinde yanlarına alabildikleri servetlerle Batu'nun kardeşi olan Berke'nin yanına gitmişlerdir (Aknerli Grigor, 1954:30-31).

Ermeni kralı Hetum, Hülâgû'nun Han tayin edildiğini ve onun çok hayırlı ve Hıristiyan sever bir zat olduğunu duyunca, birçok hediye ile birlikte şarka gitmiş ve Hülâgû Han'la görüşmüştür. Han, Ermeni Kralı'nı görünce çok sevinmiş ve saygıyla karşılamıştır. Krallığın ve bilhassa bütün kiliselerin serbestliğine dair tekrardan bir ferman vermiştir. Kral Hetum'un Bağdat'ın fethinden sonra Hülâgû'ya yapılan bu ziyaret ile ilgili sadece Aknerli Grigor bilgiler vermiştir. Ancak dönem hakkında bilgiler veren diğer müverrihlerin vakayinamelerinde 1258-59 yıllarında Hetum'un Hülâgû'yu tebrik ziyaretine çıkması hakkında bilgi verilmemiştir. Smbat Sprapet'in bildirdiğine göre 1263 yılında, Vardan'a göre ise 1264 yılında Hülâgû'ya bir ziyaret yapılmıştır. Aknerli Girigor'un bildirdiği bu görüşme ise Hülâgû Suriye'ye yöneldikten sonra Kral Hetum'un da yardıma gittiği dönemde olmuş olabilir (Müverrih Vardan, 1934:237; Sparapet, 2007:264).

Hülâgû bu dönemde Ermenilerin vergisini 100,000 baş domuz olarak almış, Gürcü ve Ermenilerin tavsiyelerine uyarak bunların çobanlığına Müslümanları tayin etmiş ayrıca domuzları her hafta sabunla yıkayıp, her sabah ve akşam ottan başka badem ve hurma yedirmelerini emretmiştir. Müslümanlara da domuz eti yemeleri için baskı yapmıştır. Hülâgû Gürcü ve Ermenilerin tavsiyelerine uymuş çünkü muharebelerde gösterdikleri başarılardan dolayı onları çok sevmiş ve bu sebeple "bahadır" unvanını vermiştir. Gürcü ve Ermeni prensleri içerisinden güzel ve genç olanlarını seçerek onları "kesiktoy" yani yaylı ve kılıçlı muhafız tayin etmiştir (Aknerli Grigor, 1954:33).

Bu tarihlerde Mengü Han nezdinden güreşte mahir Boğa lakaplı bir Moğol yiğidi Mengü Han'ın mektubu ve giydirdiği hilat ile Hülâgû'nun nezdine gelmiştir. Onu yere serecek bir yiğidin çıkıp çıkmayacağını eğer çıkarsa o zaman hilati ona giydirip geri nezdine göndermesini istemiştir. Bunun üzerine Hülâgû ülkede Boğa'yı yıkacak bir Moğol, Ermeni ya da Gürcü tanıyıp tanımadıklarını kumandanlarına sormuştur. Bunun üzerine kumandanlar araştırmaya koyulmuşlardır. Moğol ırkından birisini bulamamaları üzerine orada bulunan Gürcü ve Ermeni Prensleri bunu alt edecek bir yiğit tanıdıklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine Ermeni Ardzruni hanedanından Amir Kudr'un torunu Sadun'u elçiler gönderip yurdundan Hülâgû'nun huzuruna getirmişler Boğa ile birlikte Sadun 9 gün boyunca en iyi yiyeceklerle beslenmişlerdir. Saatlerce süren güreşten sonra Sadun, Hülâgû Han'ın huzurunda Mengü Han'ın Boğa'sını yere sermiştir. Bunun üzerine ona iltifatlar eden Hülâgû, onu başpehlivan ilan ederek dokuz günaha kadar affedilmesine dair bir yarlığ yazılmasını emretmiştir ayrıca kendisine Gugark mıntıkası verilmiştir. Sadun ilerleyen zamanlarda siyasi arenada önemli bir şahsiyet halini almıştır. Bu durum bize göstermektedir ki Ermeniler içerisinden yetişen bir güreşçi güreş meydanında kazandığı başarıyı siyasi arenaya yansıtması için Moğollar imkan vermişler ve desteklemişlerdir (Aknerli Grigor, 1954:33-35; Müellif Kiragos, 2007:93 Dashdondog, 2011:77-78).

Ermeniler, Hülâgû Bağdat'ı fethettikten sonra özellikle eşi Dokuz Hatun'un da Hıristiyan olmasından istifade ile Moğollara teveccüh ederek, yakın ilişkiler kurup hem Türklere karşı hem de Araplara karşı kullanmaya çalışmışlardır. Özellikle Kafkasya Ermeni prensleri bu tarihe kadar Moğolların askeri saflarında yer almışlar sürekli olarak da Moğol askerleri ile birlikte hareket eden askeri birlikler bırakmışlardır. Sadun'un bulunup güreş için getirildiği olayda da bu açıkça görülmüştür. Çünkü Moğollar kendi içlerinden güreşçi bulamayınca bu Ermeni askerlere danışarak Sadun'u bulmuşlardır.

Hülâgû Bağdat'ı fethettikten sonra ikinci oğlu Çeyazmat'u saray başmabeyincisi İlikya Noyan ile birlikte Fırat nehri boylarına hem keşif hem de yağma için göndermiştir. Bu yörede müstahkem bir mevkiide bulunan Meyyafarikin (Silvan) şehrinin ahalisi ilk başta Moğollara tabii olup vergi vereceklerini söyleseler de, daha sonra şehrin hâkimi Melik Eşref, Moğollara karşı koymaları için bütün altınlarını halkına dağıtarak direnme kararı almış ve kuşatma için gelen Moğol

birliklerine saldırarak şehre sığınmıştır. Moğollar ise şehri muhasaraya yetecek kadar bir birlik burada bıraktıktan sonra yollarına devam etmişlerdir. Bu yaşanan gelişmeler Hülâgû'ya iletildiğinde Hülâgû, Meyyafarikin'e Çağatay isminde bir Moğol kumandanıyla Ermeni Prensi Proş Koghbasilyan idaresindeki bir Gürcü-Ermeni kuvvetini göndererek şehri kuşatma altına aldırmıştır. Bu muhasara esnasında Kaçenli Sevata[29] adında bir Ermeni prensi ölmüştür (Dashdondog, 2011:134-135).Vardan'ın ifadesine göre; kuşatma da ölen Kaçenli Sevata Allah'a ve İlhan'a daima sadık kalarak ebedi tacı giymeye muvaffak olmuştur. Kuşatmadan dolayı şehir de öyle bir açlık baş göstermiştir ki insanlar hayvanları yedikten sonra artık fakir insanları ve ölen akrabalarını da yer konuma gelmişlerdir. Şehrin müstahkem bir mevki de olmasından dolayı 1258 yılında başlayan kuşatma Hülâgû'nun Suriye seferini tamamlayıp dönmesine kadar 2 yıl sürmüş ancak 1260 tarihinde şehir açlıktan ve kıtlıktan düşmüştür (Müverrih Vardan, 1934:232-234; Grousset, 2011:362; Reşîdüddin Fazlullah, 2013:63; Yuvalı, 1994:84; Müellif Kiragos, 2007:92-94). Şehir düştükten sonra kiliselere zarar verilmemiş ancak Moğol ordusunda bulunan Ermeni askerleri, birçok aziz bakiyesini bulup memleketlerine götürmüşlerdir. Bagratuni hanedanından büyük Ermeni prensi Tağiadin bir Süryani papazı konuşturarak Aziz Havari Barduğomus'un sağ elini bulmuş, bunu büyük bir sevinçle şark memleketine götürüp kendi manastırına koymuş, fakat sonra büyük Ardzruni prensi Sadun'un ısrarı üzerine bu el Hağbad Manastırı'na getirilmiştir (Aknerli Grigor, 1954:29).

Meyyafarik'in kuşatılmasında ve ele geçirilmesinde Moğollarla birlikte Hıristiyan birlikleri olarak Gürcüler ve Ermeniler birlikte savaşmışlardır. Bu Ermeni kuvvetleri genel olarak bölgedeki ve Kafkasya'daki Ermeni birliklerinden oluşmuştur.

2.1.2. Hülâgû'nun Suriye Seferinde ve Ayn-ı Câlût Savaşı'nda Ermenilerin Tutumu (1259-1260)

Hülâgû, 1258 yılında Bağdat'ın fethini tamamladıktan sonra Tebriz'e kışlamak için gelmiştir. Burada kışlarken Suriye civarındaki şehirlerden ve Anadolu'dan gelen

[29] Sadece Vardan tarafından bilgi verilen Kaçenli Prens Sevata, Büyük prens Grigor'un oğlu olduğu bilinmektedir. Hakkında ayrıntılı bilgi yoktur (Müverrih Vardan, 1934:234)

emirler Bağdat'ı fethini tebrik ederek Hülâgû'ya bağlılıklarını sunmuşlardır. Bunlardan bazıları Musul Atabeği Bedredddin Lulu, Fars Atabeği Ebu Bekir Han'ın gönderdiği oğlu Sad, rakip Türkiye Selçuklu Sultanı Keyakvus II ve Kılıç Arslan IV, Halep ve Şam hâkimi Melik Nasır'dır. Melik Nasır daha Moğol tehlikesi ortaya çıkmadan önce Mengü Han'a elçi gönderip bir yarlığ ve payza almış, ancak Hülâgû Bağdat'ı ele geçirdikten sonra telaşlanmıştır. Hülâgû, Nasreddin Tusi'nin kaleme aldığı bir mektubu civardaki bütün emirlere göndermiştir. Bu mektubuna karşılık olarak Melik Nasır, oğlu Melik Aziz'i Hülâgû'ya elçi olarak göndermiştir. Bunun üzerine Hülâgû, Melik Nasır'dan oğlunun değil bizzat kendisinin gelmesini istemiştir. Melik Nasır arkadaşlarının tavsiyelerine uyarak gitmekten çekinmiştir. Meyyafarik'in hâkimi Melik Eşref tarafından Melik Nasır'a bir elçilik heyeti gelip Moğollara karşı bir ittifak kurma teşebbüsü girişilmişse de etrafta oluşan korkudan dolayı fiili bir ittifak gerçekleşmemiştir (Ebu'l-Farac, 1999:572-73. Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:36-42; Yuvalı, 1994:80-83; Grousset, 2011:361; Reşîdüddin Fazlullah, 2013:52).

Bu dönemde Suriye coğrafyası Müslüman Eyyubi hanedanları ile Franklar arasında taksim edilmiştir. Sahil mıntıkasında kuzeyde, Kilikya Ermeni Kralı Hetum'un damadı Prens VI. Bohemond'a ait Antakya ve Trablus Kontluğu, güneyde ise, hakikatte Kudüs şehrini kaybetmiş Sur Baronluğu, Yafa Kontluğu ve Akka Komünlüğünden müteşekkil kral otoritesinden mahrum Kudüs Krallığı bulunmaktaydı. Halep ve Şam gibi önemli şehirleri barındıran iç kesimlerde ise Eyyübi sülalesinden Melik Nasır hâkimdi(Grousset, 2011:362).

Suriye'nin Müslüman emirleri ile Mısır Memlüklü Devleti'ne gönderdiği mektuplarla istediği neticeyi alamayan Hülâgû, hazırlıklara başlamıştır. Daha önce itaatini bildiren Bedreddin Lulü'ye elçiler göndererek kendisinin yaşlı olmasından dolayı oğlu Melik Salih'i, Halep ve Şam'ın fethi için göndermesini istemiştir. Ayrıca Kilikya Ermeni Kralı Hetum'a da haber göndererek bu sefere iştirak etmesini söylemiştir. Yine Hetum vasıtası ile Hetum'un damadı olan Antakya ve Trablus Haçlı Kontluğu sahibi VI. Bohemond'un da desteğini istemiş, bu ordu içerisinde Kafkasya'dan gelen Gürcü ve Ermeni askerleri de mevcut bulunuyordu. Karşı tarafta ise Suriye'nin Müslüman emirleri ile Mısır Memlüklü devleti orduyu oluşturmuştur (Yuvalı, 1994:84; Reşîdüddin Fazlullah, 2013:53).

Ermeni tarihçisi Hayton'a göre Moğolların sefer planı Hülâgû ile sadık vasalı Kilikya Ermeni Kralı Hetum arasında yapılan mülakat esnasında kararlaştırılmıştır. Han Arz-ı Mukaddes'i Müslümanların elinden kurtararak Hıristiyanlara iade etmek üzere Kudüs'e kadar gitmek istediği için Hetum'dan bütün ordusuyla Urfa şehri civarına gelip kendisine iltihakını talep etmiştir. Bu habere sevinen Hetum, büyük bir ordu toplayıp gelerek Hülâgû ile birleşmiştir. Hetum, Moğolların en sadık adamı, ajanı ve vasalı konumunda olmuş, hatta Moğollar Hetum'a Selçuklu mülkünü vaat ederek Selçuklu topraklarının en önemli kısmını kendisine vereceklerini belirttikleri gibi, Halep'in bir kısmını da Hetum'a bırakacaklarını söylemişlerdir. Bu hevesle harekete geçen Hetum 1258 yılında Maraş'ı zapt etmiştir. Ermeni Katogikos'u da gelip Hülâgû'yu takdis etmiş, Hülâgû onu dostluk ve muhabbetle karşılamıştır. Ordunun gayesine baktığımızda bu sefer bir Ermeni - Moğol haçlı seferi mahiyetini almıştır. Ayrıca Hetum'un yapmış olduğu aracılıklarla Franklarla da Moğolların irtibat kurup destek almaları nedeniyle bir Moğol-Frank ittifakıyla oluşturulmuş Haçlı seferi de diyebiliriz (Kaşkarlı, 1990:75; Grousset, 2011:363; Müverrih Vardan, 1934:22).

Hülâgû, 12 Eylül 1259 yılında, Suriye'ye doğru 400.000 atlıdan oluşan ordu ile harekete geçmiştir. Ahlat ve Hakkari dağlarına vararak oraları ele geçirip ahalisinin çoğunu öldürmüştür. Diyarbakır'a ulaştığında önce Cezire'yi fethetmiş, Suntay Noyan'ı Meyyafarikin'in kuşatmasına yardım için burada bıraktıktan, Melik Salih'i de Amid'i alması için gönderdikten sonra, kendisi bizzat Urfa'ya yönelmiştir. Burayı zapt ettikten sonra Nusaybin ve Harran'ı da ele geçirip buraları yağmalamış ve Fırat'tan geçip Halep'i kuşatmıştır. Bir haftalık kuşatmadan sonra, 24 Ocak 1260 tarihinde düşürülmüş ve Irak kapısından şehre girilmiştir. Ancak şehrin müstahkem kalesi 25 Şubat'a kadar direnmiş, şehir ele geçirildikten sonra halktan birçoğu öldürülmüş ve 6 gün boyunca yağma edilmiştir. Cami-i Kebir, Kilikya Ermeni Kralı Hetum tarafından ateşe verilmiş, Süryani kilisesine ise hürmet edilmiştir. Halep'teki katliam Bağdat'tan daha korkunç şekilde gerçekleşmiştir. Halep'teki Hıristiyanların çoğu Rumların kilisesinde toplanmışlardır. Moğollar bunlara hücum ederek öldürmüş ve ailelerini esir etmişlerdir. Nihayet Konstantin'in oğlu Ermeni ihtiyar Toros içeri girerek hayatta bulduklarını serbest bırakmış ve bunları Süryani kilisesinde toplamıştır (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:53; Ebu'l-Farac, 1999:574). Hülâgû, Hetum'a ganimetten pay vermiş, Halep Müslümanlarının Ermeni Krallığından zapt

ettikleri bazı nahiye ve şatoları kendisine iade etmiş, Burc ar-Racac, Mazban, Ra'ban Hetum'a verilmiştir. Behisni önce Müslüman kenti olması nedeniyle Moğollara ayrılmış, ancak Hetum 1261'de Behisni'yi de almıştır. Hülâgû, ayrıca ödül olarak Darbtak'ı vermiş, böylece eskiden Kogh Vasil'in zaptetmiş olduğu bütün yerler Hetum'a geçmiştir. Aynı şekilde VI. Bohemond'a ait olup Müslümanların ellerine geçmiş olan toprakları iade etmiştir (Grousset, 2011:364; Kaşkarlı, 1990:75; Yiğit, 2015:173; Ersan, 2007:195; Müellif Kiragos, 2007:94; Aknerli Grigor, 1954:36).

Haleb'i ele geçiren Moğol ordusu Kitboğa komutasında güneye yürümüş, Humus'u aldıktan sonra Şam'a gelmiş, 1 Mart 1260'da Kitboğa yanında Kilikya Ermeni kralı Hetum ve VI. Bohemond olduğu halde işgal kuvveti ile şehre girmiştir. Şam kalesi biraz mukavemet göstermiş ise de çok geçmeden 6 Nisan'da düşmüş, Müteakip üç hafta içerisinde Kitboğa Müslüman Suriye'nin fethini tamamlamıştır (Grousset, 2011:364; Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:44; Venegoni, 2007:38).

Moğolların, Şam'a girişi Süryani mezhebinde olsun, Ortodoks mezhebinde olsun bütün yerli Hıristiyanların nazarında altı asırlık bir zulmün ve baskının hakiki bir intikamı gibi görünmüş, sokaklarda ilahiler söyleyerek umumi dini alaylar yapmışlar ve taşıdıkları haçın önünde Müslümanları ayağa kalkmaya mecbur etmişlerdir. Hatta çanları çalmaya ve Emeviye Camiine şarap dökmeye cesaret etmişlerdir. Hetum ve VI. Bohemond Şam'ı ele geçirdikten sonra daha önce Müslümanlar tarafından camii haline getirilmiş, eski bir Bizans kilisesi olan Şam camiinin tekrar kiliseye dönüştürülmesi için Kitboğa'dan talepte bulunmuş ve burasını Müslümanların elinden alıp kiliseye çevirmişlerdir. Müslüman halkı kılıçtan geçirip genç kızları Moğollara peşkeş çekmişlerdir. Camileri dışkı ile doldurup çoğunu ateşe vermişlerdir. Hetum ve VI. Bohemond Müslüman halka günlerce zulüm edip kılıçtan geçirdikten sonra kurtulanları Kilikya esir pazarında satmışlardır (Grousset, 2011:365; Kaşkarlı, 1990:76; Dashdondog, 2011:139).

Moğolların Suriye'de kazandıkları parlak zaferin sonu pekiyi gelmemiş, Mengü Han'ın ölmesi üzerine Büyük Hanlık mücadelesi ilk olarak Mengü Han'ın kardeşlerinden Kubilay ile Arık Buğa arasında başlamıştır. Hülegu, Kubilay ile Arık Buğa arasındaki mücadelenin başlaması ve Berke Han'ın düşmanca davranışlarından dolayı yerine daha önceleri öncü birliklere kumanda etmiş ve başarılı hizmetleri görmüş olan Kitboğa Noyan idaresinde, 2 tümenden (20 bin kişilik) daha az bir Moğol kuvveti bırakmıştır. Yeni Moğol hanının seçiminde bulunmak üzere ordusunun

büyük bir kısmı ile birlikte Karakurum'a dönmüş, dönüşünden önce Memlük Devleti'nin tabiiyetini sağlamak istediğinden giderayak Kutuz'a bir elçi göndererek ondan kendisine tabi olmasını, aksi halde Haleb ve Dımaşk'ın ele geçirilmesi sırasında yaşananların ayniyle Mısır'da da vaki olacağını bildirmiştir (Arslantaş, 2003:4; Dashdondog, 2011:144).

Hülâgû'nun bu tehdit dolu talebi karşısında Memlük ümerasını toplayan Kutuz, onlarla durumu istişare etmiş istişarede savaş kararı alınınca Moğol elçilerinin vücutları ortadan ikiye bölünmüş ve başları da Kahire sokaklarında dolaştırılmıştır. Hülâgû'nun tehdit dolu teslim teklifine aynı şekilde cevap verilince iki devlet arasında savaş kaçınılmaz hale gelmiştir. Mısır Memlükler Devleti'nin tutumunu ve Akka Baronluğunun tarafsızlığını, zamanında öğrenen Kitboğa Noyan, ağırlıklarını Şam'da bırakarak, 500 Ermeni askerinin de yardıma geldiği az bir kuvvetle Sultan Kutuz'a karşı yürümüştür. Moğol kuvvetleri Mısır yönünde 10 günlük yol aldığı sırada, Mısır öncü birlikleri, Baypars'ın idaresinde yola çıkmış ve Hıristiyanların elinde bulunan erzak yönünden zengin bazı kaleleri ele geçirmeleri, daha sonra gelecek olan Mısır kuvvetlerinin başarı şansını artırmıştır. Nihayet iki tarafın kuvvetleri 3 Eylül 1260 tarihinde Taberiye yakınındaki Ayn Calut denilen yerde karşı karşıya gelmiştir. Sultan Kutuz ordusunun asıl büyük kısmını geride bırakarak, az bir kuvvetle ileri atılmış, Moğol saldırısının başlamasıyla Mısır kuvvetleri geri çekilmiş, bu sırada pusuda bekleyen Mısır kuvvetleri Moğol ordusunun etrafını sararak, perişan etmiştir (Yuvalı, 1994:89;Arslantaş, 2003:4-6; Grousset, 2011:365-66; Sparapet, 2007:259-60; Reşîdüddin Fazlullah, 2013:58-59; Dashdondog, 2011:145-146).

Memlükler Kitboğa Noyan'ı yakalayıp başını keserek öldürmüşler, Ordugâhını yağmalayıp, karısını, çocuğunu ve yanındakileri esir almışlar, ordudan sağ kurtulanlar kaçmaya başlamışlardır. Bunlardan bir kısmı Kilikya Ermeni Krallığına sığınmış, gördükleri misafirperverliğin yanın sıra kendilerine verilen gıda, giyecek, at ve paralarla ülkelerine dönebilmişlerdir (Ersan, 2007:195).

Sultan Kutuz ise Şam'a muzaffer bir şekilde giriş yapmış, şehirdeki Hıristiyanlar, Moğollara karşı gösterdikleri sempatiyi pahalı ödemişlerdir. Bütün Müslüman Suriye, Fırat'a kadar Mısır Memlüklü Sultanlığına ilhak olunmuştur.

Hülâgû, askerilerinin yenildiği haberini aldıktan sonra intikam almak için harekete geçmiştir. Hülâgû, Hetum'a elçiler göndererek askerleri ile birlikte gelmesini

söylemiş, bunun üzerine Hetum, Konya ve Kapadokya yöresinden geçerek Galatya yani Kırıkkale, Çankırı ve Ankara yöresindeki Moğol askerleri ile birleşmiştir. Bu yolculuk esnasında Hetum'un prenslerinden biri olan, Yunan asıllı Vasil Keronents yolda ölmüş ve onu Çukurova'ya getirerek haleflerinin yanına defnetmişlerdir. 1260 Kasım'ının sonlarına doğru bu Moğol birliği tekrar Suriye'ye girmiş, Halep'i ikinci kez yağma etmiş ise de Humus civarında Müslümanlar tarafından püskürtülmüşler ve 10 Aralık 1260'ta Fırat nehrinin doğusuna atılmışlardır (Grousset, 2011:367; Sparapet, 2007:260).

Moğolların en sadık müttefiki olan Kilikya Ermeni Krallığı yaşanan bu yenilgiyle Suriye'de Moğolların gücü zayıflayınca, onların müttefiki olmanın cezasını Ortadoğu'da yeni bir güç olarak ortaya çıkan Memlüklülerin hedeflerindeki düşman olarak çekmeye başlamışlardır. Bölgedeki umutları olan Moğolların zayıflamaya başlaması ile birlikte Kilikya Ermeni Krallığı yeniden bir Haçlı seferi tertip edilmesi için Papalığa ve Batı Hıristiyanlığına başvurmuşlardır (Ersan, 2007:196; Kaşkarlı, 1990:76).

1261 yılında Hülâgû Han'ın Irak ve Suriye seferlerinden sonra Moğollara üstün hizmetleri olan Ermeni Prensi Hasan Celal ve Gürcü Prens Şahinşah oğlu Zakara Moğollar tarafından öldürülmüştür. Bu yaşanan olaylar ise şu şekilde gelişmiştir: Mengü Han tarafından Gürcü ve Ermenilerin yaşadıkları Kafkasya bölgesine vergilerin toplanması için görevlendirilen Argun, bu bölge de valilik görevini üstlenmişti. Bölgedeki halktan vergi toplamak için yaptığı baskılar, doymak bilmeyen istekleri Laşa oğlu Gürcistan Kralı David'i ve tebaasını bıktırmıştı. David elinde avucunda ne varsa satmış, memleketini rehin verdiği halde Moğolların hırs ve isteklerini tatmin edememişti. Bunun üzerine terki diyar etmeye karar vermiş, zevcesi Gonca ve yeni doğan oğlu Dimitri'yi bırakıp, yanına büyük oğlu Corci'yi alarak götürmüştür. Bu şekilde tebaasından bazıları da memleketlerini terk etmişlerdir. Bunun üzerine Moğol valisi Argun, bunları takibe koyulmuş ancak erişememiş, Gürcistan'a girip istila ederek ahalisinin bir kısmını katledip bir kısmını da esir etmiştir. Buradaki kiliselerin bazısını yıkmıştır. Fakat 400 kişiden oluşan bir Gürcü süvari grubu çıkarak Argun'un askerlerinin çoğunu öldürüp sağ salim yurtlarına dönmüşlerdir. Bu hezimetten gözü yılan Argun, takipten vazgeçmiş Hülâgû'nun yanına dönerek, vergilerini vermedikleri bahanesiyle Gürcistan Kraliçesi Gonca ile kızını, Büyük Prens Şahinşah'ı, Katşen Senyörü Ermeni Hasan Celal'i daha

birçoklarını hapse atmıştır. Bunlar büyük meblağlar vererek canlarını kurtarmışlar. Ancak Hasan Celal'den yüksek meblağlar istediği için kurtulamamıştır. Boynuna ve ayaklarına zincir taktırarak işkenceler etmiştir. Argun'un Müslüman olması ve bölgedeki Müslümanlar, Hasan Celal'i koyu bir Hıristiyan olmasından dolayı sevmemelerinden dolayı, Argun'u onu öldürmesi için teşvik etmişlerdir. Bu sırada Hasan Celal'in eşi, Hülâgû'nun Hıristiyan eşi Dokuz Hatun'u bularak eşinin serbest bırakılmasını istemiş, bu durumu öğrenen Argun, Hasan Celal'i hemen öldürtmüş ve cesedini susuz bir sarnıca attırmıştır. Oğlu Atabeg daha sonra gizlice adamlarını göndererek babasının cesedini bu sarnıçtan çıkartarak Kantzaçar manastırına defnettirmiştir (Müellif Kiragos, 2007:95-96; Dashdondog, 2011:92).

Prens Atabeg, Hülâgû ve Argun'un müsaadeleriyle babasının makamına varis olmuştur. Hülâgû daha sonra bu prensi de Zakara aleyhinde iftiralar attığı için öldürtmüştür. Zakara'nın öldürülmesinin sebebi ise Vardan'ın bildirdiğine göre Zakara Moğolların vergileri toplamalarında zorluklar çıkarıyordu (Müverrih Vardan, 1934:235).

Kiragos'un bildirdiğine göre ise Şahinşah oğlu Zakara'nın öldürülmesi hadisesi şöyle cereyan etmiştir. Gürcü prensi Zakara, Argun komutasındaki Moğol ordusunda Moğollara hizmet etmiştir. Gürcistan'da bulunurken bu prens, Argun'dan gizli olarak kayınpederi Serkis'in yanında bulunan zevcesini görmeye gitmiştir. Serkis, Gürcü kralı David'in isyan hareketine destek vermiştir. Bu ziyaretini öğrenen Argun, Zakara'yı Hülâgû'ya götürmüştür. Hülâgû'da Zakara'yı her bir uzvunu ata bağlayarak idam ettirmiş, cesedinin parçalarını köpeklere attırmıştır. Zakara'nın babası Şahinşah'da oğlunun bu durumunu haber alınca üzüntüsünden ölmüştür (Müellif Kiragos, 2007:96).

2.1.3. Ermeni Müverrih Vardan ve Kilikya Kralı I. Hetum'un Hülâgû Han'ı Ziyareti

2.1.3.1. Ermeni Müverrih Vardan'ın Moğol Han'ı Hülâgû'yu Ziyareti

Hülâgû, Schnorhavor (güzel) isminde bir adamla Vardan'ı 1260 yılında nezdine davet etmiştir. Schnorhavor herkesin ve bilhassa Hülâgû'nun valilerinin ve

evvelce nezdine giderek saygıyla kabul görmüş, şimal mıntıkası valisi Batu'nun ve bizzat Hülâgû'nun hürmet ve muhabbetini kazanmıştır. Schnorhavor, Vardan'ı ve Vardan'a refakat eden biraderleri hâkim Sarkis, Gregovar (Kirkor) ve Tiflis'ten evli Avak'ı, kendi parası ve kendi hayvanları ile nakletmiştir. Bu kafile, Temmuz ayı başlarında Hülâgû'nun nezdine kurultaya denk gelen bir zamanda ulaşmıştır. Vardan buraya ulaştıktan sonra gördükleri ve Hülâgû ile yapmış olduğu görüşmeyi şu şekilde aktarmıştır; "*Tatarların hâkimiyetleri altına aldıkları bütün prens, kral ve sultanlar beraberlerinde getirmiş oldukları birçok hediyelerle ziyarete gelmişlerdi. Burada Ermeni Kralı Hetum'u, Gürcü Kralı David'i, Antiyoş (Antioche) Prensini ve İran'dan gelmiş bir takım sultanları gördüm. Hülâgû'nun ilk sözleri şunlar oldu: Seni buraya beni görmek ve benimle tanışmak ve bütün kalbinle benim için dua etmek için davet ettim.' Görüşmemizin hepsini yazmak şüphesiz lüzumsuzdur; bizimle uzun uzadıya konuştu ve bütün suallerine cevap verdik. Her taraftan koşup gelen rahipler, Tatarların nazarı dikkatini celp eylediğinden İlhan dedi ki: 'Ben yalnız seni çağırdım, şimdiye kadar görmediğim ve bundan sonra da göremeyeceğim bu hal nedir? Seninle beraber papazların da beni ziyaret ve takdise gelmesi ne gibi bir hâdiseyi tazammum ediyor?' ve devam ederek: 'Bu zannederim ki Allah'ın, benim lehime meylettiğine bir delildir,' Bizde cevaben: 'Bu fevkalâde müsabakadan kendimiz de mütehayyiriz; mamafih buna verilecek mana her hale senin ifade ettiğinden başka bir şey değildir.' 'Seninle hususî görüşmek isterim.' dedi ve filhakika bir gün etrafında geniş bir yer açarak saray adamlarını uzaklaştırdı ve yalnız iki kişi huzurunda benimle uzun uzadıya, çocukluğundan itibaren hayatında geçirdiği vakalardan bahsederek konuştu. 'Bir çocuk her ne kadar sütnine tarafından büyütülmüş olsa da büyüdükçe validesini sever; Hıristiyanlar hakkında muhabbet beslemekten hali değiliz. Bana söylemek istediğin şeyleri söyle' dedi. ve ilâve ettik: 'Cenabı Hak huzurunda sonra da samimiyetle meşbu olan senin yanında söyleyecek sözümüz vardır.' Pekâlâ, söyle, dedi. 'karada ve denizde yaşayan bütün Hıristiyanlar sana kalben sadıktırlar ve sana dua etmekten fariğ olmayacaklardır.' 'Buna inanırım, fakat Hıristiyanlar Hak yolunda değiller, bana dua etmeleri neye yarar? Dua etseler de Allah onu ne zaman kabul eder? Hıristiyan rahibi (prêtre) Allah'ı yere nüzul ettirebiliyor mu? Fakat diyeceksiniz ki esasen dua edenler Hak yolunu takip edenlerdir. Bu mesele üzerinde biraderimle harpten çekinmeyiz; çünkü biz Hıristiyanları severiz, onların mezhebi sarayımızda rağbet bulmuştur. Hâlbuki biraderlerim Müslümanlara karşı teveccüh*

gösterirler ve onlar arasında İslâmiyet intişar etmiştir, fakat sen niçin koyun postu giyiyorsun da altın ile mensuç bir elbise iktisap etmiyorsun?' Cevaben 'Ben yüksek bir şahsiyet değilim ve kibar yetişmedim, ancak basit bir rahibim' dedim. Dedi ki: ' Sana âlim ile nescedilmiş bir libas vermekle şeref bahşedeceğim ve birçok da altın para vereceğim. Nazarımızda altın ile toprak ayni kıymeti haizdir;' 'bundan daha değerli ve efendimize daha lâyık bir şey istiyoruz: ahaliye karşı rahim ve şefkat.' Rahip, diye ilâve etti. 'Kilisesine buhur satın alabilecek kadar ehemmiyetsiz bir akçe dizisini arkana bağlayacağım, şayet bunu almadan avdet edecek olursan Han tarafından kabul edilmiş olduğuna kimse inanmaz. Benden talep ettiğini yapacağım. Memleketlerimi teftiş için adam göndereceğim.'

Kendisinden gitmek için müsaade talep ettiğimiz vakit bizi yanma çağırıp yeniden mülakat etti; elinde bir Baliş (altın para) tutuyordu ve iki elbise diktirmişti. Evvelki mülâkatımızda bahsettiğimiz şeyleri hatırlattık, İlhan, dedik, 'bu masraf senin sarayından çıkar ve elbiseler eskir. Biz senden hiçbir şeyden müteessir olmayacak bir şey istedik.' 'Dün istediğin şeyleri yaptım' dedi; 'Benim emrimle bir yarlığ kaleme alınmıştır. Onu okut ve lüzum göreceğin şeyleri ilâve ettir. Memleketinin ve senin muhafaza ve şahsının ihtimamını Sakhalthou ve Schampandin'ne tevdi ettim: emredeceğin şeyleri icra edeceklerdir.' Teşekkür ettik." (Müverrih Vardan, 1934:236-39; Dulaurier, 1936:41-44).

Vardan'ın Hülâgû'nun nezdine yapmış olduğu bu seyahat ve burada yaptığı mülakat Ermeni-Moğol ilişkilerinin ne aşamada olduğu ve Moğolların Hıristiyanlara bakış açısını yansıtması bakımından önemli olması nedeniyle burada yapılan görüşmenin tamamını Vardan'dan aktarılmıştır. Özellikle Vardan'ın ve Vardan'a eşlik eden din adamlarının Hülâgû'yu dini ayinlerle etkileme çabaları ve Hülâgû'nun onlara sorduğu sorular ziyaretin dikkat çeken noktalarını oluşturmaktadır. Çünkü bu yapmış oldukları vaftiz ayinleri Ermenilerin Moğolları Hıristiyanlaştırarak kendilerine doğudan da destekleyecek bir güç oluşturma çabalarının açık bir göstergesi olmuştur. Ayrıca Hülâgû sorduğu sorularla Hıristiyanlığı anlamaktan çok Hıristiyan rahiplerini köşeye sıkıştırmaya çalışmış ve onlara hak yolda olmadıklarını açıkça söylemiştir. Bu heyet ise özellikle bir takım imtiyazlar elde etmek, Moğolların zulmünden ve vergi mükellefiyetinden kurtulmak için taleplerde bulunmuşlar ve bu hususta bir yarlığ almayı başarmışlardır.

2.1.3.2. Hetum'un Hülâgû'yu Ziyaret Ederek, Selçuklu ve Memlükler'e Karşı Desteğini Alması

1264 yılı Temmuz aylarında, Vardan'ın da bildirdiğine göre Hülâgû'nun kurultay topladığı zamanda Hetum'da burada bulunmuştur. Sultan Baypars, Haçlılara ve Ermenilere karşı harekâtında, Moğollar ile anlaşmış olan VI. Bohemund'u cezalandırmak maksadıyla, 1261 ve 1262'de Antakya'ya iki defa ordu göndermiştir. 1262 yılında yapılan saldırıda Şemseddin Sungur el-Rûmî, Hıms nâibi el-Melik el-Eşref, Hama nâibi el-Melik el-Mansûr kumandasındaki bir ordu Antakya topraklarına akınlar yapmışlar, Süveydiye Limanı'nı ve bu limanda bulunan gemileri yakmışlardır. Ermeni Kralı, Antakya hâkimi damadına Moğollardan aldığı kuvvetlerle yardım etmiş ve Memlüklüleri geri püskürtmeyi başarmıştır (Yiğit, 2015:173) Aynı senede Sultan Baypars'ın Halep naipliğine tayin ettiği Emir İzzeddin Aydemir, Ermeni topraklarına akın yapmakla görevlendirilmiş ve bu seferi esnasında esir aldığı Ermenileri Mısır'a götürmüştür. Hetum Memlüklerin üzerinde oluşturduğu baskıdan kurtulmak ve Berke ile mücadeleye girişen Hülâgû'nun dikkatini tekrardan Suriye çekmek için bu ziyareti yapmıştır. Memlükler'in yanı sıra, Kapadokya yöresinde yaşayan Türkmenler de Çukurova Ermenilerine her yıl baskın yapmışlardır. Hülâgû Han, bu yardım talebini geri çevirmeyerek Moğol kanun adamları Mugalk ve Arguçik'i yanında göndermiştir. Onlar Kral'la Kilikya'ya döndükten sonra Ereğli'ye gelmişler, buraya Türkiye Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan da gelmiş, birkaç gün kalarak aralarında dostluk antlaşması imzaladıktan sonra her ikisi de ülkesine dönmüşlerdir. Böylece, Hetum ve Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan birbirine baba oğul gibi muamele etmişlerdir (Sparapet, 2007:264; Ersan, 2007:200; Müverrih Vardan, 1934:236).

Ermeni Kralı Hetum, Selçuklularla bir barış antlaşması akdettikten sonra, 1264 yılının sonlarına doğru Moğollardan da aldığı kuvvetlerle Kuzey Suriye'ye doğru saldırıya geçmiştir. Kral, atlı ve yayalardan oluşan ordusu ile Fu'a'lı İbn Zahir'in rehberliğinde Amuk, Maarra, Sermin ve Fu'a'ya kadar savaşarak Fu'a'dan 380 kişi tutsak aldıktan sonra yoluna devam etmiş, Sermin'e baskın düzenleyerek burayı kuşatma altına almıştır. Ancak I. Hetum, Halep'ten gelen takviye kuvvetlerin yardımı ve kaledekilerin karşı saldırısı sonucu bozguna uğramış, Ermeni Kralı tarafından tutsak alınmış olan Müslümanlar da kurtarılmıştır. Ermenilerin yardım çağrısı üzerine Anadolu'daki Moğol kuvvetlerinden 700 atlı hareket etmiş ancak hava şartlarının kötü

olmasından dolayı Hârim'e geldiklerinde birçoğu telef olmuş, sağ kalanlar da geri dönmek zorunda kalmışlardır. Aynı yılda Hetum ikinci bir sefere daha çıkmıştır. Bu seferde Moğollar ile birlikte saldırdığı ve ordudaki Moğol askerlerinin sayısının çok olduğu intibahını vermek için askerlerinden 1000 tanesine Moğol börk ve elbisesi giydirdikten sonra Emir Hüsameddin komutasında bir Memlüklü birliğinin bulunduğu Antep yöresine yürümüştür. Ancak Ermeniler bozguna uğrayarak birçok askeri tutsak vermişler, Memlüklü birlikleri de önce Antakya'ya inip talan ve yağma yaptıktan sonra aldıkları tutsak ve ganimetlerle Şam'a gitmişlerdir (Ersan, 2007:200-201; Yiğit, 2015:174).

Ermeni Kralı Hetum, bölgedeki kargaşa ve güç boşluğundan Moğolların da yardımını alarak faydalanmak istemiştir. Ancak, Moğolların Ayn-ı Câlût savaşından sonra etkilerini kaybetmeleri ve Mısır merkezli Memlüklerin, Çukurova'ya kadar uzanan, etkin bir güç olarak ortaya çıkmaları, Ermenilerin planlarını bozmuştur. Hetum, ümitli bir şekilde mücadeleye girişip küçük kazanımlar edinmişse de sonuçları ağır olmuştur. Çünkü yürütmüş olduğu politikalar neticesinde bölgede etkin bir güç olmaya başlayan, Memlükleri baş düşman olarak karşısında bulmuştur.

Hülâgû Han'ın ölümü neredeyse bütün Ermeni müverrihleri tarafından kayıt düşülmüş ve devamında hem Dokuz Hatun'un hem de kendisinin Hıristiyanlara olan hizmetlerinden bahsedilerek Ermeni halkının yaşadıkları üzüntü aktarılmıştır. Müverrih Kiragos, Grigor ve Vardan bu hususta bilgiler vermişlerdir.

Müverrih Kiragos ve Aknerli Grigor, Hülâgû'nun ölümünü şu şekilde aktarmışlardır. O günlerde kuzeyden doğuya doğru bir kuyruklu yıldız doğmuş ve bu yıldızın ışığı gün geçtikte kısalmaya başlamıştır. Bir ay göründükten sonra kaybolmuş, Hülâgû Han bunu görünce, yıldızın doğmasının kendisi ile alakalı olduğunu anlamış, yere kapanarak Allah'a secde etmiş, yıldız huzmeleri eksilmeye başlayınca çok korkmuştur. Bütün memleket, huzmelerin Hülâgû Han'ın atının fetih için kat ettiği mesafe kadar uzadıktan sonra kaybolduğunu anlamıştır. Hülâgû Han bir sene daha yaşadıktan sonra nihayet 8 Şubat 1265 tarihinde Merâga'da 48 yaşında ölmüştür. Vardan'ın verdiği bilgilere göre, Dokuz Hatun, Vardan'ın da içerisinde bulunduğu Ermeni cemaatine Hülâgû Han için Hıristiyan âdetine göre kilise de ayin yapılıp yapılmayacağını sormuş, kendileri de ayin yapılmayacağını fakat sadaka

dağıtılıp ve verginin hafifletilmesi gerektiği şeklinde cevap vermişlerdir. Hülâgû Han, Urmiye Gölü'ndeki Şâhî adasında hazineleri için yaptırdığı kaleye defnedilmiştir (Yuvalı, 1998:475; Müellif Kiragos, 2007:100; Müverrih Vardan, 1934:240; Aknerli Grigor, 1954:38).

Kiragos'un verdiği malumata göre Hülâgû'nun ölümünden üç ay sonra Hıristiyan zevcesi Dokuz Hatun'da ölmüştür. Hem Hülâgû'nun hem de Dokuz Hatun'un ölümü Ermenileri büyük bir üzüntüye boğmuştur (Müellif Kiragos, 2007:100). "Hıristiyan dinin iki büyük yıldızı", "başka bir Constantin ve başka bir Helene" diye Doğu Hıristiyanları arkalarından gözyaşı dökmüşlerdir. Çünkü Dokuz Hatun'un Hıristiyan olması ve Moğol sarayında Hıristiyanları koruyup kollaması ve Hülâgû'nun Hıristiyanlar lehine kararlar almasında Dokuz Hatun'un da tesirinin olmasından dolayı Ermenilerin böyle bir gücü kaybetmeleri kendilerini üzmüştür (Grousset, 2011:369).

2.2. ABAKA HAN DÖNEMİNDE MEMLÜKLÜ - MOĞOL MÜCADELELERİNİN ERMENİLERE YANSIMALARI (1265-1282)

Hülâgû Han öldükten sonra Dokuz Hatun, Hülâgû'nun vasiyeti üzerine büyük oğlu Abaka'nın tahta geçmesinin münasip olup olmayacağı hususunda Vardan'a danışmış, Vardan ise cevaben vasiyetin kanun mesabesinde olduğunu dile getirmiş ve Abaka'nın tahta geçmesi gerektiği şeklinde görüş beyan etmiştir(Müverrih Vardan, 1934:242). Hülâgû Han'ın 14 oğlundan en büyüğü olan Abaka Han, babasının ölümü üzerine emirler, hatunlar ve şehzadelerden oluşan kurultay tarafından 9 Mart 1265 tarihinde babasının yerine seçilmiş, fakat hükümdarlığı Büyük Han Kubilay tarafından ancak 5 yıl sonra tasdik edilmiştir (Sümer,1988:8; Grousset, 2011:369; Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:47; Reşîdüddin Fazlullah, 2013:77).

Abaka Han'ın tahta geçmesiyle, Ermenilerin, Moğollar ile ilişkileri genel olarak, Memlüklere karşı Moğollardan yardım istemek şeklinde olmuştur. Ermeniler, I. Hetum'un ölümünden sonra başa geçen oğlu Kral III. Leon döneminde de sadık bir vasal olarak Moğollara bağlı kalmıştır. Ancak Moğolların, Anadolu ve Suriye'deki

otoritelerinin zayıflaması, Cengiz Han sülalesinin içindeki çatışmalar, Moğol ileri gelenlerinin İslam dinini seçmeleri, Ermenilerin, Moğolların müttefiki olmalarından dolayı Memlüklerin uyguladıkları baskılar ve Moğolların çıkarlarına göre davranmaları gibi sebepler, Ermenileri giderek zor duruma düşürmüş, Ermeni-Moğol ilişkilerinde zararlı çıkan tarafın Ermeniler olmasına neden olmuştur. Buradaki çizdiğimiz tablonun iç yüzünü oluşturan olaylara baktığımızda, Abaka Han döneminde de aktif bir Ermeni - Moğol münasebeti karşımıza çıkar. Özellikle, bu olayların temelini en çok Memlüklere karşı, Ermenilerin, Moğollar ile müttefik olmaları oluşturmuştur (Dashdondog, 2011:160).

Doğudaki Papalığın, Ermeni Krallığının ve Suriye'deki Haçlıların emelinin buralarda kaybettikleri toprakları ve en başta da Kudüs'ü geri almak istemelerinin ilişkilerdeki önemi büyüktür. Sultan Baypars, Ermeni kralının Moğolların desteği ile Halep'e yapmış olduğu başarısız iki seferden dolayı Kilikya Ermenilerini cezalandırmak için 1266 yılında Hetum'a elçiyle haber göndererek yaptırım mahiyetinde şu isteklerde bulunmuştur: Kendisine itaat etmesini, vergi vermesini, memleketinin her tarafından at, katır, arpa, buğday ve demir almasının serbest olmasını ve kendilerinin Şam şehirleriyle alış veriş etmelerini istemiş, ayrıca Moğolların yardımı ile ele geçirdiği ve sağlamlaştırılmış olan kaleleri de geri vermesini talep etmiştir. Ermeni Kralı Hetum, Moğollardan çekindiği için bu antlaşmaya yanaşmamış, onlardan destek alacağı ümidiyle Baypars'a "köle" diye hakaret etmekten de çekinmemiştir. Bunun üzerine Sultan Baypars, Hama hâkimi el-Melik el-Mansur komutasındaki bir orduyu Kilikya üzerine göndermiştir (Müverrih Vardan, 1934:243-44; Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:48; Kanat, 2001:38; Yiğit, 2015:175; Müverrih Vahram, 1946:24; Ebu'l-Farac, 1999:586; , 2007:201-202; Dashdondog, 2011:161).

Hetum, Baypars'ın kendi üzerine asker gönderdiği haberini alınca ordusunun kumandasını oğulları Leon ve Toros'a bırakmış, Elbistan ve Keysun arasına gelmiş olan Moğollardan yardım almaya gitmiştir (Yiğit, 2015:175). Buradaki Moğol askerlerinin beyi Nefci'den yardım istemişse de Nefci, Abaka'nın böyle bir emri olmadan yardım edemeyeceğini bildirmiştir. Orada günlerce kalan Kral Hetum, Moğol beyini zor ikna etmiştir. Bu sırada Memlükler Kilikya'ya girmişler Kral Hetum olmadığı için kardeşleri, oğulları ve beyleri karşı koymaya çalışmışlarsa da Haceri Servend denilen yerdeki savaşta Ermeniler yenilmiş, Hetum'un oğullarından Leon

tutsak alınmış, Toros ise öldürülmüştür (Dashdondog, 2011:162). Memlükler burada kaldıkları 20 gün boyunca her yeri yakıp yıkıp yağma etmişlerdir. Hetum, kendi askerleri arasında çıkan ayrılıklardan habersiz bir şekilde günlerce orada kalmış, Moğol reislerini gelmeye ikna ettikten sonra onlardan 2 gün önce memleketine gelmiştir. Memleketindeki vahim durumu gören Hetum, Memlüklerin Sis'i de ele geçirip kilisesini ateşe verip, yağma ettiklerini birçok müstahkem kaleyi tahrip ettiklerini ve yer altında bulunan saklı kral hazinesini ele geçirerek 40 bin tutsak alıp geri çekildiklerini öğrenmiştir. Bütün bu acıların üzerine Hetum'a yardıma gelen Rum ve Moğol askerleri de Memlüklerin yarım bıraktığı yağmayı tamamlarcasına kendilerini yeme ve içmeye vermişlerdir. Ermeni memleketini biraz da onlar yıkıp yağmalamışlardır. Bu durum Ermeni Kralı Hetum'u daha da kederlendirmiştir (Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:48; Yiğit, 2015:176; Aknerli Grigor, 1954:40; Müverrih Vardan, 1934:244; Müverrih Vahram, 1946:24; Ebu'l-Farac, 1999:586; Sparapet, 2007:267).

Baypars'ın askerleri Ermeni memleketini yarı harabe halinde bırakarak ganimetlerle memleketlerine dönmüşlerdir. Kral Leon'u esir edenler, onun hakikaten kralın oğlu olduğunu anlayınca büyük bir sevinçle Sultan'a götürmüşlerdir. Sultan onu görmekle memnun olmuş ancak Toros'un öldürülmüş olmasına üzülmüştür. Sonra Sultan, Leon'a hitaben*; "Baban bana köle diyor ve sulh yapmıyordu. Şimdi köle ben miyim sen misin?"* dedi. Daha sonra onu taltif edip, sevgi göstermiş ve teselli edici sözler söyleyerek hiç korkmaması gerektiğini bir müddet beklemesini, çünkü kendisini babasına iade edeceğini söylemiştir. Hatta Vahram, Sultan'ın izni ile Leon'un Kudüs'e gidip dua ettiğini ve ondan sonra Mısır'a götürüldüğünü kaydetmektedir (Vahram, 1946:26; Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:48; Aknerli Grigor, 1954:41).

Tutsak düşen oğlunu kurtarmak için çareler arayan Hetum, Ermeni prenslerini Misis'e davet ederek onların düşüncelerini öğrenmek istemiştir. Bunlar çare tavsiye etmek yerine Hetum'u eleştirerek, Baypars'ın istemiş olduğu Şıh el-Hadid Kalesi'nin vaktinde verilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Hetum, Moğol Han'ı Abaka'nın hizmetinde bulunan Ermenilerin kendisine gönderdikleri habere göre hareket ettiğini söylemiş; Han'ın müşavirleri olan Müslüman emirlerin, Mısır Sultanına gizlice mektup *göndererek "Ermeni Kralı'ndan barış yoluyla bir köy kopar.*

Bu kendisini ve memleketinin mahvolmasına kâfi bir sebep olacaktır. Biz Han'ı Ermeni Kralı'na karşı tahrik eder ve atlı birlikleri gönderip hepsini kılıçtan geçirmesini tavsiye ederiz" diyerek kendilerine karşı Baypars'ı tahrik ettiklerini öğrendiğini, bu yüzden Memlük Sultan'ının isteklerine karşı geldiğini söyleyerek takip ettiği politikayı savunmuştur (Aknerli Grigor, 1954:44; Ersan, 2007:204).

Hetum sonunda tutsak kalan oğlunu kurtarmak için Baypars ile 1267 yılında haberleşmeye başlamış, oğlunu kurtarmak için şehirler kaleler v.s. vaat etmiştir. Mısır Sultanı ise elçilerin geldiğini duyunca memnun olmuş ve "*Leon babasına ve Krallığına iade olunacaktır. Benim, Moğolların yanında esir bulunan aziz bir arkadaşım vardır. Siz onu Moğollardan isteyin, onlar sizi reddetmezler. Adı Sungur'dur onu getirin ve Leon'u alıp götürün"* demiştir. Buraya giden elçiler Leon'un zincirleri çözülmüş halde Sultan Baypars ile birlikte bunduk atma[30] oyunu oynadığını görmüşlerdir. I. Hetum'un geri dönen elçileri Leon'un kurtuluş bedeli olarak vaktiyle Moğolların Haleb'i ele geçirdiklerinde tutsak aldıkları Şemseddin Sungur el-Aşkar'ı kendilerine getirmelerini, Halep bölgesinden alınan Behisni, Derbesâk, Merziban, Ra'bân kalelerinin iade edilmesini istediğini bildirmişlerdir. İstenilenleri yerine getirebilmek için kendisine zaman tanınmasını talep eden Kral I. Hetum, 1267'de birçok kıymetli hediyeler alarak Musul'a gelmiş ve buradan da Abaka Han'ın yanına gitmiştir. Burada esir oğlu için gözyaşı dökerek, memleketine ve kendisine Memlüklerin neler yaptıklarını anlatmıştır. Sultan Baypars'ın kızıl saçlı Şemseddin Sungur el-Aşkar'ın kendisine teslim edilmesi talebini söylemiştir. Abaka han ağlamasına acımış; *"Bu adam hali hazırda yakınlarda değildir. Sen memleketine git: rahat et, biz; bu Sungur nerede ise buldurur ve sana göndeririz."* demiştir (Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:49; Ersan, 2007:204; Ebu'l-Farac, 1999:586; Aknerli Grigor, 1954:45 Baypars Tarihi, 2000:139-140). Han, Şemseddin Sungur el-Aşkar'ı aratmış ancak bulamamışlardır. Hetum bulunamadığı haberini Baypars'a verince, *"Eğer onu göndermezseniz, oğlunu serbest bırakmayacağım"* demiş, bunun üzerine 1268 yılında Kral Hetum akrabalarıyla konuştuktan sonra Şemseddin Sungur el-Aşkar'ın yeniden aranması için, Sprapet'in oğlu Knez Leon'u, Abaka Han'a göndermiştir. Leon, Şemseddin Sungur el-Aşkar'ın yeniden aranması için Han'a varıp ondan yakın ve

[30] Bunduk, fındık şeklindeki mermilerin adı idi. Ortaçağ'da özellikle Abbasi Devleti yönetiminde bu bunduk atma oyunu yöneticilerin de oynadığı bir oyundu (Ersan, 2007:204).

uzak yerlere yerleşmiş olan kuvvetlerine talimat vermesini rica etmiş ve kendisinin araması için de müsaade istemiştir. Han kuvvetlerine arama talimatı verdikten sonra kendisinin de askerlerinin refakatinde aramasına izin vermiştir. Sonunda Şemseddin Sungur el-Aşkar'ı bulunarak Kilikya Ermeni Krallığı başkenti Sis'e gönderilmiştir (Sparapet, 2007:269-69; Dashdondog, 2011:165).

I. Hetum, Baypars'a tekrar elçi göndererek onun bulunduğunu ve Han'ın onun serbest bırakılmasına izin verdiğini bildirmiştir. İlk başta Hetum kaleleri teslim etmekten çekinmiş ise de Baypars'ın oğlunu öldürmekle tehdit etmesi üzerine kaleleri teslim etmiştir. I. Hetum ile Baypars'ın elçileri arasında Antakya'da 10 Haziran 1268 tarihinde bir barış antlaşması imzalandıktan sonra 24 Haziran 1268 tarihinde Leon babasının yanına Kilikya'ya, Şemseddin Sungur el-Aşkar da Mısır'a gönderilmiştir. Böylece Leon'un 1 yıl 10 ay süren esaret hayatı son bulmuştur (Ebu'l-Farac, 1999:588; Ersan, 2007:205-206; Aknerli Grigor, 1954:45-46; Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:49).

Abaka'nın vasılı olan, sürekli Memlûk saldırılarına maruz kalan ve Baybars ile barış imzalayan Ermeni Kralı Hetum, Abaka ile Baybars arasında barış yapılması için çaba sarf etmiştir. Hetum'un bir adamının refakat ettiği Abaka'nın elçisi, Memlûk sultanı Baybars'a 27 Aralık 1268 tarihli bir mektup getirmiştir. Ancak Abaka'nın gönderdiği bu mektup barıştan çok tehditlerle dolu olmuştur. İlhan bu mektubunda; "*Abaka Han Doğu seferine çıktığında bütün her yeri ele geçirdi ve kimse ona karşı çıkamadı. O karşı çıkanları öldürdü ve ortadan kaldırdı. Sen gökyüzüne de çıksan yerin dibine de girsen bizden kurtulamazsın, senin tek kurtuluşun aramızda barış olmasıdır*" demiştir. Abaka Han bu açık seçik tehditler ile de yetinmemiş, Baybars sultan olmadan önce bir memlûk olarak buraya geldiği bilindiğinden elçisine sözlü olarak şunları söyletmiştir: *"Sen Sivas'ta satılmış bir memluksün ve kendini nasıl dünyanın hükümdarı ile bir tutuyorsun?"* Baybars bu sinir harbi karşısında zayıf düşmemiş ve şöyle demiştir: *"Şunu bilin ki ben Abaka'nın İslam topraklarından ele geçirdiklerini geri alıncaya kadar onun takipçisi olacağım"*. Baybars'ta Abaka'ya cevap olarak gönderdiği mektupta ona aynı üslup ile hitap etmiş ve ondan aşağı kalmamıştır. Böylece Abaka, Baybars'la barış yapmak konusunda anlaşmaya varamamıştır (Kanat, 2001:39-40).

Yaşanan bu olaylara bakıldığında Kilikya Ermeni krallığı bölgedeki büyük devletler arasındaki güç mücadelesi içerisinde adeta sıkışıp kalmıştır. Moğolların bu yaşanan olaylar karşısındaki tavrı da ilişkilerin boyutunu ortaya koymaktadır. Her ne kadar Baypars'ın arkadaşının bulunup teslim edilmesinde Moğollar yardımcı olmuşlarsa da, Hetum'un diplomatik arenada Memlüklere karşı yalnız bırakıldığı görülmüştür. Çünkü Moğollara tabi olan Ermeniler vergilerini vermişler, gerektiğinde asker vererek onlarla aynı safta savaşmışlar, ancak Memlükler gibi büyük bir gücün karşısında bekledikleri desteği görememişlerdir.

Kral Hetum, oğlunun kurtulmasındaki yardımlarından dolayı şükranlarını sunmak üzere Bağdat'ta bulunan Abaka Han'a gitmiş, sonra oğlunun memleketi idare etmesi ve kendisinin de yaşlılığı ve zayıflığı dolayısıyla huzur içinde yaşaması için bir ferman almıştır. Abaka Han, Leon'un tahta geçmesi için gerekli emirleri vermiş, dönüşünde Tarsus baronlarına uğrayıp onların da onayını aldıktan sonra tahtını Leon'a bırakan I. Hetum, 1271 yılında göğsünde çıkan bir çıban yüzünden ölmüş ve Drazarg'da[31] gömülmüştür (Ebu'l-Farac, 1999:589; Ersan, 2007:206; Aknerli Grigor, 1954:46).

1269 yılının Temmuz ayında yeni Emeni Kralı Leon, Abaka Han'a hürmetlerini sunmak üzere hareket etmiş, Abaka onu saygıyla karşılamış, onun babası yerine saltanatı idare etmesini tasdik etmiş, kıymetli hediyelerle ülkesi Çukurova'ya göndermiştir. 6 Ocak 1271 tarihinde Tarsus'ta mukaddes Sofiya Kilisesi'nde Ermeni Katolikosu Der Hagop, papazlar ve ileri gelenler toplanıp ayin icra ederek, Leon'u babasının yerine kral olarak takdis ve ilan etmişlerdir. Ermeni milleti büyük sevinç ve memnuniyet duymuşlardır (Ebu'l-Farac, 1999:589; Sparapet, 2007:270; Ersan, 2007:206; Aknerli Grigor, 1954:50; Başkumandan Sımbat, 1946:89).

Çukurova Ermenilerinde bu gelişmeler yaşanırken Kafkasya Ermenileri de zalim Moğol reisleri ile uğraşıyorlardı. Abaka Han'a itaat eden han oğullarından

---

[31] Drazarg, (Trazarg) Kilikya Ermeni Krallığının başkenti olan Sis'in 24 kilometre kuzeyinde Toros dağlarının yamacında bulunmaktadır. Burada mevcut olan Ermeni Manastırına birçok kralın yanısıra I. Hetum'da buraya gömülmüştür (Drazarg Monostery, https://en.wikipedia.org/wiki/Drazark_monastery, 29.06. 2015).

birisi olan Moğol Reisi Neküder[32], atlılarının çoğalması ve servetinin büyümesi sayesinde çok kuvvetlenmiş, sahip olduğu atlı sayısı 40.000'e varmıştır. Bu atlılar geceleri yolları keserek eşkıyalık etmişler, kervanlara saldırmışlardır. Ermeni ve Gürcü köylerine gelip buralarda yağmalarda bulunup manastırlara girmişler ve ayin icra etmekte olan papazları baş aşağı asarak burunlarına tuzla karışık kurumla tıkamışlar; *"Bize deniz kadar şarap, dağ kadarda et getirin"* diye emirler vermişlerdir. Diğer birçok yerlerde de aynı şeyi yapmışlar, şarabı olmayan papazların ağızlarına köpekkuyruğu tıkamışlardır. Bu amansız reisin yüzünden Kafkasya'daki manastırlar büyük bir ızdırap içine düşmüş, bu duruma çare bulmak isteyen Gürcü ve Ermeni Prensleri hep birlikte Abaka Han'ın huzuruna giderek, kılıçlarını önüne atmışlar; *"Ya Neküder'i atlarıyla elimize ver veya kiliselerimize ve ruhanilerimize yapılanları bir daha görmemek için bizi burada öldürt"* demişlerdir. Huzurda bulunan diğer Moğol askerleri de Neküder'in askerlerinin kendilerini dövüp, atlarını ellerinden aldıkları şeklinde şikâyette bulunmuşlardır. Han bu şikâyetler üzerine; *"Neküder kuvvet ve servet sahibi olunca bizi dinlemiyor ve yasakhımıza itaat etmiyor. O yaptığı yasakhsız hareketiyle memleketi kendi atlarıyla tahrip etmek istiyor"* demiştir (Aknerli Grigor, 1954:48).

Abaka Han, 1269 yılının Ekim-Kasım aylarında Çarmoğan Noyan'ın oğlu olan Siremün'ün emrine 100 bin Moğol süvarisi ile birlikte kendi nişanını da eline vererek harekete geçmesini emretmiştir. Ayrıca Han, Ermeni ve Gürcü askerlerine de bütün kuvvetleriyle Neküder'in üzerine yürüyerek onun askerlerinin kılıçtan geçirilmesi, her şeyinin müsadere edilmesi ve Neküder'in de sağ olarak kendisine getirilmesi emrini vermiştir. Ermeni ve Gürcü askerleri bu emri duyunca çok memnun olmuşlar ve cesaretle harbe hazırlanmışlardır. Hıristiyanları seven Siremün de emrine verilen askerlerle gelip verilen emir gereği, Neküder'i 700 askeriyle beraber Han'ın yanına götürmüştür. Neküder'in askerleri kılıçtan geçirilmiş, malları müsadere edilmiştir. Han, bu şartlarda onu görünce alay etmiş ve kendisine bir kadın ile ucu kırık bir bıçak vererek 100 muhafız ile Her ve Zarvand bölgelerinin arasında bulunan Hazar Denizi'ndeki adaya göndermiştir (Aknerli Grigor, 1954:49; Dashdondog, 2011:168).

---

[32] Çağatay ulusundan olan Neküder Fars ve Kirman bölgesini yağmalayarak burada güçlü bir hâkimiyet kurmuştur (Sümer, 1991:355).

Kafkasya Ermenileri Neküder'den kurtulduktan sonra 1271 yılına gelindiğinde Çukurova bölgesinde yeni gelişmeler olmuştur. Ermeni Kralı III. Leon, krallık tahtına oturduktan sonra babasının ölümünden Sultan Baypars'ı haberdar ederek Sultan için iyilikler dilemişlerdir. Sultan Baypars'da III. Leon'u "kral" olmasından dolayı tebrik ettikten sonra I. Hetum'un ölümünden dolayı taziye ve üzüntülerini bildirmiştir. Ancak bu karşılıklı iyi dilekler uzun sürmemiş, Ermenilerin Moğollar ile ittifak halinde olmaları ve Memlüklere karşı aleyhte tutumlarından dolayı uzun yıllar sürecek düşmanca ilişkiler başlamıştır. Sultan Baypars, 1268'de imzalanan antlaşmadan yaklaşık 5 yıl sonra Ermenilerin, Müslüman tacirlere saldırılarının durdurulması için Leon'a haber göndermiş ancak olumlu bir netice alamamıştır. Bunun üzerine 1273 yılında Memlüklü askerleri Ermeni şehirlerine girerek birçok esir almış, yağma ve tahribatlarda bulunmuşlardır. Bu seferden sonra Muinüddin Pervane'nin daveti ile 1275 yılında Anadolu'ya sefere gelen Sultan Baypars, Muinüddin Pervane tarafından ileri sürülen bazı mazeretler nedeniyle seferini bir yıl ertelemek durumunda kalmıştır. Sultan Baypars bizzat kendisinin idare ettiği bir ordu ile Kilikya üzerine yürümüştür. Gerekçesi de daha önce 1274 yılında Abbasi Halifesi el-Memnun'un kabrini ziyarete gelmiş olan 30 kişilik Müslüman kafilenin alıkonulması olmuştur. Ermeni kralı, Baybars'ın da kılık değiştirerek kafilenin arasında bulunduğu bahanesiyle bunları tutuklatmış, Mısır'da olay duyulunca tutuklananların kim oldukları sık sık gönderilen elçiler vasıtasıyla öğrenilmeye çalışılmıştır. Bundan daha da şüphelenen III. Leon, tutukluları serbest bırakmamıştır. Bunun üzerine Çukurova'ya giren Memlûk ordusu Ayas, Misis ve Sis'e kadar varıp buraları da yağmalamıştır (Yiğit, 2015:180-181; Dashdondog, 2011:269). Memlûk askeri çekildikten sonra, Ermeni kralı elindeki tutukluları öldürmüş ve mallarını da yağmalatmıştır. Bu saldırıda Ermeni şehirlerinin çoğu tahrip edilmiş, yaklaşık 60 bin kişi öldürülmüş, bölge de büyük bir tahribat ve yağma yapılmıştır. Netice de Ceyhan Nehri'nden başlamak üzere kuzeybatıdaki Gülek Boğazı'ndan, güneydeki Tarsus'a, Ayas'a ve başkent Sis'e kadar yayılarak her tarafı görülmemiş bir şekilde yağma ve talan etmişlerdir. Bu sefer sonucunda Memlûkler hem askerî yönden ve hem de iktisadî yönden pek çok kazanç elde etmişlerdir. 1276 yılında da Memlükler, tekrar Kilikya'ya Maraş tarafından saldırmışlar, buna karşılık veren birçok Ermeni baronu ile Baron Simbat hayatını kaybetmiştir (Ersan, 2007:206-209; Ebu'l-Farac, 1999:596; Başkumandan Sımbat, 1946:89-90; Yiğit, 2015:182; Müverrih Vahram, 1946:29-31).

Anadolu'ya seferini ertelemiş olan Sultan Baypars, 1277 yılında, Anadolu'dan Suriye gelmiş olan Selçuklu emirlerinin de sefere teşvikiyle Halep'ten Anadolu içlerine doğru hareket etmiştir. Kilikya kralı III. Leon keyfiyetin farkına varınca Moğol kumandanlarına Muinüddin Pervane'nin kendilerine karşı dürüst davranmadığı, yalancı olduğu hususunda haber göndermiştir. Ancak Moğollar Kral III. Leon'un sözüne itibar etmemişlerdir. III. Leon buna tahammül edemediği için Dababa kalesinde bulunan Moğollara bitişik bir yere gelmiş ve her gün Moğollara bir elçi göndererek şu sözleri bildirmiştir; *"Dikkat edin ve uykudan uyanın, çünkü Mısırlılar büyük bir ordu ile yaklaştılar."* Pervane de aynı şekilde yalan söylemiş ve Moğollara sürekli yiyecek ve içeceğe ait haberler göndermiştir. Bu yüzden Moğollar kral III. Leon'un sözlerine inanmamışlardır. Pervane ise Moğollara her gün ziyafet çekmiş, yedirip içirmiştir. Bu hal 16 Nisan 1277 Cuma gününe kadar devam etmiştir (Ebu'l-Farac, 1999:599; Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:50; Arslantaş, 2003:12).

O gün Memlükler, Elbistan'ın Hunu köyü yakınlarında Moğollar ile karşılaşmışlardır. Yemekten şişmiş, içkiden sızmış bir halde buldukları Moğolların üzerlerine atılarak onları yenilgiye uğratmışlardır. Bu mağlûbiyet sırasında büyük şeflerinden ikisi öldürülmüştür. Bu Moğol ordusu içerisinde Gürcü ve Ermenilerden oluşan 3 bin İberyalı da bulunmuştur. Bunların gösterdikleri mukavemet son derece şiddetli olduğu için içlerinden 2 bin kişi ölmüş ve bunlar birçok Memlük askerlerini yere sermişler, içlerinden bin kişi kurtulabilmiştir. Moğollardan muharebede ölenlerin sayısı 5 bin kişi civarında olmuştur. Baypars bu harekât sırasında Pervâne'nin kendisine katılmasını beklemiştir. Ancak Pervâne savaş sonuna kadar ortalıkta görünmemiş, Moğol yenilgisini haber alınca hemen Kayseri'ye gelip oradan Tokat'a geçmiştir. Baypars zaferden sonra halkın kendisini sevinçle karşıladığı Kayseri'ye gelmiş ve Selçuklu tahtına oturmuştur. Burada para bastırıp hutbe okutan Sultan Baypars, bir durum değerlendirmesi yapıp Pervâne'nin oynadığı oyunu fark etmiştir. Bu sırada Elbistan bozgunundan sorumlu tutulan Pervâne, Abaka tarafından Aladağ'da öldürülmüştür. Bu bozgun haberini alan Abaka Han, savaş alanına gelince ve Moğol cesetlerini görünce büyük bir hınca kapılmıştır. Kendisine itaat etmeyen Türkmenleri büyük bir katliama tabii tutmuştur ki bu esnada yaklaşık 200 bin kişiyi katlettirmiştir. Sultan Baypars, Moğolları bozguna uğrattıktan sonra Antakya üzerinden Şam'a döndüğü bir sırada ansızın hastalanmış, on dört gün sonra da 20 Haziran 1277'de vefat etmiştir (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:112-113; Arslantaş,

2003:13; Kanat, 2001:44; Ebu'l-Farac, 1999:599; Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:50; Baypars Tarihi, 2000:84-88; Ayaz, 2007:6).

Sultan Baypars'ın yerine geçen oğlu el-Melik es-Said Berke, babasının ileri gelen emirlerinden olan Kalavun ve Baysârî'yi, kendi tahtı için tehlikeli gördüğünden onları Mısır'dan uzak tutmak adına, Kilikya Ermenileri üzerine sefere göndermiştir. 1279 yılının Mayıs ayında, bu iki emîrin, emrindeki 9 bin atlı 4 bin yaya asker, Çukurova'ya gidererek Sis ve Rumkale'ye saldırmışlardır. Rumkale'de Ermeni Katolikosluğu'na saldırarak bu şehri ele geçirmişler ve 5 gün boyunca yağmalayarak evleri ateşe vermişlerdir. Memlüklerin bu saldırıları Abaka Han'a ulaştığında, Han bunu hükümranlığına yapılmış bir tecavüz olarak kabul etmiş ve Memlükler üzerine Suriye'ye saldırmıştır. Ancak Moğolları bu saldırıya teşvik eden Şam hâkimi Şemseddin Sungur'un yardımdan vazgeçmesi üzerine, onlar Suriye'de fazla durmayarak 1279 yılında elde ettikleri ganimetlerle ülkelerine çekilmişlerdir (Arslantaş, 2003:13; Ersan, 2007:210; Yiğit, 2015:183).

Baypars döneminde Moğollarla devam eden yoğun mücadele, 1279 yılında Kalavun'un Memlükler devletinin başına geçmesinden sonra yeniden hız kazanmıştır. Abaka Han 1279 yılındaki seferden bir yıl sonra tekrardan Memlükler üzerine yönelmiştir. 1281 yılının sonbahar mevsiminde Moğol orduları tekrar Suriye'ye gelmiş, bunlar Abaka Han'ın kardeşi Mengü Timur'un kumandası altında olan 50 bin kadar askerden oluşuyordu. Kilikya Ermeni Kralı Leon da askerlerini toplayarak ona yardım etmek üzere hareket etmiştir. Kalavun'un başında bulunduğu Mısır ve Suriye askerleri de savaş için düşman karşısına çıkmıştır. Şam hâkimi Şemseddin Sungur da Kalavun ile barışmış olduğu için onunla beraber savaşa katılmıştır. Moğol ordusu 28 Ağustos 1281'de Halep'e girerek burayı adeta kan ve ateşe boğmuştur. Öncelikle mabetlere saldıran Ermeniler şehrin camisini içeride bulunan eşyalarıyla yakmışlardır (Ersan, 2007:211; Sebastasi Vakayinamesi, 2007:223; Kaşkarlı, 1990:77). Sultan Kalavun ise Hıms'a ulaşmış ve burada kendisine çok sayıda Türkmen katılmıştır. Hama ile Hıms arasında 29 Ekim 1281'de Memlükler ile savaşa tutuşan Moğollar tam bir zafer kazanmak üzere oldukları sırada çöldeki Tagliplilerin kurdukları bir pusuyla sol taraflarından taarruza uğramışlar, önden ve arkadan kuşatılmış olduklarını sanarak merkezde bulunan kuvvetler ile sol cenahtakiler arkalarını dönüp kaçmaya başlamışlardır. Fakat sağ cenahta olup Avirataya adı ile tanılan Moğol ırkına mensup

olanlar ile 5 bin kadar Kafkasya ve Kilikya Ermeni kralının askerleri, Arapların pususunu görmeyerek kendilerine şiddetle mukavemet etmekte olan Mısırlıları yenmişlerdir. Humus'un kapılarına kadar bunları takip ederek arkadaşlarının kaçmış olduklarını haber alıncaya kadar bunları kırıp geçirmişler, sonra onlar da geri çekilmişlerdir. Başarı kazanan sağ cenahtaki Moğol ve Ermeni askerleri geri dönerlerken sol cenahtan kaçan Moğolları takip eden Mısırlıların bir kuvveti ile muharebe etmişler ve iki tarafın ikisi de birbirlerinden yılarak savaşmışlardır. Savaşan her tarafta kafileler teşkil ederek her kafile kendi memleketine gitmiştir. Bu yüzden Moğolların sağ cenahı Mısır paraları, katırları, elbiseleri ve eşyaları alarak döndüğü halde merkezdekiler ve sol cenahtakiler üstlerindeki elbiseleri dahi atarak kaçmışlardır. Bunların birçokları açlık ve susuzluktan harap bir halde geri dönmüştür. Mısırlıların sağ cenahı ile merkez kısmı birçok ganimetler alarak Şam'a dönmüşler, fakat Mısırlıların sol cenahından kurtulabilenler pek az olmuştur. Bunlar çok fena yaralanmışlar ve soyulmuşlardır. Rahbe'deki Abaka Han, Fırat kıyılarına kadar geldikten sonra Memlüklerin ellerinden canlarını kurtarabilenlerin kendisine iltihak etmesinden sonra Bağdat'a oradan da Hemedan'a dönmüştür. Kalavun ise muzaffer bir şekilde Kahire'ye dönmüş ve burada muhteşem bir törenle karşılanmıştır (Ebu'l-Farac, 1999:607-608; Ebül Ferec Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:51-52; Arslantaş, 2003:13, Ersan, 2007:211; Gorigos Senyörü Hetum, 1946:18).

Savaştan sonra orduların dağılmasıyla Suriye'de oluşan güç boşluğundan ve hükümdarların memleketlerine çekilmelerinden faydalanmak isteyen çöl kabileleriyle, Türkmenlerin ve Kürtlerin oluşturduğu bir eşkıya grubu kış aylarında Kilikya'ya saldırmışlardır. Ayas'a kadar ilerleyen bu gruplar, halkın denizde inşa ettikleri kaleye kaçmış olmalarından dolayı kimseyi bulamamışlar ve yağma yaparak Tell Hamdun'a[33] kadar ilerlemişlerdir. Defalarca saldırılar düzenleyen bu eşkıya grubu dördüncüsünde şehrin ve kalelerin içinde iken, Ermeniler tarafından şehrin ve kalelerin kapılarının üzerlerine kapatılması sonucu mahsur kalmışlar ve kılıçtan geçirilmişlerdir. Öldürülüp silahları ellerinden alınan bu eşkıyaların kafatasları, hayvanlara yüklenerek, elde edilen başarıyı sergilemek için Abaka Han'a gönderilmiştir (Ebu'l-Farac, 1999:608; Dashdondog, 2011:182).

---

[33] Osmaniye'nin bugün ki Toprakkale ilçesidir.

Hemedan'a dönen Abaka Han ise 1 Nisan 1282 tarihinde ölmüştür. Moğol tahtına kurultay tarafından Tekūdar seçilmiştir. Nesturî bir annenin oğlu ve gençliğinde vaftiz edilen Tekūdar'ın tahta geçince Müslüman olup Ahmet ismini alması, hem İlhanlı Hanlığı açısından hem de Ermeniler ve diğer tabi milletler açısından farklı bir dönemin başlangıcı olduğunu işaret etmiştir (Grousset, 2011:372; Ersan, 2007:211).

Moğollar eski kudretini kaybedip üst üste yenilgi aldıkları bu dönemde Ermeniler giderek en çok zarar gören taraf olmuşlardır. Memlüklerin Anadolu içlerine kadar ilerlemeleri, Suriye'de güçlerini artırmaları ve Haçlı kontluklarını saf dışı etmeleri, Çukurova Ermenilerinin daha da zor duruma düşmelerine neden olmuştur. Sadık olarak bağlı oldukları Moğolların, tekrar bölgeye hâkim olmaları için çaba göstermiş olsalar da bekledikleri gibi olmamış 1270'li yıllar da Moğollar giderek hâkimiyetlerini kaybetmeye başlamışlar ve Ermeniler, Memlüklerin saldırılarına daha açık hale gelmişlerdir.

2.3. İLHANLILARIN İSLAM'I KABULLERİ VE ERMENİ MOĞOL İLİŞKİLERİNİN DURAĞANLAŞMASI (1282-1304)

Tekūdar'ın İslamiyet'i kabul ederek "Han" unvanını "Sultan" unvanıyla değiştirmesi ve devlet yönetimindeki gayrimüslimleri uzaklaştırarak Müslümanları getirmeye başlaması İlhanlılar içerisindeki iç çekişmeleri artırmıştır. Bu durumdan devamlı Moğol sarayında itibar gören Hıristiyanlar da nasibini almıştır. Sebepsiz yere Piskopos Berke ve diğer rahipleri öldürtmüştür. Bu durumların aksine Tekūdar Ahmet, Hanlığının ikinci yılının başlarında Dvin vadisinde bir tepenin üzerine yaptırdığı hükümet sarayına Ermeni Smbat Orbelyan'ın kardeşi Tarsaiç'i tüm han yetkileriyle başkumandan ve vilayet hâkimi olarak atamıştır (Mürselov, 2007:239.; Grousset, 2011:372).

Ahmet Han'ın İslam yanlısı dini siyasetine karşı Hristiyanlar ve Budistler bundan endişe duymuş, Gayr-i Müslim Moğollar hükümdarlarının Cengiz Han'ın geleneğinden vazgeçmesini hoş karşılamadıklarından durumu Büyük Han Kubilay'a şikâyet etmişlerdir Kubilay memnuniyetsizliğini belirterek müdahale etmekle tehdit

etmiş ve Argun'a Suriyeli İsa adındaki bir Hristiyan'la berat göndermiştir. Argun bu durumu kullanarak papalığa dahi müracaat etmiştir. Ahmet Teküdar ise Pekin Sarayına yapılan bu şikâyetten Nesturi kilisesi katolikosu III. Mar Yahballaha ile yardımcısı Rabban Sauma'yı sorumlu tutmuştur. Katolikos hapse atılmış, ana kraliçe Kutuy Hatun'un araya girmesiyle kurtulabilmiştir (Akkuş, 2011:140).

Ahmet Teküdar, Memlükler ile ilişkileri düzeltmek için Kalavun'a İslamiyet'i kabul ettiğini bildiren ve artık dost olmaları gerektiğini dile getiren bir mektup yazmıştır. Kalavun ise cevap olarak yazdığı mektubunda bu durumdan memnuniyet duyduğunu, ilişkilerin zamanla düzeleceğini özellikle Anadolu ve Suriye'de yapılan baskı ve zulümlerin sona erdirilmesi gerektiğini vurgulayan bir mektupla karşılık vermiştir. Bu yazışmalara rağmen dostluk kurmak hususunda Kalavun'un tutumundan dolayı istediği başarıyı göremeyen Ahmet Teküdar, içeride de Abaka'nın oğlu Argun'un muhalefeti ile karşılaşmış ve iç çekişmeler ile geçen iki yılın sonunda tahtı Eylül 1283'te Argun'a bırakmış, kendisi de 17 Ağustos 1284 tarihinde öldürülmüştür (Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:53-60; Grousset, 2011:373).

İlhanlı tahtında çok kısa süre kalmasına rağmen Teküdar, gerçekleştirdiği icraatlar ile kalıcı bir etki bırakmıştır. Öncelikle Müslümanlığı seçen ilk hanedan üyesi olarak ün yapmış, Müslümanlığı kabulü kişisel kalmış bütün gücünü İsalm'ın gelişmesi ve yayılması için harcamış ise de İslam, Moğol asilzadeleri arasında yeterince yayılma fırsatı bulamamıştır (Akkuş, 2011:148)

Ahmet Teküdar devrinde Moğollar, genellikle iç çekişmeler ile vakit kaybetmeleri nedeniyle bu iki yıllık dönemde Ermenilerle dikkate değer bir münasebetleri olmamıştır. Ancak Ermeniler Ahmet Teküdar'ın başa geçmesine üzülmüşler ve Argun'u desteklemişlerdir. Ermeniler, Teküdar'ın İslam'ı kabulünü büyük bir talihsizlik olarak görmüşler, Argun'un Teküdar'ı devirip başa geçmesini ise büyük bir sevinçle karşılamışlardır. Argun Han dönemi, dış politikada huzurun hüküm sürdüğü ve Ermeni-Moğol münasebetlerinin de gayet sakin geçtiği bir dönem olmuştur. Bunun sebeplerine bakacak olursak; Moğolların Argun Han döneminde büyük bir iktisadi çöküntü yaşamaları ve 1285 yılında imzalanan barış antlaşması ile Moğol - Memlüklü ilişkilerinin sakin olması buna bağlı olarak Ermeni - Moğol ilişkilerinin de sakin geçmesine neden olmuştur (Ersan, 2007:212).

1285 yılında Ermeni Kralı III. Leon'un Doğu'ya Argun Han'ı ziyarete gitmiştir. Bu ziyaretinde Argun Han, III. Leon'u çok iyi karşılamış, saygı ve nezaketle kabul etmiştir (Sebastasi Vakayinamesi, 2007:224-25 Dashdondog, 2011:181).

Moğolların Memlükler ile anlaşma imzaladığı bu dönemde Antakya Prensliği 1268'de Sultan Baybars tarafından ortadan kaldırıldığı gibi Abaka Han'ın ölümünden sonra Moğol yardımı da kesilmişti. Mütemadi Memlûk akınları da Ermeni Devleti'nin askerî ve ticarî gücünün zayıflamasına sebep olmuştu. Bu sebeple Kral Leon, Sultan Kalavun ile anlaşma yoluna gitmiştir. Ermeniler, Memlükler ile 10 yıl 10 ay 10 gün 10 saatlik bir antlaşma, 7 Haziran 1285'ten itibaren geçerli olmak üzere imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre Ermeniler, nakdî ve aynî vergi verecekler; yıllık 1 milyon dirhem vergi ödenecek, Ermeni Kralı 50 savaş atı ve katır ile mıhlarıyla birlikte 10.000 nal ve değerli kumaş gönderecek; tüccarlar iki ülke arasında rahatlıkla ticaret yapabilecekler; Ermeni kralı, ülkesindeki tutuklu bulunan bütün Müslüman tüccarları malları ile birlikte serbest bırakacak; Memlûk sultanı da tutuklu bulunan Ermeni elçisini ve Memlükler de hapis olan tüccarları serbest bırakacak; Ermeni kralı ve Memlûk Sultanı ülkelerine kaçanları karşılıklı olarak iade edeceklerdi (Yiğit, 2015:187-188). Ermeniler, Moğollara olan güvenlerini yitirdikleri için Memlüklerin öne sürdüğü bu ağır şartları kabul etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Ancak Ermeniler, vergilerini ödemeyerek bu anlaşmaya sadık kalmamaları üzerine Memlüklü elçileri Kilikya'ya gelerek tahsilât yapmaya çalışmışlar, vergi tahsilâtı yapılamayınca Memlüklüler bunun karşılığında Maraş ve Behisni'yi istemişlerdir. Ermeni Kralı buraları vermekte çekimser davranınca Memlüklerin saldırıları Ermeni ülkesine yeniden başlamıştır (Ersan, 2007:213).

Ermeniler yapılan bu anlaşma ile birlikte, artık giderek Memlüklerin tahakkümü altına girmeye başlamışlardır. Dostluk antlaşmasından ziyade bir boyun eğme antlaşması olan bu antlaşmayla bölge de Moğolların gücünün ne kadar zayıfladığı görülmüştür. 1288 yılında ölen Ermeni Kralı III. Leon'un ölümünden sonra yerine 1289 yılında Kral II. Hetum geçmiştir. Üç defa tahta geçen II. Hetum'un, ilk başa geçtiği dönemde Moğollarla herhangi bir münasebet olmamış, Ermeniler üzerindeki Memlüklü tahakkümü ise sürmüştür. Kral II. Hetum'un hâkimiyet döneminde Doğu Anadolu'daki Ermeniler Moğol reislerinin zulümleri ile karşılaşmışlardır. Ebu'l Farac'ın aktardığı bir hadiseye göre 1290 yılının başında

Hıristiyanların büyük bir düşmanı olan Meyyafarikin (Silvan) emiri Alâ Almış, Ermeni ve Hıristiyan olan Muş emîrine adam göndererek gizlice öldürtmüş, rahiplerine de eziyet etmiştir. Bunun üzerine buradaki rahiplerden biri hiddetlenerek Ala Almış'ı şikâyet etmek için Moğol ordugâhına gitmiştir. Argun Han huzuruna çıkan rahibin şikayetlerini dinlemiştir. Kendisi, Argun Han ile serbestçe konuşabilmiş, Han, onun sözlerini zevkle dinlemiştir. Bir gün Argun Han atla bir köprüyü geçmek üzere iken, bu rahip onun atının geminden tutmuş ve yemin ederek şöyle söylemiştir; *"Şuradan* Âlâ Almış'ın *ölüm emrini vermeden geçmene mani olacağım*" demiştir. Bunun üzerine Argun Han emir vererek Âlâ Almış'ı öldürtmüştür (Ebu'l-Farac, 1999:629).

Görüldüğü gibi 1290 yılına gelindiğinde artık Moğolların Suriye ve Anadolu'daki gücünün azalması ile birlikte Ermenilerle olan münasebetleri de zayıflamıştır. Ancak Moğol reislerinin Anadolu'daki keyfi faaliyetleri her zaman olduğu gibi sürmüştür. Özellikle bu dönemden sonra zor durumda kalan Ermeniler, Moğollardan bekledikleri yardımları alamadıkça farklı arayışlara girmeye başlamışlardır.

Argun Han, 7 Mart 1291 yılında ölümünden bir ay sonra, Geyhatu onun yerine tahta geçmiştir (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:177). Geyhatu Han'ın tahta geçtiği dönemde Kilikya Ermeni Krallığının başında Kral II. Hetum bulunuyordu. Bu dönemde Ermeniler ile Moğollar arasında dikkate değer bir olay yaşanmamıştır. Ermeniler daha çok Memlüklerin saldırıları ile karşı karşıya kalmışlardır. Sultan el-Melik el-Eşref Halil, Ermeniler üzerine sefere çıkmak üzere ordusunun başında giderek 17 Mayıs 1292'de Halep'e varmıştır. Sultan Berkûk döneminde kuşatılan (1279) fakat ele geçirilemeyen, Ermeni Kilisesi'nin patriklik merkezi olan, Fırat kenarında, Bîre'nin kuzeyinde yer alan Rum Kale (Kal'at er-Rum), İlhanlı hükümdarı Argun'un ölümünden sonra (1291) çıkan kargaşadan da faydalanılarak 28 Haziran 1292 tarihinde fethedilmiş, ismi Kal'at el-Müslimin olarak değiştirilmiştir. Şâm nâibi Sencer eş-Şucaî buraya nâib olarak atandıktan sonra kalenin onarımıyla görevlendirilmiştir. Ermenilerden de yaklaşık 30 bin Hıristiyan Mısır'a esir olarak götürülmüşlerdir (Yiğit, 2015:189). Bu mağlubiyetten sonra II. Hetum'un 1292'de kendi isteği ile krallık tahtını boşaltmasından sonra III. Toros, tahta oturmuştur. 1294 yılına kadar tahtta kalan III. Toros döneminde Memlükler ile neredeyse savaş yapılmamıştır. Çünkü bu dönemde Memlüklerin saldırıları üzerine Ermeniler yıllık

vergi ve hediyeleri iki katına çıkararak bazı kaleleri teslim etmeyi teklif edince aralarında barış akdedilmiş ve böylece münasebetler dostluk içinde geçmiştir (Ersan, 2007:215; Grousset, 2011:377-78).

Geyhatu Han'ın döneminde kendisinin devlet işlerinden çok zevk ve sefaya meyil etmesi, Müslümanları devlet kadrolarında himaye etmesi ve ekonomik alanda yaptığı bir takım uygulamaların durumu kötüye götürmesi devlet kademesinde bir takım memnuniyetsizlikler doğurmuştur. Bu memnuniyetsizliğin sonucu olarak Geyhatu, ileri gelen devlet adamlarından müteşekkil bir grup tarafından, 21 Nisan 1295'de Muğan'da yayın kirişi ile boğularak öldürülmüş ve yerine Argun Han'ın oğlu Baydu geçirilmiştir (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:186). Baydu Han'ın başa geçtiği dönemde, Moğolların gerek asilzade sınıfı, gerekse halk tamamen Müslümanlığı kabul etmiş, sünnet olmuş, abdest almayı, namaz kılmayı ve diğer Müslüman âdetlerini öğrenmiştir. Bu sebeple onları memnun etmek için, Baydu Han'da Müslümanlığı kabul etmiştir. Baydu'nun bu hareketi bütün Moğol asilleri tarafından büyük sevinçle karşılanmıştır. Bununla beraber, Hıristiyanlarla arasındaki sıkı münasebette bir değişme olmamış ve hükümetin idaresinde onlardan başkasına itimat etmeye katiyen rıza göstermemişlerdir. İşte bu sebepten dolayı iki taraflı tavır sergilemeye başlamıştır. Hıristiyanlara ben Hıristiyan'ım, deyip boynuna bir haç asmış, Müslümanlara da Müslüman olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Baydu, bu şekilde takriben beş aylık bir zaman için, hükümetini bu iki zıt siyasetle idare etmiştir. Ancak o gerçekte İslamiyet'ten çok Hıristiyanlığa meyilli olmuştur. Baydu'nun Hıristiyanlara olan sempatisini haber alan, 1295'te Ermeni ileri gelenlerinin ısrarı ile ikinci kez tahta geçen II. Hetum, Han ile görüşmek üzere yola çıkmıştır. II. Hetum, onunla şahsen görüşmek, ona hürmetlerini sunmak ve aralarındaki bazı meseleleri sağlam bir esasa bağlamak istemiştir. Ermeni Kralı kendi memleketini terk ettikten sonra iki aya yakın bir yolculuktan sonra Siankuh[34] civarına ulaşmıştır. Bu sırada Nevruz[35] da Baydu'yu esir almak maksadıyla topladığı ordunun başında Siankuh civarına gelmiştir. Baydu bu sırada pek meşgul bir vaziyette

---

[34] Afganistan'da Kabil yakınlarında bir şehir.

[35] Moğol asıllı olan Emir Nevruz Gazan Han'ın tahta geçmesinde etkili olan kişilerden birisidir. Gazan Han'ın rakiplerinin ortadan kaldırılmasında çaba göstermiş, Gazan Han'ın ilk yıllarında bürokrasinin başında bulunmuş ancak taht için tehlikeli görüldüğü için öldürülmüş kendisinden sonra İran asıllı memurların bürokrasi de önemi artmıştır (Erdem, 2000:24)

olduğundan Ermeni kralı II. Hetum'a bir elçi göndererek; "*Geri dön ve orada bekle. Ben harplerimi bitirip ordugâha dönünce adam gönderip seni tekrar çağırırım"* diye haber yollamıştır. II. Hetum da bu şekilde hareket etmiş ve Meraga'da on gün kadar kalmıştır. Bu sırada Baydu, büyük kumandan Nevruz tarafından hezimete uğratılınca kaçmaya başlamıştır. Bu esna da Gâzân Han'da gelerek Diahhurkân civarındaki Tellaukama mevkiinde konaklamıştır. II. Hetum oraya vardığında Baydu ile Gâzân arasındaki mücadeleyi Gâzân Han kazanıp tahta geçtiğini görünce, onun huzuruna çıkmış ve büyük hediyeler vermiştir. Gâzân Han ona *"Sen bizi değil Baydu'yu ziyarete geldin"* deyince II. Hetum da şöyle cevap vermiştir; *"Ben Cengiz Han'ın bütün ahfadına ubudiyet göstermekle mükellefim. Tahtta kim duruyorsa ihtiramlarımı ona arza geldim".* Bunun üzerine Gazan Han ona çok iyi muamele etmiş ve kral elbisesi giydirmiştir. Onu tanıdığını gösterir bir belgenin düzenlenmesi ve bütün isteklerinin yerine getirilmesi için emir vermiştir (Ebu'l-Farac, 1999:656).

2.3.1. İlhanlıların İslam'ı Kabulünün Ermeni İlişkilerine Yansıması

Gâzân Han 19 Ekim 1295'te İslamiyet'i kabul ettikten sonra bir yarlığ çıkarmıştır. Buna göre Budistlere ait put hanelerin, Hıristiyanlara ait bütün kiliselerin ve Yahudilerin havraların tahrip edilmesi hususunda Gâzân Han emir vermiştir (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:248; Sebastasi Vakayinamesi, 2007:227). II. Hetum kiliselerin Allah'ın evleri ve ibadet yerleri olmasını sebep göstererek bunların tahrip edilmemelerini Gâzân Han'dan rica etmiş, Han da bunun üzerine, kiliselere dokunulmamasını, yalnız putperest mabetlerinin ortadan kaldırılmasını ve bu binaların bundan böyle Müslümanlar için cami ve medrese olarak kullanılmasını emreden bir ferman çıkararak bunu bir elçiye vermiştir. Bu suretle kral II. Hetum'un sayesinde birçok kiliseler tahripten kurtulmuş, ayrıca din adamlarına hakaretle muamele edilmemesi, onlardan vergi alınmamasını emretmiştir. Gâzân Han, daha önceden olduğu gibi Hıristiyanların bellerine kuşak sarmadan, Yahudilerin de başlarında özel bir işaret bulunmadan sokağa çıkmamalarını emretmişti. II. Hetum'un teşebbüsü ile bu emir de Hıristiyanlar aleyhinde geçerliliğini kaybetmiştir. II. Hetum, kalp huzuru ve sevinç içinde ordugâhtan ayrılarak, 9 Ekim 1296 tarihinde Kilikya'ya gelmiştir (Ebu'l-Farac, 1999:656; Ersan, 2007:217; Dashdondog, 2011:194).

Kilikya Ermeni Kralı II. Hetum, Gâzân Han'ı ziyaretten döndükten sonra Bizans imparatoru ile ittifak kurmak için 1296'da kardeşi Toros ile birlikte İstanbul'a gittiğinde Kilikya'da oluşan güç boşluğundan istifade eden diğer kardeşi Simbat, Ermeni Katoligosu VII. Gregory ve Papa VIII. Henry'nin de desteğini alarak iktidarı ele geçirmiştir. (Gorigos Senyörü Hetum, 1946:s.21).

Sımbat'ın başa geçtiği tarihlerde Anadolu'da bulunan kumandanlardan biri olan, Tayçi Noyan oğlu Baltu, Abaka Han döneminden beri burada bulunması nedeniyle çok zenginleşmiş, bölge de büyük bir güç unsuru haline gelmiştir. Gâzân Han başa geçtiğinde Baltu'yu huzuruna çağırmış ama o çeşitli bahanelere sığınmıştır. 1296 yılının sonlarına doğru gelindiğinde kendisi Gâzân Han'a isyan etmiştir. Bunun üzerine Gâzân Han, Emir Kutlukşah'ı 3 tümen askerle Baltu üzerine Anadolu'ya göndermiş, Baltu, Malya Ovası'nda yapılan savaşta yenilgiye uğramış ve asiler yatağı olarak adlandırılan Anadolu'nun uç taraflarına kaçmıştır. Baltu'nun yakalanması için Kutlukşah, Sülemiş'i[36] memur etmiş ve onun sıkıştırması üzerine asi Moğol kumandanı önce Eşrefoğullarının, sonra Karamanoğulları'nın oradan da Ermeni Kralı Sımbat'ın yurduna gelmiştir. Amacı buradan Memlüklü ülkesine geçmekti. Ancak Kral II. Hetum buna müsaade etmemiş, Baltu ve yakınlarını yakalatarak Gâzân Han'a göndermiştir. Baltu ve oğlu 14 Ekim 1297 tarihinde Tebriz meydanında öldürülmüşlerdir (Sümer, 1970:66-67; Reşîdüddin Fazlullah, 2013:261; Sebastasi Vakayinamesi, 2007:228; Aksarayi, 2000:169).

Gâzân Han döneminde Anadolu'da Baltu'nun çıkarmış olduğu bu isyan, Moğol kumandanlarının kendi hükümdarlarına karşı çıkarmış olduğu ilk isyan olması açısından önemlidir. Bu dönemde Ermeni ülkesine Memlükler'in akınları da sürmüştür. Memlüklü Sultanı Hüsameddin Lâçin zamanında (1296-98) Çukurova'ya bir saldırı düzenlenmiş Tell Hamdun, Nuceyme ve Maraş'ın da aralarında bulunduğu birçok kaleyi Memlükler ele geçirmişler bunun üzerine Ermeni Kralı'nın isteği ile aralarında bir barış antlaşması yapılmıştır. Bu kaleler Moğolların yenilgiye uğratıldığı 1299 yılına kadar Memlüklerin elinde kalmıştır (Ersan, 2007:218).

---

[36] Baycu Noyan'ın torunu olan Sülemiş, İlhanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış olan Baltu isyanının bastırılmasında başarı göstermiş bir komutandır. Gazan Han, İlhanlı Anadolu Valiliğini Bayıncar Noyan'a vermesi üzerine, Anadolu'da emirü'l-umeralık görevinde bulunan Sülemiş, Gazan Han'ın Anadolu Valiliğini kendisine vereceğini ummaktaydı. Bu gerçekleşmeyince isyan etmiştir (Solak, 2014:61).

Kral Sımbat, 1296 yılında başa geçtikten sonra büyük hediyeler alarak, Gâzân Han'ı ziyarete gitmiştir. Bu ziyaretinde Simbat hüsnü kabul görmüş ve kendisine bir Moğol kızı bahşedilmiştir. Dönüşünde ise yerine tahta geçtiği, İstanbul'a gitmiş olan II. Hetum ve diğer kardeşi Toros ile sınır olan Kayseri'de karşılaşmıştır. II. Hetum ile Toros, İmparatordan yüklü miktarda altın alıp Gâzân Han'ın huzuruna gitmek üzere yola çıkmışlardır. Ancak Kral Sımbat, kardeşlerini yakalatarak zindana atmış, birkaç gün sonra etrafındaki prenslerin tavsiyesine uyarak Toros'u öldürtmüş, II. Hetum'a ikence edilmiştir. Bunu duyan kardeşlerinden Gaban kalesi hâkimi Konstantin, büyük bir ordu toplayarak Sımbat üzerine yürümüş ve Simbat'ı mağlup ederek bir yıllığına tahta geçmiştir. 1298-1299 yıllarında tahtta kalan Konstantin, II. Hetum'u sağ bulduğu için çok sevinerek II. Hetum'u 1299 yılında yaklaşık bir yıl sonra yeniden tahta çıkarmıştır. II. Hetum tahta çıkınca kardeşleri Konstantin ve Sımbat'ı İstanbul'a sürgüne göndermiştir (Mürselov, 2007:292; Ersan, 2007:219; Sebastasi Vakayinamesi, 2007:228).

Ermeni-Moğol ilişkilerinin yoğunlaştığı bu dönemde Ermeni tahtında yaşanan bu hızlı değişimler Ermeni prensleri arasındaki mücadeleleri de artırmıştır. Tahtta yerini sağlamlaştırmak isteyen Sımbat, bu nedenle Gâzân Han'a giderek krallığını teyit ettirmiş, yeniden gasp edilen tahtına geçmek isteyen II. Hetum da bu nedenle Bizans'tan aldığı maddi yardımı askeri güç ile desteklemek için kardeşi Toros ile birlikte Gâzân Han'a gitmek istemiş, ancak yolda Sımbat'a esir olmuşlardır. Tüm bu gelişmeler göstermektedir ki Moğollara tabii olan Ermeni Krallığı iç çekişmelerinde çözüm mercii olarak Moğol sarayını görmüştür. Gâzân Han da dâhil Moğolların ileri gelenlerinin çoğu 1295 tarihinden sonraki tarihlerde İslamiyet'i kabul etmiş olmalarına rağmen Suriye'deki düşmanları olan Memlükler'e karşı Ermenileri bir tampon devlet olarak kullandıkları için Kilikya Ermeni Krallığı ile münasebetlerini sağlam tutmaya çalışmışlardır. Gâzân Han İslam'ı kabul ettikten sonra gayrimüslim unsurlara gösterdiği saldırgan tavrı hem süregelen dostluktan ötürü hem de tampon devlet olarak kullanma niyeti nedeniyle Ermenilere karşı sergilememiştir. Bu tarihten sonraki düzenlenen Suriye seferinde de bunu görmekteyiz.

2.3.2. Gâzân Han'ın Suriye Seferlerinde Ermenilerle İlişkiler (1299-1304)

2.3.2.1. I. Suriye Seferi Zamanındaki ilişkiler (1299-1300)

Gâzân Han'ın hâkimiyeti döneminde İslamiyet resmen Moğolların dini olmasına rağmen yine Müslüman bir devlet olan Memlükler ile uzun yıllardır süregelen mücadeleler devam etmiştir. en-Nasır Muhammed b. Kalavun'un ikinci kez Memlüklü sultanı olmasının hemen ardından, 1299 yılında Gâzân Han, Suriye üzerine sefere girişmiştir. Memlüklerin Türkmenler ile işbirliği yaparak Ermenilere, saldırmaları ve beldelerini ele geçirip Maraş'a Türkmenlerin iskân edilmesi, isyan eden Anadolu genel valisi Sülemiş'e Memlüklerin destek vermesi ve o sırada Memlüklerden kaçarak Moğollara sığınmış olan Emir Kıpçak'ın Gâzân Han'ı sefere teşvik etmesi bu seferin sebeplerini oluşturmaktadır (Ersan, 2007:219-20; Erdem, 1995:369).

Gâzân Han ilk seferine çıkmak istediğinde Anadolu valisi Sülemiş isyan etmiş bunun üzerine seferini ertelemiştir. İsyan eden Sülemiş Şam'dan yanına aldığı 1200 kişiyle Ermeni Kralı II. Hetum üzerine saldırmıştır. Ancak Hetum Sülemiş'i yenerek esir alıp Gâzân Han'a göndermiştir. Gâzân han onu öldürerek adına Anadolu'da yeni sikke basmış ve uzun zamandan beri planladığı Suriye seferine çıkmıştır[37] (Sebastasi Vakayinamesi, 2007:229; Reşîdüddin Fazlullah, 2013:276).

19 Ekim 1299'da Tebriz'den hareket eden Gâzân Han, 22 Kasım'da Nusaybin hududuna varmış, burada Kutluğşah'ı önden göndermiş, kendisi de 2 Aralık'ta Halep'e varmıştır. Ermeni Kralı II. Hetum da 5000 kişilik bir ordu ile Han'ın saflarına katılmıştır. Gâzân Han'ın yeni bir Suriye seferine çıkması haberi Mısır'a ulaşınca Memlük Sultanı el-Melikü'n Nasır Muhammed b. Kalavun 1299 Eylül'ünde Mısır'dan hareket etmiş, iki ordu Hama-Humus arasındaki Vadilhazindar'da karşı karşıya gelmişlerdir. Meydana gelen savaşı kazanan Moğol ordusu, 22 Aralık 1299'da

[37] Sülemiş'in yakalanarak öldürülmesi Reşidüddin'in ve Faruk Sümer'in verdiği bilgilere göre Baron II. Hetum'un yakalayarak Gâzân Han'a göndermesi şeklinde olmamıştır. Burada Sebastasi Vakayinamesinden farklı olarak Sis'e kadar kovalandıktan sonra Moğol ordusu tarafından sıkıştırıldığı kalede yakalandığı şeklinde bilgi verilmektedir. Ancak burada verilen her iki bilgi de doğru olabilir. Çünkü Sis'e kadar gelen Sülemiş'i yakalamak için II. Hetum Moğol ordusu ile birlikte hareket etmiş olabilir (Sümer, 1970:69).

ileri harekâta devam ederek Hıms'a girmiş, burada Memlüklü hazinelerini ele geçirdikten sonra 5 Ocak 1300 tarihinde Şam'a gelmiştir. Burada ahali karşısına çıkarak aman dilemiş, Gâzân Han burada halka aman vererek şehrin emirliğini daha önce kendisine sığınmış olan Emir Kıpçak'a, askeri valiliğini ise Emir Kutluğyar'a vermiştir (Erdem, 1995:370;Yuvalı, 1996:429-430; Grousset, 2011:382; Arslantaş, 2003:14-15; Dashdondog, 2011:200). Şehirdeki halka aman verilmesinden dolayı şehrin yağma edilmemesi için askerlerine emir vermiş, yağmaya girişenleri yasakha çarptırılacağını duyurmuştur. Ancak daha iç kale ele geçirilmemiştir. Buranın ele geçirilmesi için mancınıklar ve iskeleler yapılması gerekmiş ve bunun için bağlarda gezip uygun ağaçların bulunması için Gürcü, Ermeni ve mürtetlerden bir grup görevlendirilmiştir. Bu grup kendilerine verilen işi bırakıp yağma, öldürme ve esir alma ile meşgul olmuşlar, bunu duyan Gâzân Han Kitboğa'nın torunu Aragay'a *"yağma yapılan yere gitmesi, halkı koruması ve yağma yapan kimseleri yasağa çarpmasını"* buyurmuştur. Aragay oraya vardığında askerler yağmayı yapmışlar ve dağılmışlar, bunun üzerine Gürcü ve Ermenilerin evleri aranarak esirler serbest bırakılmıştır (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:281). Moğol ordusundaki bu Ermeniler daha da ileri giderek Gâzân Han'ın emrine rağmen etrafı talana başlamışlar, camilerde, türbelerde ve medreselerdeki halı ve kandillere varıncaya kadar her şeyi yağma etmişler, bazı binaları yıkmışlar, gömülmüş paraları almak bahanesi ile cesetleri mezarlarından çıkartmışlardır. Halkın çoğunu ya öldürmüşler ya da esir almışlardır. Bu tahribat, Memlüklerin Çukurova'ya yaptıkları akınların öcünü almak isteyen Kilikya Kralına atfedilmiştir. Şam'ı tarumar etmek isteyen Kilikya Ermeni kralına Emir Kıpçak engel olmuştur. Ermeni Kralı II. Hetum bu savaştan sonra Moğolların ele geçirdiği tutsaklardan çok miktarda satın almıştır (Ersan, 2007:220; Yiğit, 2015:192).

Başkumandan Sımbat'ın Vakayinamesinde bildirdiğine göre; Ermeni Kralı II. Hetum yanına aldığı 4 bin seçme süvariyle, Memlüklü Sultanını takibe koyularak 6 gün boyunca takip ettikten sonra Mısır hududuna 4 günlük mesafedeki Doli denilen yere kadar gelmiştir. Buradan ileriye yalnız olduğu ve çölde esir edilmekten korktuğu için geri dönmüştür. II. Hetum yolu üzerinde bulunan Kudüs'e uğrayarak burada bir takım dini ayinler icra edip ziyaretlerde bulunmuştur. Ayrıca Doli'ye kadar geldiğini göstermek için orada bir evin kapısına ve avlusundaki ağaca kılıcı ile vurarak atalarından hiçbir Hıristiyan'ın buraya gelemediğini söyleyerek bir nişane bırakmıştır.

Aslında bu aktarılan Doli'ye kadar takip edilme olayının tarihi gerçeklerle alakası olmamıştır. Çünkü Reşidüddin Emir Mulay komutasındaki askerlerle Moğolların, Memlüklü Sultanını Gazze'ye kadar takip ettiği ve buradan ileriye gidilmediğini bildirmektedir. Sımbat ise II. Hetum'un savaş esnasındaki başarısını ve kahramanlığını anlatmak için takip olayını abartmıştır. Nitekim Simbat savaş esnasında 3 bin Hıristiyan süvarisinin 6 bin Mısır askeri üzerine saldırıp bunlardan sadece 500'ünü sağ bırakıp kendilerinden ise sadece 20 kişinin öldüğünü anlatmıştır. Ermeni kaynağında verilen bu bilgilerin Memlükler'e karşı büyük bir kinle dolu olan, ordunun sağ cenahında savaşan Ermenilerin, Moğol saflarında büyük yararlılık ve gayret göstermelerinin abartılmasından başka bir şey olmadığı açıktır (Başkumandan Sımbat, 1946:95-98; Reşîdüddin Fazlullah, 2013:281).

Gâzân Han, yörenin yönetimi Emir Kutluğşah ve Emir Çoban'a 1300 yılı yazında da Emir Mulay'a devredilmesi şartıyla bıraktıktan sonra, bölgede işleri düzene koyup 8 Şubat 1300 tarihinde Şam'dan ayrılarak Bağdat'a geçmiştir. Gâzân Han burada kışlarken Emir Kutluğşah yanına gelerek Emir Kıpçak'ın kendilerine ihanet ederek yeniden Memlükler safına geçtiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Gâzân Han, Bağdat'tan ayrılarak İran'a yönelmiş ve 7 Mayıs 1300 tarihinde Meraga'ya ulaşmıştır (Erdem, 1995:370; Reşîdüddin Fazlullah 2013:282).

Ermeni Kralı II. Hetum memleketine döndükten yaklaşık 10 gün sonra, Şam halkının Moğol askerlerini öldürüp, Emir Kıpçak'ı tekrardan vali tayin edip Memlükler safına geçtiklerini duyunca öfkelenmiş ve 40 günlük yolu 11 günde aşarak Gâzân Han'ın huzuruna çıkmış ve yakasını yırtarak; "*Ben sana düşmanlarını kamilen imha et demiştim, fakat sen beni dinlemedin. İşte şimdi nesilden nesle mahcup kalacaksın. Bu sefil Mısır milleti tarafından tard edildikten ve aldatıldıktan sonra kendini nasıl efendi addedeceksin?*" demiştir. Bundan başka Han'a daha başka şeyler söylemiştir. Han da Kral II. Hetum'a kışın gelip sultandan intikam alacağına dair başı üzerine yemin etmiş, aynı zamanda Kral'a savaş için gerekli hazırlığı yapması ve tam zamanında kendisiyle birleşmesi için emir vermiştir (Başkumandan Sımbat, 1946:98).

Memlükler, Ermeni Kralını 1299'da yapılan sefere katıldığı için cezalandırmak maksadıyla 1302 yılında bir ordu tertip ederek Sis civarını ve geçtiği yerleri talan ederek, yeniden Ermeni kralını Memlükler'e tabii olmaya mecbur

ettikten sonra geri dönmüşlerdir. Buna rağmen 1303 yılında düzenlenen Şam seferine Ermeniler Moğolların safında katılmışlardır.

2.3.2.2. II. Suriye Seferi Sırasındaki Münasebetler (1303)

Gâzân Han'ı 1299 yılında aman verdiği Şam halkının ihanetiyle şehrin elden çıkması, hiddetlendirmiştir. Bunun üzerine Gâzân Han tekrar sefer kararı almış, Ermeni Kralı'na da sefere katılması için gerekli hazırlıkları yapması emrini vermiştir. Kral II. Hetum kendi ülkesine döndükten sonra seçme askerlerden büyük bir ordu hazırlamış, bu ordu, 4 bin mızraklı süvari, bin piyade, 4 bin yaylı askerden oluşuyordu. Bu askerlerden başka, II. Hetum ordusuna, muhasara işlerinde hizmet edecek birçok sanatkâr da almıştır. Çünkü Gâzân Han, sefer başlayınca, bütün kale ve müstahkem mevkileri zapt edip, tahrip etmek ve bu suretle ilerlemek emrini vermiştir. Böylece Kral'ın oluşturduğu ordu 10 bin kişi olmuştur (Başkumandan Sımbat, 1946:98; Ersan, 2007:221).

Memlüklü Sultan'ı yaz mevsimi boyunca, büyük meblağlar vererek Gâzân Han'ın etrafındaki devlet görevlilerine Han'ın sefere çıkmaması hususunda telkinlerde bulunmalarını sağlamıştır. Bu çabasında da başarılı olmuştur. Gâzân Han bizzat sefere çıkmayıp, öncü olarak Emir Kutluğşah'ı göndermiştir. Kutluğşah kumandasındaki Moğol kuvvetleri Şam'a doğru hareket etmiş, Ermeni Kralı da verilen emre uyarak buraya gelmiştir. Şam halkı daha önce yaptıkları gibi Moğolların şehirlerini işgal etmesine müsaade etmişlerdir. Ordular Şam yakınlarındaki Şakhap civarında karşı karşıya gelip üç gün boyunca beklemişlerdir. Ermeni Kralı Moğol generalini sürekli savaşa başlamaya teşvik etmiş ancak o yerinden kıpırdamamıştır. Onun harp etmemek için Memlüklü Sultan'ından dokuz yük tutarında altın almış olduğu rivayet edilmektedir. Bu rivayetin gerçekliği de şüphe götürmemeye başlamıştır (Başkumandan Sımbat, 1946:98-99). Dördüncü günde Moğol ordusu ilk olarak Memlük ordusunun sağ kanadına saldırmış ve bu kanattaki Sultan'ın ordularını yenerek hazinesini de yağmalamışlar, Memlük ordusunun dağılan sağ kanadının peşine düşmüşlerdir. Hava kararınca, Memlük ordusunun sağ kanadının dağılması nedeniyle kendisini muzaffer zanneden Kutluşah burada bulunan dağın yamaçlarından birine çekilmiştir. Burada esir aldığı Memlük askerlerine Sultan'ın ordusunun

durumunu sorunca, Sultan’ın ordusunun sadece sağ kanadını yendiği ve Sultan’ın da ordu da olduğunu anlamıştır. Sabah olunca dağdan inmeden burada savaş düzeni almışlar ancak etrafları Memlükler tarafından sarılmış ve aç susuz bir vaziyette savaşmak zorunda kalmışlardır. Memlük emirleri sıkışan Moğol ordusuna bir geçiş yolu vermeye ve buradan inenleri kılıçtan geçirmeye karar vermişlerdir. Bunun üzerine aradığı boşluğu bulan Moğollar dağdan inmeye ve nehre ulaşmaya gayret etmişlerdir. Bir kısmı nehri geçebilirken, bir kısmı suyun ortasında kalmışlar, bu esnada Memlük ordusu saldırıya geçmiş böylece Moğollar tam bir bozguna uğramıştır. Arazinin bozukluğu nedeniyle iki taraf da at sürmekte zorlanmışlar, ancak kaçan taraf olan Moğollar daha fazla zayiat vermişlerdir. İkindi vaktine kadar İlhanlılar takip edilmiş ve yakalanabilenler öldürülmüştür. Böylece üç gün süren Şakhab Savaşı Memlükler’in kesin galibiyetiyle neticelenmiştir (Ayaz, 2007:20-21;Yiğit, 2015:193). Ermeniler de Sultan’ın korkusundan dolayı, Moğollardan ayrılmayıp onlarla birlikte firar etmişlerdir. Bu kaçış sırasında Memlüklerin Şam’ın doğusuna iki günlük mesafedeki ovada kurdukları pusuya yakalanmışlardır. Memlükler ovadan geçen iki çayın sularını ovaya akıtarak burayı bataklık haline getirmişler, başka bir geçiş yolu olmayan Moğol ve Ermeni askerleri de bu ovadaki bataklığa saplanmışlardır. Fatih Yahya Ayaz’ın Makrîzî’nin es-Sülûk adlı eserinden yaptığı rivayete göre yola çıkan İlhanlı ordusundaki her on kişiden ancak biri ülkesine geri dönebilmiştir. Moğol kaynaklarının verdiği bilgilere göre Moğolların kaybı 10.000 ölü, 20.000 esir olarak ifade edilmektedir. Bu orduyla ilgili verilen toplam rakamlar düşünüldüğünde Moğolların büyük bir zayiat verdikleri anlaşılmaktadır. Ermenilerden ise ancak 500 kişi evlerine dönebilmiştir (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:283; Ersan, 2007:221; Arslantaş, 2003:15. Grousset, 2011:382;Ayaz, 2007:23-24).

Bataklık engelini insan ve hayvan lâşelerine basarak aşanlar, taşan Fırat nehri ile de karşı karşıya kalmışlar, taşkınlıktan dolayı nehir geçilmez bir hal aldığından, onlardan birçok kişi boğulmuştur. Bazı Moğollar, tulum ve çubuklarla yaptıkları sallara atlar koşarak karşı kıyıya geçmişlerdir. Moğollar bu şekilde 3-4 günde karşı kıyıya geçebilmişler, karşıya geçmek isteyen Ermenileri de ücreti mukabilinde taşımışlardır. Nehri geçenlerin çoğu zor duruma düşmüşler, suların akıntılarına kapılanlar olmuş, ıssız yerlerde açlığa maruz kalmışlar ve hatta nehrin getirdiği hayvan lâşelerinden yemişlerdir. Bu felaketten kurtulmuş olan Ermeni kralı

taziyelerini sunmak üzere Gâzân Han'a gitmiştir. Gâzân Han'ın Ermeni Kralı'nı huzuruna kabul ettiğinde üzüntüsünden ağladığı söylenmektedir. O gelecek kış bizzat Mısırlılara karşı yürüyeceğine dair yemin etmiş, askerlerinin onda yedisinin kendisiyle birlikte yürümesi için ata binmeleri emrini vermiştir. Bu şekilde bir tümeni 60 bin kişiden oluşan yaklaşık 14 tümenlik bir ordu husule getirilmesi planlanmıştır. Bu yapılacak seferin sonuçlarından korkan Memlüklü Sultanı, Han'ın etrafındakileri mükâfatlandırarak sefere engel olma çabalarına girişmiştir. Gâzân Han, Ermeni Kralı II. Hetum'u mükâfatlandırarak ve ona ferman vererek imtiyazlar bahşetmiştir. Ayrıca Kral'ın maruz kaldığı zarar ve ziyanları telafi etmek üzere kendi ülkelerinin hâsılatından ona yıllık gelir tahsis etmiştir. Masrafları Kral'a ait olmak üzere 1000 kişilik bir Moğol muhafız kıtasının yanında 1000 süvarilik diğer bir alayın masrafına karşılık olmak üzere Anadolu gelirinden bir pay tahsis etmiştir. Ona; *"Sen memnuniyetle evine dön ve müsterih ol, zira ben Mısırlılardan bizzat intikam alacağım"* demiştir. Bundan sonra Kral, Kilikya'ya dönmüş. Fakat sefer zamanı yaklaştığında şefler, Han'ı bundan vazgeçiremediklerini görünce, onu zehirlemişlerdir. Rivayete göre zehir onun çok sevdiği karısı tarafından verilmiştir. Han'ın ölümü ile birlikte Ermeni Kralı'nın bütün emek ve çabaları boşa çıkmıştır. Bu Memlüklülerle yapılan savaşın sonucunda Moğolların yenilmesiyle, Moğollar Suriye'yi kesin olarak kaybetmişler, müttefikleri olan Ermeniler de Memlüklere vergi ödemeye başlamışlardır (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:296-97; Ersan, 2007:221; Başkumandan Sımbat, 1946:100; Aksarayi, 2000:239).

2.4. ERMENİ-MOĞOL İLİŞKİLERİNİN SON BULMASI (1304-1335)

1303 yılında yapılan Moğol - Memlüklü savaşını Moğolların kaybederek Suriye'den çekilmeleri üzerine artık Ermeni-Moğol ilişkileri daha çok zayıflamıştır. Bunun nedenleri arasında Moğolların, Gâzân Han döneminde 1298 yılında resmen İslamiyet'i kabul ederek İslam devleti haline gelmeleri ve bölgede artık Müslümanların lehine politikalar yürütmeleri etkili olmuştur. Bunun sonucu olarak İlhanlı Devleti, Olcaytu Han döneminde Memlükler ile dost olmuştur. Ermeniler de bölgedeki düşmanlarına karşı olan en büyük gücü bir bakıma kaybetmiştir.

Gâzân Han’ın hazırlıklarını yaptığı Suriye seferine çıkamadan ölmesinden sonra, küçük kardeşi kendisine halef olmuştur. Olcaytu Han Nasturi bir prensesin oğlu olup vaftiz edilmiş olmasına rağmen, sonradan Müslüman karısının tesiriyle İslamiyet’e dönmüştür (Grousset, 2011:383).

Olcaytu Han döneminde, Ermenilerin Hanlık makamı ile olan ilişkileri artık zayıflamış, Anadolu’daki vali ve kumandanlarla münasebetleri artmıştır. Bu dönemde Moğolların, Memlükler ile dostluk arayışları sürerken, Memlükler tekrardan 1304 yılı sonlarında Kilikya’ya saldırmışlar, Sis’e giren Memlüklü ordusu bu bölgeyi harap edip, esirler aldıktan sonra Tell Hamdun (Toprakkale) Kalesi’nin kuşatılması üzerine, halk kaleyi sulh yoluyla teslim etmiştir. Böylece Gâzân Han’ın 1299-1300 tarihindeki Suriye seferi sırasında Memlüklerin ellerinden çıkmış olan toprakları geri almışlardır. 1305 yılına gelindiğinde, Ermeni Kralı’nın yıllık ödemesi gereken vergiyi ödememesi üzerine, Halep naibi emîr Şemseddin Kara Sungur, Emir Seyfeddin Kuştemur komutasındaki bir orduyu Kilikya’ya sevk etmiştir. Bunun üzerine Kral II. Hetum ödemeleri gereken paranın bir miktarını geri dönmeleri karşılığında Kuştemur’a ödemiş, ancak Anadolu’daki Moğol garnizonlarından bir miktar asker Ermenilerin yardımına gelerek ilerlemeye devam eden Memlüklü askerleriyle savaşa tutuşmuşlardır. Memlükleri yenilgiye uğratan Moğol-Ermeni kuvvetleri düşmanlarına ağır kayıplar verdirmişlerdir. Sultan Nâsır, askerlerinin yenilgisini haber alınca Ermenileri yenip, topraklarını ele geçirmek için Bedreddin Bektaş komutasında yeni bir ordu hazırlamıştır. Hazırlıkları haber alan Kral II. Hetum, gerçekleşecek saldırının sonuçlarından korktuğu için, Halep naibine mektup yazarak gerçekleşen savaşta Memlüklü askerleri ile Moğol askerlerinin yalnız savaştığını, kendisinin bunda bir gayreti ve katkısı olmadığını beyan edip, ona değerli hediyeler göndermiş, yıllık vergiyi de düzenli olarak vereceğini vaat etmiştir. Bu vaat üzerine Sultan Nâsır askerlerini geri çekmiş ve 1305 yılında Memlükler ile Ermeniler arasında bir barış antlaşması yapılmış, antlaşmaya göre II. Hetum, Ceyhan Nehri’nden Halep’e kadar olan yerleri Memlûk sultanına verecek ve ayrıca önceki yıllara ait vergileri de ödeyecekti. Antlaşmadan sonra Kral II. Hetum son kez tahttan feragat etmiş ve yerine IV. Leon geçmiştir 1305 yılındaki bu antlaşmadan sonra gelecek 5 yıl içinde bölgede Memlüklerin önemli bir faaliyeti olmamıştır. Bu barıştan sonra Ermeni kralı yıllık vergisini düzenli bir şekilde göndermiştir. (Ersan, 2007:222; Grousset, 2011:384; Yiğit 2015:194).

IV. Leon'un tahtta olduğu 1306 tarihinde, Anadolu'nun genel valililiğine İrincin Noyan tayin edilmiştir. İrincin Noyan, samimi bir Müslüman ve Togaçar Noyan'ın akrabası olan Bulargu'yu Ermeniler üzerine kumandan tayin ederek önden göndermiştir. Bulargu da Çukurova'ya geldiğinde kendisine Ermeni Kralı'nın toprakları olan Sis ve Ayas şehirlerini kışlak olarak seçmiştir. Samimi bir Müslüman olan Bulargu, Çukurova bölgesinin Abbasiler döneminde Müslüman beldesi olduğu ve sonradan Ermenilerin burayı ele geçirdiğini öğrenmiştir. Adana'ya geldiğinde burada Halife el-Me'mun'un kızı Aişe'nin kabrini ziyaret ettiğinde buranın domuz pislikleri ile dolu olduğunu görmüş ve Ermeni Kralı'nın bu saygısızlığını görünce, kendisine karşı düşmanca duygular beslemeye başlamıştır. Bulargu'nun askerleri Ermenilere sıkıntılar vermeye başlamıştır. Bulargu ise askerlerini ve adamlarını Ermenileri aşağılamaktan, küçümsemekten ve zelil etmekten alıkoymayıp onlara göz yummuştur. Bu durum bölge de fitne ve fesada yol açmıştır (Kâşâni, Tarih-i Olcaytu, 1992:115). Bulargu'dan kurtulmak isteyen IV. Leon, Bulargu'nun emirlerine ve has adamlarına hediyeler yollayarak onları kazanıp Bulargu'yu yok etmek istemişse de çabaları boşa çıkmıştır. Durumu haber alan Bulargu, IV. Leon'u cezalandırmak için 500 askerden oluşan bir birlik ile Sis topraklarına girmiş ve Krala kendi askerlerinden Müslüman olan 20 kişiyi Kilikya'nın en metin kalelerinden olan Anazarb'ın içine almasını talep etmiştir. Kral bu talebi reddetmeye cesaret edememiştir. Moğol beylerini kazanma işinden karlı çıkamayan IV. Leon, Memlüklü Sultanına gizlice haber göndererek, hem Han'a hem de kendisine vergi verdiğini ancak Bulargu'nun son zamanlarda Mısır'a göndereceği vergilere el koyduğunu ve bundan dolayı da vermiş olduğu taahhütleri yerine getiremeyeceğini bildirmiştir. Eğer henüz Moğol askerleri gelmemişken Memlük askerleri gelirse, bu bölgenin Moğol zulmünden kurtulabileceğini, bu yüzden derhal harekete geçmesi gerektiği bildirerek Memlük Sultan'ını Bulargu'ya karşı savaşa teşvik etmiştir. Memlüklü Sultanı ise bu durumu barışçıl bir yoldan çözmek için Bulargu'ya bir elçi göndermiştir. Bulargu bu elçiden, IV. Leon'un gizlice yapmış olduğu müracaatı öğrenince, Ermeni Kralını ortadan kaldırmaya karar vermiş ve ona haber gönderip, Memlüklü Sultanının elçileri ve kendisiyle hususi bir toplantı yapmak istediğini ve Memlüklü Sultanına müşterek bir cevap vermek istediğini bildirerek, yanına gelmesi için davet etmiştir. Davete olumlu yanıt veren IV. Leon, yanına aldığı 20 kadar Ermeni senyörü ve amcası II. Hetum ile

birlikte Bulargu'nun yanına gitmiştir. (Kâşâni, Tarih-i Olcaytu, 1992:116;Ersan, 2007:223; Başkumandan Sımbat, 1946:100; Sümer, 1970:76; Mürselov, 2007:293).

IV. Leon'u yalnız görüşmek üzere huzuruna çağıran Bulargu, kendi askerlerine de kralı öldürdüğünde diğerlerini de öldürmeleri emrini vermiştir. Bulargu, IV. Leon huzuruna geldikten sonra, kısa bir konuşma yapmış ve namaz kılmak bahanesiyle yerinden kalkarak bizzat kılıcını çekip kralın başını kesip yüksek sesle tekbir getirmiştir. Bulargu'nun sesini duyan adamları da diğerlerini öldürmüşlerdir. Ancak içlerinden birisi kaçarak, Anazarb'a Kalesi'ne ulaşıp olan biteni anlatmıştır. Bu ihanet duyulunca daha önce kalenin içerisine alınmış olan Bulargu'nun 20 askeri öldürülmüş ve diğer kalelere ateşle haber verilmiştir. Bulargu Anazarb Kalesi önlerine geldiğinde, içerideki askerlerinin kale kapılarını açacakları ümidiyle kaleye saldırmış ancak içeridekilerin taş ve ok yağmuruna tutulunca kendi askerlerinin telef edildiğini anlamıştır. Diğer kalelerdeki Ermeni askerlerinin de yardıma geldiğini öğrenince Bulargu, Anadolu'ya geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Kral IV. Leon'un amcası olan Oşin, olan biteni Olcaytu Han'a anlatmak üzere Ordugâha doğru yola çıkmıştır. Olcaytu Han'ın huzuruna çıkarak Bulargu'dan şikâyetçi olmuş, bunun üzerine de Bulargu'da Ordugâha çağrılmıştır. Olcaytu'nun huzurunda her ikisi de davalarını anlatmışlar ve sonuçta Bulargu idama mahkûm edilmiştir. Ordugâh'tan dönen Oşin aynı yıl Ermeni Kralı olarak taç giymiştir (Kâşâni, Tarih-i Olcaytu, 1992:117-118;Ersan, 2007:224; Başkumandan Sımbat, 1946:101; Sümer, 1970:76; Mürselov, 2007:294).

Ermenilerin başına Anadolu İlhanlı valisi tarafından kumandan olarak atanmış olan Bulargu'nun idam edilmesinden sonra, Ermeniler neredeyse Moğollara bağlılıklarını kaybetmişlerdir. Çünkü ilişkiler zayıflamış ve Moğollar Ermenilerle pek ilgilenecek güce sahip olamamışlardır. Ancak, 1314 yılında Anadolu'ya vali olarak atanan Emir Çoban Bey'e Karanbük'te karargâhını kurduğu sırada Ermeni Kralı Çukurova'dan değerli hediyelerle giderek bağlılığını bildirmiştir. Bu ziyaretle Ermeni Kralı Oşin bölgedeki idaresini tescil ettirmiş, hil'at giyerek geri memleketine dönmüştür (Aksarayi, 2000:252; Sümer, 1970:81; Ersan, 2007:224).

Olcaytu Han'ın 16 Aralık 1316 tarihinde ölmesinden sonra başa 12 yaşındaki oğlu Ebu Said geçmiştir. Bu dönemde İlhanlı Devleti artık çöküş devrine girmiş, Ebu

Said Han tahtta olmasına rağmen ülkede asıl güç Moğol beylerinin elinde geçmiştir. Ebu Said Han'ın saltanatının birinci kısmında iktidar Anadolu valisi Emir Çoban'ın eline geçmiş ve o 1317 1327 tarihleri arasında İran'ın gerçek hâkimi olmuştur. Anadolu valiliğine de kendi oğlu olan Timurtaş Noyan'ı getirmiştir (Grousset, 2011:386).

Timurtaş Noyan'ın Anadolu valiliği sırasında Moğollarla Ermeniler arasındaki dikkate değer son olay 1321 tarihinde meydana gelmiştir. Bu tarihte Timurtaş Noyan Çukurova'yı işgal etmek için saldırıya geçerek Sis'i 3 gün boyunca kuşatmıştır. Bu esnada ordusunda çıkan bir takım karışıklıklardan dolayı kuşatmayı kaldırmıştır. Çukurova'da yaklaşık bir ay kalmış, burada yağma ve tahribatlarda bulunmuş, birçok kişiyi öldürüp, esir almıştır. Bu seferden sonra Memlüklerin Halep naibi Tanboğa'dan da kendisi gibi davranmasını istemiştir. Bunun üzerine Tanboğa'da 20 bin kişilik ordu ile saldırarak İskenderun'dan Çukurova'ya girmiş, Sis'i ve Tarsus'u yağmalamıştır (Sümer, 1970:86; Başkumandan Sımbat, 1946:104; Mürselov, 2007:294).

Bulargu ile başlayıp Timurtaş Noyan ile son bulan Moğolların bu düşmanca tavırlardan dolayı Ermeniler artık bölgede yalnız başlarına kalmışlar bizzat aynı safta savaştıkları Moğolların İslamiyet'i kabul etmeleri bu durumun temel nedeni olmuştur. Yaklaşık olarak yüzyıl süren Ermeni - Moğol ilişkileri Timurtaş Noyan'ın 1321'deki Çukurova seferinden sonra artık son bulmuştur. Ebu Said Han'ın ölmesiyle İlhanlılar dağılmış, Çukurova bölgesi uzun yıllar Türklerin ve Memlüklerin saldırılarına maruz kalarak bu yüzyılın sonlarına doğru tamamen Türkleşip, İslamlaşmıştır.

III. BÖLÜM

ERMENİ MOĞOL İLİŞKİLERİNİN MEDENİ BOYUTLARI

XIII. yüzyılın yılın ilk çeyreğinde başlayıp XVI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar süren zaman diliminde, Ermeniler ile Moğollar arasında siyasi ilişkilerin yanı sıra idari, mali, askeri, dini, ticari ve sosyokültürel alanlarda kurulan münasebetler de dikkate değerdir. Bu ilişkileri iki ana başlık altında değerlendirerek, Moğolların Anadolu'da bulundukları süre içerisinde Ermenilerden nasıl faydalandıklarını ve ne gibi politikalara tabi tuttuklarını ele alacağız.

3.1. MOĞOLLARIN İDARİ, MALİ VE ASKERİ TEŞKİLATINDA ERMENİLER

Moğolların Ermeniler üzerine 1220'li yıllarda ilk saldırıları başlamasıyla birlikte Ermeniler aşama aşama Moğol hâkimiyetine girmişlerdir. Hâkimiyet altına giren Ermeniler zamanla hem vergi veren, hem de savaşlarda Moğolların saflarında yer alan bir müttefik halini almışlardır. Moğollar, Ermenilerin yaşadıkları bölge de hâkimiyeti sağladıktan sonra, Ermeniler tarafından bir kurtarıcı olarak görülmeye başlanmışlardır. Ermeniler, Doğu'nun Haçlıları olarak gördükleri Moğolları, kendi dinlerine döndürerek Müslümanlara karşı kullanmaya çalışmışlardır. Ayrıca Moğollar Ermenileri bölge de hâkimiyetin sağlanması ve dış güçlerle iletişimin sağlanarak onlara üstünlük kurulmasında bir yardımcı kuvvet olarak kullanmaya çalışmışlardır. Bütün bu gayretler Ermeniler ile Moğolların ilişkilerini artırmış bu ilişkileri geniş alanlara yaymıştır. Bunların en önemlilerini bir kaçı da idari, mali ve askeri alanlar münasebetler oluşturmuştur.

3.1.1. İdari ve Mali Alandaki Münasebetler

Kafkasya'daki ve Kilikya'daki Ermenilerin Moğolların hâkimiyetine girmeleri ve yaşadıkları coğrafyaların şartları birbirinden çok farklı olmasından dolayı Moğollarla idari ilişkileri ele alınırken, her iki bölgede yaşayan Ermeniler ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Hârzemşahların Moğollar karşısında başarısızlığa uğramalarından sonra Moğollar, onların ülkesinden geçerek Kafkasya'ya doğru seferlerine devam etmişler ve bu bölge de Gürcü ve Ermenilerle karşılaşmışlardır. Kafkasya Ermenileri Moğollarla ilk ilişki içerisine giren kesim olmuştur. Moğollar karşılaştıkları bu Gürcü ve Ermeni topluluklarını hâkimiyet altına almak için, 1221 yılında başlayan seferlerine zulüm ve zor kullanarak hâkimiyet altına alma, yağma ve tahribat ile devam etmişlerdir. Özellikle Ögedey Han zamanında Çarmoğan Noyan'ın batıya gönderilmesiyle birlikte Ermenilerin yaşadıkları şehir ve kaleler bir bir Moğolların eline geçmiştir. Bu süreç 1241 yılına kadar sürmüş ve Moğollar bu bölgelerde hâkimiyetlerini sağladıktan sonra kendi aralarında taksim etmişlerdir. Bu taksimat bölgenin ele geçirilmesinde emeği geçen Moğol kumandanlarına arasında olmuştur. Kafkasya' Moğollar var olan idarecileri ya savaşla ya da gözdağı verip tehditlerle kendilerine tabii kılmışlardır. Hâkimiyet altına aldıktan sonra mevcut idarecileri değiştirmemişler ancak onları haraca bağlayarak vergilerini almışlar ve itaat arz eden idarecilere dokunmamışlardır. Böylece Moğol reisleri burada askeri hâkimiyet sağlayıp üstünlüğü ellerinde tutan taraf olurken, bunlara tabi bir şekilde yönetimi sağlayan tarafta eski Ermeni prensleri olmuştur. (Aknerli Grigor, 1954:6-17; Ersan, 2007:184-85; ; Dashdondog, 2011:68). Bu durum ile ilgili bazen farklı görüşlerin de ortaya çıktığı olmuştur: Ermeni müverrihi Aknerli Grigor'un verdiği bilgilere göre; Ermeni şehirlerini ele geçiren Çarmoğan Noyan, Mugan'a geri döndükten sonra burada bir kurultay tertip etmiş, bu kurultayda Çarmoğan Noyan'ın yanında batıya gelen Benal Noyan ve Mular Noyan'da bulunmuştur. Bu iki Moğol kumandanı ele geçirilen bölgelerin taksimi ve nasıl idare edileceği görüşülürken tüm şehirlerin ve kalelerin tamamen tahrip edilmesi teklifini ileri sürdükleri günün sabahında ölü olarak bulunmuşlardır. Bu durumun bir ilahi takdir olduğu söylense de bir suikast olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Burada Çarmoğan Noyan ise farklı görüş ileri sürmüş ve *"Memlekette yapılan katliamlar ve tahribat yeterlidir. Bu*

memleket kaldığı takdirde halk toprağı işleyebilir, bağ ve tarlalarının hâsılatının yarısını bize verebilir ve yarısı ile kendileri geçinebilirler" diyerek bölgede uygulanan politikayı özetlemiştir. (Aknerli Grigor, 1954:10-12). Aslında Benal Noyan ve Mular Noyan'ın bu kurultayda dile getirdikleri görüş Grousset'in de belirttiği gibi Moğol İmparatorluğu'nun ilk kuruluş devrinde sahip olduğu hayvanlarının rahatça yaylayıp, kışlayacakları, düşmandan temizlenmiş ıssız bozkırlar yaratma düşüncesinden ileri geldiği düşünülebilir (Grousset, 2011:253).

Moğollar, Kafkasya'da hâkimiyet sağladıktan sonra kumandanlar tarafından kendilerine idare hakkı verilen Ermeni prensleri hâkimiyetlerini Han'a da tasdik ettirmek, yarlığ ile bir takım haklar ve Moğol kumandanlarına karşı kendilerini Han'ın yarlığı ile güvence altına almak için Han'ın huzuruna gitmişlerdir. Bu ziyaretlerin çoğu bölgelerindeki Moğol kumandanlarını şikâyet şeklinde olmuş, onlar kendilerinden fazla vergi alınıp, zulümler yapıldığını dile getirmişlerdir. Ermeni Prens Avak'ın Ögedey Han'ı ve Prens Hasan Celal'in Mengü Han'ı bu şekilde ziyaret etmişlerdir (Müellif Kiragos, 2007:-51,77-80).

Kilikya Ermenilerinin Moğolların egemenliğine girmeleri biraz daha geç bir tarihte ve farklı şekilde olmuştur. Moğollar, Türkiye Selçuklu Devletini 1243 yılında Kösedağ Savaşı'nda mağlup ettikten sonra Kilikya Ermenileri Moğolların tabiiyetine girmişlerdir. Kösedağ Savaşı'nda, Kilikya Ermenileri Türkiye Selçuklularının yanında ücretli asker konumunda savaşmak için antlaşma yapmışlar ancak savaşa gelmeyip savaşın sonucunu beklemişlerdir. Moğollar kazanır kazanmaz Mugan'a elçi heyeti göndererek tabiiyetlerini bildirmiş ve vergi vermeye başlamışlardır (Ebu'l-Farac, 1999:541-42; Ersan, 2007:186-87; Kaşkarlı, 1990:69; Aknerli Grigor, 1954:15-18).

1247 yılında Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum, kardeşi Baron Simbat'ı, Güyük Han tahta geçtiğinde ona elçi olarak göndermiştir. Bu elçiyi göndermesinin sebebi ise Moğolların kendi bölgelerine saldırmalarının önüne geçmek, kendilerine dokunulmadan huzur içinde vergilerini verip hayatlarına devam etmek gayesine dair teminat alıp yeniden tabiiyetlerini bildirmek olmuştur. Baron Simbat, Güyük Han'a giderek bu şekilde de bir teminat almıştır (Müellif Kiragos, 2007:74-75; Başkumandan Sımbat, 1946:88). Kilikya Ermenilerinin bu şekilde Moğollara tabi olmalarından sonra onlar buraya herhangi bir vali ya da kumandan atamamış,

Ermeniler, İlhanlılara kadar her yeni Han başa geçtiğinde önce Anadolu genel valisine daha sonra da Han'a giderek tabiiyetlerini arz etmişlerdir. Kral Hetum bu şekilde 1253 yılında yola çıkarak bir ziyaret yapmış ve 7 maddeden oluşan taleplerini dile getirmiştir. Bir antlaşmadan ziyade Mengü Han Ermeni Kralı'nı dinledikten sonra taleplerine bir tevcih tarzında yanıtlar vererek kendisini memnun bir şekilde geri göndermiştir. Bu ziyaret sırasında bazı görüşmeler de yapılmış Kilikya Kralı, Mengü Han'ı hem Abbasi Halifeliğine karşı kışkırtmış hem de Kudüs'ün alınarak kendilerine verilmesi talebindebulunmuştur. Ayrıca burada Kafkasya Ermenilerine de yardımcı olmuş, kendi ırktaşlarından esarette olan bazılarının kurtarılmasını sağlamıştır (Mürselov, 2007:277-279; Aknerli Grigor, 1954:25).

Kaynakların da vurguladığı gibi Moğol Hanlarının Kilikya Ermenilerine ayrı bir önem vermişlerdir. Bunun nedeni olarak onların kendi rızaları ile giderek Moğollara tabi olmaları gösterilmiştir. Kilikya Ermenileri İlhanlılar dönemine geldiğimizde yine aynı şekilde bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Sadece Olcaytu Han döneminde Kilikya'ya Bulargu adındaki bir kumandanın vali olarak atanmış, bu bölgeye gelerek yerleşmiş ve Müslüman bir şahsiyet olması nedeniyle burada Kilikya Ermenilerine sıkıntı çıkarmıştır. Bulargu hariç tutulursa Kilikya Ermenilerinin bağlılıkları sürecinde buraya direk bir vali atanmamıştır. (Başkumandan Sımbat, 1946:100-101; Mürselov, 2007:293-94; Sümer, 1970).

Argun döneminde Moğollar, Ermenilere uyguladıkları genel yönetim politikasında kısa süreli de olsa bir değişiklik olmuştur; Ermeni Smbat Orbelyan'ın kardeşi Tarsaiç'i, Argun hanlığının ikinci yılının başlarında Dvin vadisinde bir tepenin üzerine yaptırdığı hükümet sarayına tüm han yetkileriyle başkumandan ve vilayet hâkimi olarak atamıştır. Bu durum pek uzun sürmese de, Moğolların hâkimiyetindeki Kafkasya Ermenilerinin, Moğol idare sistemindeki aldıkları en yüksek makam ve ayrıcalık olması açısından önemlidir (Mürselov, 2007:239).

Moğolların hâkimiyetine giren Ermenilerin ne gibi görevler aldıklarına bakacak olursak; Moğolların Ermenilerden hem askeri alanda, hem de bürokrasi alanında az da olsa faydalanmaya çalıştıkları görülmektedir. Özellikle Moğol hâkimiyetine giren Kafkasya Ermenileri, onların idari teşkilatında bazı görevler almışlardır. Vartapet Vanağan ile birlikte Müellif Kiragos esir edildiğinde bir din

adamı olan Vartapet'i, Moğollar fidye karşılığında salmayı kabul etmişler, ancak Müellif Kiragos'u belirli bir süre mektuplarının okunup yazılması için yanlarında alıkoymuşlar, kendisine eşini yanına getirmeyi ve eğer isterse Moğol kızlarından birini eş olarak vermeyi vaat etmişlerdir. Kendisine at ve her türlü ihtiyaçları için bir hizmetçinin de tahsis edileceğini bildirmişlerdir. Ancak Müellif Kiragos çocukluğunun geçtiği manastıra geldiklerinde ellerinden kaçmıştır (Müellif Kiragos, 2007:42; Dashdondog, 2011:94). Moğolların okuma yazma bilen ve yazışmalarını yapacak kişilere ne kadar çok ehemmiyet verdikleri buradan anlaşılmaktadır.

Moğolların, Ermenileri aracılık ve sefirlik için kullandıklarını da görülmektedir. Bunun ilk örneği Gürcülerin itaat alınmasında olmuştur. Gürcü Kraliçesi Rusodan'ın Moğolların hâkimiyetini kabul etmesi için ona Ermeni prens İvana'nın oğlu Avak elçi olarak gönderilmiştir. Ayrıca Ermeni Prensi Vahram da Gürcü prensi Laşa oğlu prens David'in kral yapılıp Moğollar tarafından krallığının onaylanmasında katkıda bulunmuştur. Ermeniler bir nevi Moğolların Gürcüler üzerindeki politikalarında aracı olmuşlardır (Müellif Kiragos, 2007:66; Dashdondog, 2011:94).

Kafkasya Ermeni prenslerinden bazılarının Bağdat'ın Moğollar tarafından alınması sırasında yanlarında bulunup birlikte savaşa katılmışlar ve Moğollar adına Abbasi halifesine elçi olarak gitmişlerdir. Bu görevi üstlenen kişi Ermeni Knezi Proş Koghbasilyan elçilik heyetine başkanlık etmiştir. Halife el-Mustasım, Proş vasıtasıyla hem askerlerine, hem de şehrin müstahkemliğine güvenerek itaat arz etmeyip Hülâgû'ya tehditler savurmuştur (Ebu'l-Farac, 1999:568; Müellif Kiragos, 2007:90). Moğollar Kafkasya Ermenilerinin yanı sıra Kilikya Ermenilerini de elçilik için kullanmışlardır. Hülâgû, Suriye seferi sırasında, Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum vasıtası ile Hetum'un damadı olan Antakya ve Trablus Haçlı Kontluğu sahibi VI. Bohemond'un da desteğini istemiştir. Moğollar Avrupa'daki krallar ile haberleşmek için elçiler gönderirken, Ermenilerden ziyade Nasturi Hıristiyanlarından ve Cenevizlilerden faydalanmışlardır (Grousset, 2011:362; Yuvalı, 1988:124).

Ermeniler Moğollara hizmet ederken esas olarak kendi ırkdaşlarının çıkarlarını korumaya çalışmışlardır. Ermeni Kralı Hetum, Memlüklerin saldırıp oğullarından Leon'un tutsak alınıp, Toros'un öldürülmesi ile ilgili Kilikya Ermeni prensleriyle

durum değerlendirmesi yaparken, niçin Memlüklerin toprak taleplerine olumsuz cevap verip savaşı göze aldığını açıklarken; Moğol Han'ı Abaka'nın hizmetinde bulunan Ermenilerin kendisine gönderdikleri habere göre hareket ettiğini söylemiştir. Buradan Moğol sarayında bir takım Ermeni memurların da bulunduğu ve ırkdaşlarının çıkarlarını korumaya çalıştıkları anlaşılmaktadır (Aknerli Grigor, 1954:44; Ersan, 2007:204).

Hem Kafkasya Ermenileri hem de Kilikya Ermenileri Moğol kurultay ve toplantılarına izleyici sıfatı ile katılmışlardır. Bu katılımlardaki amaç seçim sürecinde orada bulunarak yeni seçilecek olan Han'dan bir takım tavizler elde etmek ve alınan kararlardan haberdar olarak tedbir almaktır. Buna Kafkasya'daki Ermeni prenslerinden olan Avak'ın Çarmoğan Noyan tarafından esir edildikten sonra ona itibarının tekrar verilip yapılan toplantıya Moğol emirleri ile birlikte katılıp onlarla birlikte oturması örnek olarak gösterilebilir (Müellif Kiragos, 2007:44-46). Bundan başka Kilikya Ermeni Kralı Hetum, kardeşi Baron Simbat'ı 1246 yılında Moğollara gönderdiğinde ilk önce Mugan'a giderek Baycu Noyan'ın huzuruna çıkmış, buradan acele bir şekilde Güyük'ün Han seçilmesi için düzenlenen kurultaya yetişmesi için Karakurum'a gönderilmiştir. Simbat burada cülus törenine şahit olmuş daha sonra yeni seçilen han ile görüşüp memleketine dönmüştür (Başkumandan Sımbat, 1946:88; Müellif Kiragos, 2007:74-75; Aknerli Grigor, 1954:18-19; Ersan, 2007:188).

Moğolların Ermenilerle mali alandaki ilişkileri hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Ancak nasıl bir sistem izledikleri hakkında kesin malumat olmasa da özellikle Moğolların Ermenilerden aşırı vergi alma yoluna gitmeleri dönemin kaynaklarına çokça yansımıştır. Kafkasya'da yaşayan Ermeniler, Moğol hâkimiyetine girdikten sonra vergi vermeye başlamışlardır ancak ödedikleri verginin miktarı hakkında bilgilerimiz kısıtlı ise de cinsine dair bilgilerimiz mevcuttur. Bunları arazi mahsullerinden alınan tağar, şarap, giysi, iyi cins at, silah, altın işlemeli kumaş, av için eğitilmiş doğan, iyi cins köpek ve et şeklinde saymak mümkündür. Moğolların bu ilk dönemlerinde yaptıkları yağma ve Moğol reislerinin doymak bilmeyen istekleri Ermeni prenslerini çileden çıkartmıştır. Buna en güzel örnek Ermeni Prens Avak'ın bu durumu şikayet için Moğol Han'ın huzuruna çıkmasıdır: Avak Han'a giderek şikâyetlerde bulunmuş ve vergiden muafiyet için yarlığlar almışsa da bunlar Moğol reislerinin keyfi davranışlarından dolayı kısa sürede hükmünü kaybetmiştir (Müellif

Kiragos, 2007:49; Müverrih Vardan, 1934:228; Johann De Plano Carpini, 2000:87-88). Moğolların koyduğu vergilerin ağırlığından dolayı Gürcü ve Ermeni prensleri isyana teşebbüs etmişlerse de bu düşünceleri Moğollar tarafından haber alınarak ağır bir şekilde cezalandırılmıştır (Aknerli Grigor, 1954:23).

Kafkasya Ermenilerinin vergileri çoğu zaman bölgedeki Moğol kumandanları tarafından tahsil edilmiş olsa da merkezden vergi tahsili için başka kişilerin görevlendirildiği de olmuştur. Hakan tarafından umumi vergi tahsilâtı için görevlendirilmiş olan Tonguz Ağa, bölgeye gelen ilk vergi tahsildarı olmuştur (Aknerli Grigor, 1954:23). Güyük Han, ülkesindeki dağınık bir şekilde bulunan ordularına, vergi memurları gönderip kendi askerlerinin mallarından öşür, mağlup olan Fars, Tacik, Türk, Ermeni, Gürcü, Ağuvanlardan cizye toplanmasını emretmiştir. Argun ve Boğa ismindeki iki memur Ermenilere çok sıkıntılar çıkartmışlar ve güçlerinin üzerinde vergi alma yoluna gitmişlerdir (Müellif Kiragos, 2007:71). Mengü Han devrinde de vergi alma işi yoluna koyulmaya çalışılmış bu amaçla da nüfus sayımı yapmak için daha önce Güyük Han devrinde vergi tahsili için görevlendirilen Argun, nüfus sayımı ve vergi tahsili için tekrardan görevlendirilmiştir. Kadınlar haricinde 10 yaşından 60 yaşına kadar olan bütün ahaliyi saymışlar, Kayıt ettikleri her bir kişiden 60 akçe almışlardır. Bu verginin yanı sıra şehirdeki esnaf, göllerde balık avcılığı yapanlar, demir madeni işletenler, demirci ve duvarcı gibi esnaf da vergiye tabi tutulmuşlardır. Bu vergilerden dolayı da Ermeniler büyük sıkıntıya düşmüşlerdir (Aknerli Grigor, 1954:24; Dashdondog, 2011:108-109).

Kafkasya Ermenileri bu mali yükümlülüklerinin yanı sıra Moğol ileri gelenlerini veya Hakan'ı ziyarete gittiklerinde değerli hediyeler götürmüşlerdir. Çünkü isteklerinin yerine gelmesi için bunu bir araç olarak kullanmışlardır. Vergi tahsili için Güyük Han zamanında görevlendirilen Boğa, Ermeni Prens Hasan Celal'i ancak verdiği değerli hediyeler sayesinde serbest bırakmıştır (Müellif Kiragos, 2007:72).

Ermenilerin Moğollara karşı ekonomik olarak sorumlu oldukları ve masraflarını karşıladıkları bir vergi dalıda Moğol elçilerinin ve askeri görevlilerin masraflarının karşılanması olmuştur. Ermenilerin yaşadıkları bölgeden geçen Moğol elçilerinin konaklama, yiyecek içecek, kılavuzluk ve güvenliğini sağlama gibi

görevleri de Ermeniler efendilerine bir hizmet olarak yerine getirmişlerdir. Hasan Celal'in Moğol elçilerine yapmış olduğu hizmetlerden Müellif Kiragos bahsetmiştir (Dashdondog, 2011:115-116).

Moğolların Kilikya Ermenilerine karşı ekonomik alandaki uygulamalarına bakacak olursak; Kilikya'daki Ermeniler Moğol işgaline uğramadan Selçukluların Kösedağ Savaşı'nda yenilmesi sonrasında kendi rızalarıyla bağlılıklarını bildirip vergilerini vermeye başlamışlardır. Bu bağlılığa dair teminat almak için Kilikya'da ileri gelen Ermeni reisleri bir araya gelip kararlar almışlar; vergi verip tabi olmayı kabul etmişler ve Baron Simbat'ı Moğollara elçi olarak göndermişlerdir. Burada verginin yanı sıra savaş sırasında asker verme taahhüdünde de bulunmuşlardır. Kilikya Ermenileri genel olarak Kafkasya Ermenilerinin Moğol reisleri tarafından yüklenen aşırı vergi yükünden, işgale uğramamış olmaları ve yaşadıkları coğrafyanın Moğollara göre ücra olması sayesinde kurtulmuşlardır (Başkumandan Sımbat, 1946:88; Ersan, 2007:188).

Kilikya Ermenileri de Moğol Han ve kumandanlarını ziyaret ederken değerli hediyelerle ziyaretlerini gerçekleştirmişlerdir. Çoğu zaman vergiden muafiyet için yarlığlar alsalar da bunlar pek uzun süre geçerli olmamıştır. Kral I. Hetum, General Batu'yu ve Mengü Han'ı ziyaretinde, değerli hediyeler verip bazı isteklerde bulunmuş, kendisine de dönüşte Tatar kızı hediye edilmiş, bu şekilde karşılıklı çıkarlara dayalı bir takım hediyeleşmeler olmuştur (Ebu'l-Farac, 1999:555.; Ersan, 2007:192).

Hem Kafkasya'da yaşayan hem de Kilikya'da yaşayan Ermeniler bu ziyaretlerinin çoğunda kilise mensuplarının vergiden muaf tutulması hususunda ısrarcı olmuşlar ve istedikleri muafiyet verilmiştir. Ama Kafkasya'da Moğol reisleri Hakan'ın kilise mensuplarına vermiş olduğu muafiyeti göz ardı ederek onlardan da bir takım isteklerde bulunmuşlardır. Moğol reisi Neküder, Abaka Han döneminde kilise mensuplarına yapmış olduğu işkenceleri ve şarap, et isteklerini Aknerli Grigor aktarmıştır (Aknerli Grigor, 1954:48-49).

İlhanlılar döneminde Kilikya Ermenileri vergilerini artık Karakurum'a değil İlhanlılara göndermişlerdir. Hülâgû başa geçtiğinde Kilikya Ermenileri tabiiyetlerini

arz ettikten sonra vergilerini 100 bin baş domuz olarak vermişlerdir. Ayrıca İlhanlıların Suriye'de düzenledikleri akınlara katılmışlar ve asker vermişlerdir (Aknerli Grigor, 1954:33).

Moğollar Ermenilere çoğu zaman kazandıkları savaşlarda ganimetten pay vermemişler, ama kendi başlarına yaptıkları yağmalara müsaade etmişlerdir. Moğollar, Kafkasya'daki şehirlerin ve Suriye'deki şehirlerin ele geçirilmesinde görev alan Ermenilere savaş sırasında ele geçirilen Hıristiyanlar için kutsal eşyaları dahi para karşılığında satmışlardır (Aknerli Grigor, 1954:15).

Moğolların İslam'ı kabul etmelerinden sonra Ermenilere karşı tutumları yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Gâzân Han'ın 1299 yılında düzenlemiş olduğu Suriye seferinde Ermenilerin ve Moğol askerlerinin yağma yapmasına müsaade edilmemiştir. Ama burada Ermeniler ve Gürcüler Han'dan izinsiz bir şekilde yağmaya girişmişler ve tutsaklar almışlardır. Bunun üzerine Han, Moğol askerlerine emir verip halkın yağmadan korunarak yağma yapanları yasağa çarpılmasını emretmiş, ancak bu emir uygulanmamış sadece esirler serbest bırakılmıştır. Ermeniler Moğolların saflarında yapmış oldukları bu savaşta artık Moğolların Müslümanları açıkça koruduklarını görmüşlerdir (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:281). Böylece Moğol saflarında Müslümanlara karşı savaşarak ganimet elde edip, ekonomik kazanç sağlama kapıları da kapanmıştır.

Kâşânî'nin Tarih-i Olcaytu'da verdiği bilgilere göre Moğollar Ermenileri işçi olarak da kullanmışlardır. Gazan Han'ın vefatından sonra Tebriz'deki mezarı üzerine yapılan kümbetin inşaatında Müslümanlar ile birlikte Gürcü ve Ermeniler de çalıştırılmıştır. Kümbetin inşaatı sırasında 1306 yılının ekim ayında sütunlarının çökmesi sonucu 50 kadar amele ölmüştür. Bunlar içerisinde Ermeniler de bulunduğuna dair kayıt düşülmüştür. Görülmektedir ki Moğollar Ermenilerden tek savaş sırasında değil, barış zamanların da işçiliklerinden de faydalanmışlardır (Kâşâni, Tarih-i Olcaytu, 1992:92).

Genel olarak Ermenilerin Moğollarla olan ekonomik ilişkisine baktığımızda Kafkasya Ermenileri en çok baskı altında kalıp, ağır vergiler ödemek zorunda kalan kesim olmuştur. Kilikya Ermenileri ise yaşadıkları coğrafyanın kendilerine vermiş

olduğu avantaj sayesinde ve yürüttükleri politika sayesinde Moğolların uygulamış oldukları ağır vergilerden uzak kalmışlardır. Ancak Moğollar ile Memlükler arasında kalmalarından dolayı sürekli Memlüklerin saldırılarına ve ağır vergilerine maruz kalmışlardır. Moğollar vergilerin yanı sıra Ermenileri savaşlarda kullanmışlar ve ganimetten de pay vermeyip sadece kendi yaptıkları yağmalarla yetindirmişler, ele geçirdikleri Hıristiyanlar için kutsal olan eşyaları ve esirleri de Ermenilere satmaktan çekinmemişlerdir.

3.1.2. Moğolların Ermenilerle Askeri Alandaki İlişkileri

Kafkasya'ya saldıran Moğol kuvvetleri buradaki Ermeni prenslerini hâkimiyet altına aldıktan sonra onları vergi vermeye ve savaşlarda asker vermeye mecbur koşmuşlardır. Bu şekilde Moğolların hâkimiyetine giren ve askerleriyle birlikte Moğollara hizmet eden ilk Ermeni prensi Avak olmuştur. Prens Avak, Moğol hâkimiyetine girdikten sonra Ani şehrinin Moğollarca ele geçirilmesinde yardımcı olmuştur (Müellif Kiragos, 2007:47). Aynı şekilde Erzurum'un ele geçirilmesinde de Avak ile birlikte, Kafkasya Ermeni prenslerinden Zakara oğlu Şahinşah, Tof'un oğlu Greguar Dukatşan'da Moğolların saflarında yer almışlardır. Kafkasya'daki Ermeni prensleri, Moğolların Türkiye Selçuklu Devleti'ne, Abbasilere ve Memlüklere karşı olan mücadelelerinde yer alarak Anadolu şehirlerinin, Irak ve Suriye'nin ele geçirilmesinde Moğol saflarında savaşmışlardır. Gürcü birlikleri ile Moğol saflarında yer alan Ermeniler çoğu zaman Moğolların yanında hazır birlikler tutmuşlardır. Bu duruma dair bir örneğe Hülâgû döneminde rastlıyoruz. Karakurum'dan güreşmek için gelen Boğa lakaplı bir kişiye rakip aranırken öncelikle Moğollara sorulmuş ancak rakip bulunamamıştır. Daha sonra orada askerileri ile birlikte hazır bulunan Gürcü ve Ermeni prenslerine sorularak bir rakip bulunmuştur. Bu olayın yaşandığı tarihte barış hâkim olmasına rağmen Ermeniler ve Gürcüler, Moğolların yanında sürekli hazır birlikler bulundurmuşlar ve bunlara danışılmıştır (Aknerli Grigor, 1954:33-35). Bunun nedeni ise Kafkasya'ya gelen Moğol askerlerinin Ermenilerin yaşadığı coğrafyalara yerleşmiş olmaları ve zaten iç içe olmalarından kaynaklanmıştır. Özellikle Mugan Ovası'nı mesken tutan Moğollar, sürekli Kafkasya Ermenilerinin coğrafi sahasında bulunmuşlardır.

Kösedağ Savaşı sonrasında Moğol hâkimiyetini kabul eden Kilikya Ermenilerinde durum biraz daha farklı olmuştur. Kilikya Ermenileri, Moğolların savaş zamanlarında asker gönderen yardımcı kuvvet konumunda olmuşlar sürekli bir askeri birlik Moğolların yanında bulundurulmamıştır. Moğol hâkimiyetini kabul ettikten sonra vergi ile birlikte savaş sırasında asker verme sözünü de vermişlerdir. En çok asker verdikleri dönem ise İlhanlılar dönemindeki Suriye seferlerinde olmuştur. Hem Hülâgû döneminde hem de Gâzân Han döneminde yaklaşık olarak 5-10 bin kişiden oluşan, süvari ve piyade birlikleriyle savaşa katılmışlardır. Moğollar, Ermenileri savaş sırasında süvari ve piyade olarak savaşın ön saflarında değerlendirmişler ve kendileri yaylı silahlarla daha geriden gelmişlerdir. Ermenilerin ihanet ihtimaline karşılık kendi birliklerinin arasında savaştırmışlar, müstakil bir şekilde savaşmalarına müsaade etmemişlerdir. Ayrıca Hülâgû, Ermeni Kralı Hetum'a Suriye'deki savaşa gelirken mancınık yapmada ve lağım işinde mahir ustalar getirmesini de tembihlemiştir. Aynı şekilde Gâzân Han'da I. Suriye Seferi'nde Ermeni ve Gürcüleri mancınık yapımında kullanmıştır (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:281; Kaşkarlı, 1990:75; Grousset, 2011:363; Müverrih Vardan, 1934:22;Arslantaş, 2003:14-15). Moğollar Ermenilerden casus ve kılavuz olarak da faydalanmışlardır. Ayn-ı Câlût Savaşı'ndan sonra Memlük ordusunun önünden kaçan Moğol askerlerine en büyük destek ve yardımı Kilikya Ermenileri yapmıştır. Mısırlıların önünden kaçan Moğol askerlerini saklayıp onları düşmanlarından gizlemişler ve onların her türlü barınma ve gıda ihtiyacını da sağlamışlardır (Akkuş, 2012:209).

Moğollar, Ermeni ve Gürcü birliklerini sadece ortak düşmanlarına karşı kullanmamışlar Han'ın yönetimine karşı gelen kendi ırktaşlarına karşı da kullanmaktan çekinmemişlerdir. Bu durum Hülâgû'nun Han tayin edilmesi sırasında yaşanmıştır. Hülâgû'nun Han tayin edilmesi üzerine Balakha, Tutar ve Kadagan ve Khul'un oğlu Migan karşı çıkarak tabii olmamışlar, bunun üzerine ilk üçünü "yasakh"a tabi tutarak yayın kirişi ile boğmuşlar. Migan'ı ise yaşı küçük olması nedeniyle hapsetmişlerdir. Bu öldürülen Hanoğullarının askerlerinden direnenlerini ise Ermeni ve Gürcü askerlerine ve ayrıca Hülâgû'nun askerlerine öldürtmüşlerdir (Aknerli Grigor, 1954:31).

Moğolların Ermenilere gönderdikleri askeri yardımlar ise çok kısıtlı ve amacından uzak yardımlardır. Ermeniler, Türkiye Selçuklularına ve Memlüklere karşı yaptıkları savaşlarda Moğollardan aldıkları somut askeri güçten çok bölge de saldıkları korku ve varlıklarının verdiği cesaretle hareket etmişlerdir. 1264 yılında Hülâgû'yu ziyaret eden Ermeni Kralı Hetum, Moğolların yardım ve desteğini alarak Ereğli'de Moğol devlet adamları Mugalk ve Arguçik'in de iştiraki ile Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin Kılıç Arslan'la dostluk antlaşması imzalamışlardır. Ermeniler burada Moğolların verdiği destek yani bölgeye saldıkları korkudan istifade etmişlerdir. Moğol askeri güçlerinden de faydalanarak aynı yıl içinde Hetum, Kuzey Suriye'ye saldırıya geçmiş, bu saldırıda Ermeni Kralı ve yanındaki Moğol birliği yenilgiye uğramıştır. Bunun üzerine Moğollar Anadolu'dan yedi yüz kişilik süvari desteği göndermişlerse de hava şartlarından dolayı gelenlerin birçoğu telef olmuş birçoğu da geri dönmüştür. Bu saldırıda yenilgiye uğrayan Hetum tekrardan aynı yıl içinde ikinci kez Antep yöresine saldırıya geçmiştir, ordusunda Moğol askerlerinin de olduğu ve sayılarının çok olduğu intibaını vermek için bin Ermeni askerine Moğol giysi ve börklerinden giydirmiştir. Ancak Memlüklü birliklerinin karşısında bozguna uğrayarak tutsak vermişlerdir (Ersan, 2007:200-201). Ermenilerin bu tutumu göstermektedir ki Moğolların bölge halklarında yaymış olduğu korkuyu kullanarak, Moğol desteği almışçasına hareket etmeleri Ermenilere büyük bir özgüven vermiştir. Çünkü ilkinde bozguna uğramış olmalarına rağmen yapmış oldukları bu hile ile aynı yıl içerisinde ikinci kez saldırıyı göze alabilmişlerdir.

Abaka Han döneminde de Ermenilerin zararına olan bir Moğol yardımı olmuştur. Sultan Baypars, Kral I. Hetum'un 1264 yılında yapmış olduğu iki başarısız saldırıdan dolayı Kilikya Ermenilerini cezalandırmak için Hama hâkimi el-Melik el-Mansur komutasındaki bir orduyu Kilikya üzerine göndermiştir (Müverrih Vardan, 1934:243-44; Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:48; Müverrih Vahram, 1946:24; Ebu'l-Farac, 1999:586). Kral I. Hetum, ordusunun kumandasını oğulları Leon ve Toros'a bırakarak, Elbistan ve Keysun arasına gelmiş olan Moğol askerlerinin beyi Nefci'den yardım istemişse de Nefci, Abaka'nın böyle bir emri olmadan yardım etmeyi reddetmiştir. Orada günlerce kalan Kral I. Hetum, Moğol beyini zor ikna etmiştir. Bu sırada Ermeniler yenilmiş, Hetum'un oğullarından Leon tutsak alınmış, Toros ise öldürülmüştür. Bütün bu acıların üzerine Hetum'a yardıma gelen Moğol askerleri de Memlüklerin yarım bıraktığı yağmayı tamamlarcasına kendilerini yeme ve içmeye

vermişler ve memleketi biraz da onlar yıkıp yağmalamışlardır (Ebül Ferec-İbnülibri, 1941:48; Aknerli Grigor, 1954:40; Müverrih Vardan, 1934:244; Müverrih Vahram, 1946:24; Ebu'l-Farac,1999:586; Sparapet, 2007:267). Ermeniler, Moğollardan almış oldukları her iki yardımda bekledikleri kazancı sağlayamamışlar daha da çok zarara girerek Memlükler karşısında güç kaybetmişlerdir.

Moğol saflarında savaşan Ermeniler, savaş esnasında savaştıkları bölgedeki Hıristiyan tebaayı da gözetmişler, Moğolların zulmünden korumaya ve kollamaya çalışmışlardır. Moğollarda Ermenilerin bu tutumuna eğer ki savaştıkları yerdeki Hıristiyan nüfus kendilerine karşı koyup cephe almıyorlarsa, göz yummuşlar canlarını bağışlasalar da mallarına el koymaktan geri durmamışlardır.

3.2. MOĞOLLARIN ERMENİLERLE DİNİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL ETKİLEŞİMLERİ

3.2.1. Ermenilerin Moğollarla Dini Alandaki İlişkileri

Ermenilerle Moğolların dini ilişkilerini ele almadan önce Moğolların Hıristiyanlık ile ne zaman tanıştıkları ve Hıristiyanlara karşı olan politikalarından kısaca bahsetmek gerekmektedir. Moğol ulusunun yaşadığı steplerde Hıristiyanlığın ilk izleri Ebul Farac'ın bildirdiğine göre 1000'li yıllarda Moğol boylarından birisi olan Kerayitler'in vaftiz edilmesiyle olmuştur. Nasturi misyonerler vasıtasıyla Hıristiyanlığı seçen Kerayitlerden sonra Naymanlar, Kuzeyde Baykal Gölü'nün doğusundaki bölgelerin iç kısımlarında yaşayan Taycutlar ve Çin Seddi boyunca kuzey bölgelerde yaşayan Öngütler Hıristiyanlığı benimsemişlerdir. Ancak bunların Hıristiyanlığı yüzeysel olmuş daha çok şaman dinin tesiri altında kalmışlardır. Bunların içerisinde Öngütler Hıristiyanlığı daha bilinçli yaşamışlardır (Ebu'l-Farac, 1999:279. Akkuş, 2011:61-62).

Cengiz Han döneminde bahsedilen Nasturi Hıristiyan gruplar, Cengiz Han'a tabi olup kendisine karşı bir tehdit oluşturmadıkları için hoşgörü ile karşılamış diğer dinlere gösterdiği hoşgörüyü onlara da göstermiştir. Cengiz Han döneminde yukarıda bahsedilen kabilelerin devlet içerisinde bazı mevkilerde yer almaları nedeniyle Hıristiyanlığın Moğol İmparatorluğu içerisinde büyük rol oynamasında etkileri

olmuştur. Ögedey Han'ın eşi olan Töregene Hatun ve Cengiz Han'ın dördüncü oğlu Tuluy'un eşi Kerayitli Sorgaktani Hatun Nasturi mezhebine mensup Hıristiyan'dılar ve bunlar hem kendi naibelikleri döneminde, hem de han olan eşleri ve çocukları döneminde imparatorluğun dini siyasetinde etkileri olmuştur (Grousset, 2011:265, 277; Akkuş, , 2011:62).

Cengiz Han kendi hâkimiyeti döneminde kendisinin derinden bağlılık gösterdiği bir dini olmadığı için insanları dinlerine göre ayırt edip, birini diğerinin üstünde tutmamıştır. Kendisi bütün dinlere hoşgörülü davranılmasını tavsiye etmiş ve Moğol asillerinin vergiden muaf tutulması gibi her dine mensup olan ruhanilerin de bu imtiyazdan faydalanmasını tavsiye etmiştir (Spuler, 1987:220). Hangi dinden olursa olsunlar âlimlere ve din adamlarına iyi davranmış, onları her zaman yüceltmiştir. Çocuklarının ve torunlarının bazısı İslamiyet, bazıları Hıristiyanlığı, bazısı putperestliği seçmişler; bazıları da hiçbir dine girmeyerek atalarının yolundan gitmişler ulvi ve mutlak olan tek tanrıya inanmışlardır. Sonuncu gruptakilerin sayısı az olmuş ve herhangi bir dine girenlerde derin bir şekilde bağlanmamışlardır (Cüveynî, 1998:86).

Cengiz Han dönemindeki dini politika, Ögedey Han tarafından da sürdürülmüş ama Ögedey Han babasına göre daha müsamahakâr davranmıştır. Güyük Han zamanında ise babası ve dedelerinden farklı olarak Hıristiyanlık diğer dinlere göre özellikle, İslam'dan daha da ön planda tutulmuştur. Mengü Han devrine gelindiğinde ise han bütün dinlere kendinden öncekiler gibi kayıtsız davranmış, şamanlara ise her halükarda alaka göstermiştir. Mengü, Cengiz Han'ın diğer dinlere müsamaha emreden yasa hükümlerine önemle dikkat etmiş, din adamlarını vergiden muaf tutmak için onun bahşettiği imtiyazı tekrarlamıştır. Mengü Han, Nasturi olan vezir Bolgar, Hıristiyan olan bir anaya, çeşitli Hıristiyan zevcelere ve ilk doğan çocuğu olan vaftiz edilmiş bir oğla sahip olmuştur. Bütün bunlar Han'ın Hıristiyanlığa bağlılık duymasa da geniş imtiyazlar sağlamasına vesile olmuştur (Spuler, 1987:220-222). Bu imtiyazlardan faydalanmak isteyen Hıristiyanlarda diğer din mensupları gibi Mengü Han ve ailesiyle en üst düzeyde ilgilenmişlerdir. Mengü Han bütün papazları kendisi için ibadete davet etmiş, yemeklerini takdis ettirmiştir. Rubruck'un ziyareti sırasında bir Paskalya'da Pazar günü papazlar Mengü Han'ı takdis etmişler, kendisine mukaddes ekmekten yedirmişler ve kendisini tütsülemelerine müsaade etmiştir.

Mengü Han’ın vaftiz olmaktan gayesi Hıristiyanlığa geçişten ziyade bunu manevi bir temizlik olarak görmüştür. İlhanlılar dönemine gelindiğinde ise Hülâgû hâkim olduğu bölgelerdeki Hıristiyanların hamiliğini üstlenmiştir. Bunda elbette ki Hıristiyan olan eşi Dokuz Hatun’un tesiri olmuştur. Bu durum halefi Abaka Han döneminde de bu şekilde devam etmiştir. Abaka Han ve kardeşlerinin çocukken vaftiz edilmeleri Hıristiyanları daha da ümitlendirmiştir. Müslüman olan Teküdar Ahmet dönemine gelindiğinde, Müslüman yanlısı bir siyaset yürütmesi nedeniyle Hıristiyanlar için sıkıntılı bir dönem başlamış ancak kısa sürmüştür. Bu kısa süreli fetretten sonra Hıristiyan yanlısı olan Argun Han’ın tahta geçişiyle Hıristiyanlar eski statülerine kavuşmuşlardır. Bu durum Gâzân Han’ın tahta geçişine kadar ki Geyhatu Han ve Baydu Han dönemlerinde de devam etmiş, ancak Gâzân Han’ın tahta çıkmasıyla birlikte Moğol asilzadelerinin arasında Hıristiyanlığın tesiri giderek azalmış ve Moğol asilzadeleri Müslüman olmaya başlamışlardır. Nasturi Prensesi Uruk Hatun’un oğlu olan Olcaytu Han ise annesi tarafından Nicolas adıyla vaftiz edilmiş ancak sonradan eşlerinden birisinin tesiri ile İslamiyet’i seçmiştir. Olcaytu Han döneminde kardeşi Gâzân Han’ın din politikası devam etmiştir. Olcaytu Han, Müslüman sofuluğuna bürünmesine rağmen dış siyasette Memlükler ile süregelen düşmanlık nedeniyle Avrupa Hıristiyanlığı ile ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu dönemde içeride ise Hıristiyanlık hanın desteğini kaybedince giderek güç kaybetmeye başlamış ve Ebu Said Han döneminde de süren İslam’ın yükselişi Hristiyanların sadece dış politika da Memlüklere karşı araç olarak kullanılmaları nedeniyle hoşgörü gösterilen bir dini zümre halini almıştır (Akkuş, 2011:62-68; Ersan, 2007: 193; Wilhelm Von Rubruk, 2001:106; Grousset, 2011:383-86).

Ermenilerin Moğollarla olan siyasi ve askeri münasebetlerinden sonra en çok ilişki içerisine girdikleri alan dini olmuştur. Çünkü Ermeniler Moğolları anlatırken ve tanırken ilk önce görünüşlerini ele almışlar ardından da inanışlarını irdelemeye başlamışlardır. İnanışlarını irdelemelerindeki maksat ise Moğolları Hıristiyanlaştırarak bölgelerindeki düşmanlarına karşı bu üstün gücü kullanma isteklerinden ileri gelmiştir. Bunun yanı sıra bu dönemde Haçlı seferlerinin etkilerinin devam ediyor olması ve bölgedeki milletlerin İslam’ın yayılışı ile birlikte dinleriyle bir kimlik kazanması, Ermenileri daha önceden dinlerini ve kültürlerini bilmedikleri Moğolları tanımlarken dinleriyle tanımaya ve tanımlamaya sevk etmiştir. İnanışlarına anlam veremedikleri Moğolları putperest, hiçbir dine inanmayan, ancak Allah’ın adını

ağızlarından düşürmeyen veya güneşe tapan diye nitelemişlerdir. Ayrıca Moğollardaki Hakan'ın yeryüzünün hâkimi, Allah'ın da semanın hâkimi olması inancı Hıristiyan inancı ile çelişmiştir. Bu inanıştan dolayı Moğollar Hakan'ı büyük bir otorite olarak görmüşlerdir. Ermenilerde Moğollarla olan ilişkilerinde en çok vurguladıkları ve eleştirdikleri husus Moğolların bu inancı olmuştur (Aknerli Grigor, 1954:3; Müellif Kiragos, 2007:52).

Moğolların, Kafkasya'da Ermenilerin yaşadıkları şehirlere saldırılarında din adamlarına olan tavırları düşmanca olmuştur. Yaşanan kargaşa ortamında Moğollar kiliselere de saldırmışlar ve din adamlarını da kılıçtan geçirmişlerdir. Aknerli Grigor Moğol ırkının kendilerine niçin musallat olduğunu şöyle açıklamıştır; *"Bu acayip suratlı kavim, türlü türlü günahlarımızdan dolayı, yalnız kadeh olarak değil, aynı zamanda zehir olarak da üzerimize geldi. Zira yaptığımız işlerle daima Allah'ın gazabını celp ediyoruz. İşte Allah, emirlerine itaat etmediğimiz için bize ders olmak üzere bunları musallat etmiştir."* Grigor'un vermiş olduğu bilgilerden anlaşılmaktadır ki Moğollar verilen ilahi cezanın uygulanmasında sadece vesile kılınmışlardır. Ermeni Katolikosu Partsırpertli Kostantin, bu dönemde yayınladığı mektubunda; Tanrının kendilerini hak ettikleri kadar cezalandırmadığını, kendilerine acıyarak Moğol askerlerinin kalplerini Hıristiyanlara karşı yumuşattığını, maruz kaldıkları ağır vergilerin büyük günahlarından dolayı olduğu ve Tanrının bütün dünyayı Han'ın iradesine verdiği gibi fikirleri ifade etmiştir. Bu mektupla Moğollara dini bir üstünlük atfederek onları övmüş ve kendilerine itaat edilmesini tavsiye etmişti (Akkuş, 2012:211). Ermenilerde kendilerini buna inandırmışlar, Moğolların yenilemeyeceğine ve ilahi gücün onlardan yana olduğu kanısına varmışlardır. Bu inanıştan dolayı Gürcü ve Ermeni Prensleri Moğolların hâkimiyetlerini daha fazla direnmeden kabul etmişlerdir (Aknerli Grigor, 1954:4,8).

Müellif Kiragos'un aktardığına göre; *"Kilise yeis ve mateme bürünmüş, güzellik ve ihtişamını kaybetmiştir. Mukaddes ayinlere mani olunmuş, mihraplar bomboş kalmış, dini müzik söyleyenlerin sesi kesilmiş, artık mabetler dua ve niyazlarla inlememiştir*" (Müellif Kiragos,2007:34). Ermeniler yaşadıkları bölgeler ele geçirildiğinde ümit bağladıkları din adamları ve mabetleri de artık büyük bir güç kaybetmiştir. Bu durum kendilerini büyük bir kedere düşürmüş, kendi kimliklerini dinleri ile oluşturan Ermeniler yaşamış oldukları bu zulüm ile birlikte din adamları

etrafında bir toparlanmaya gitmişlerdir. Vartapet Vanağan, Tavuş Kalesi'nin yakınlarında kurmuş olduğu mağaralardan oluşan kilisede, din tahsili için gelen talebeleri yetiştirmiştir. Buraya Molar Noyan komutasındaki Moğol saldırısı başladığında civardaki halk kendilerini kurtarmak için Vartapet Vanağan'a sığınmışlar, kendilerini Moğolların zulmünden kurtarmasını istemişlerdir. Ancak Moğollar sığındıkları yerde bunları muhasara ederek uzun süre aç ve susuz bırakmışlar, zor durumda kalan halk, Vartapet'i teslim olmak üzere Molar Noyan'ın huzuruna göndermişlerdir. Molar Noyan ise halkın üzerindeki işlerine yarayacak şeyleri aldıktan sonra halkı yurtlarına göndererek, Vartapet Vanağan'ı, bazı din görevlilerini ve Müellif Kiragos'u esir almıştır. Moğollar, kısa bir süre sonra da fidye karşılığında Müellif Kiragos haricindekileri salmış, Vanağan'ın kilisesine dokunmamışlar ayrıca Vanağan'ı da esir almak niyetinde değillerken yeğeni esir alındığı için kendisi de esaret altına girmek istemiştir. Bu yaşanan olayda kiliseye sığınan halk Vartapet'in etkili müzakereleri sonucunda yağma ve katliama uğramaktan kurtulmuşlardır. Moğollar, din adamlarını okuma yazma bildikleri için resmi işlerinde kullanmak üzere esir almışlarsa da kimini fidye ile salmışlar kimisi ellerinden kaçmış kimisine de Müellif Kiragos'ta olduğu gibi büyük vaatlerde bulunarak işlerini yaptırmaya çalışmışlardır. Ancak genel olarak baktığımızda burada din adamlarına iyi davranmışlardır (Aknerli Grigor, 1954:8; Müellif Kiragos, 2007:37-41).

Moğollar, Ermeniler için önemli olan 1001 kiliseli şehir dedikleri Ani'yi ele geçirdiklerinde buradaki kiliseleri yağma etmişler rahiplere işkence edip, rahibelerin ırzına geçmişlerdir (Mürselov, 2007:247; Kaşkarlı, 1990:66-67). Çarmoğan Noyan Kafkasya'daki hâkimiyetini pekiştirirken buralarda Hıristiyanlara zulüm yapıldığını duyan Süryani Hekim Simeon, Ögedey Han'ın huzuruna giderek kendisinde Hıristiyanlara eğer katliam ve yağma uygulanmayıp merhamet gösterilirse, Hıristiyanların Moğollara sadık bir tebaa olacaklarını dile getirmiştir. Bunun üzerine de Ögedey Han kendisini Kafkasya'ya Rabban-ata sıfatıyla 1233'ten 1265 tarihine kadar görevlendirmiş ve Kafkasya'daki kumandanlara Süryani Hekim Simeon'un memur tayin edildiğinin bildirilmesi için emirname hazırlanarak kumandanlara ulaştırılmıştır. Böylece o, Moğollar nezdinde Hıristiyanların yani Ermenilerin de koruyuculuğunu üstlenmiştir. Simeon, Moğol hâkimiyetine giren bölgedeki Ermenilerin rahat bir şekilde yaşamalarını bir nebze de olsa sağlamıştır. Moğolların

hâkim olduğu bazı Müslüman şehirlerinde özellikle ahalisi Hıristiyanlara husumet çıkartan Tebriz ve Nahcivan'da kilise inşa ettirmiştir. Kiliseler ile birlikte haçlar diktirmiş, İncil, mum, haç ve şarkılarla Hıristiyan ayinleri yapılmasını emrederek karşı koyanları ölümle cezalandırmıştır. Ayrıca birçok Moğol'un da vaftiz edilmesine vesile olmuştur. Ermeni Katolikosu III. Nerses'in görevine yeniden dönmesini sağlamış ve 1265 senesine kadar Hıristiyan halkın her türlü problemleri ile ilgilenmiştir. Moğollar nezdinde Ermenileri koruyup kollamasından dolayı dönemin kaynaklarında kendisinden övgüyle bahsedilmiştir (Müellif Kiragos, 2007:51-52; Grousset, 2011:272; Spuler, 1987:226).

Süryani Hekim Simeon, Moğollar tarafından Hristiyanların hamisi sıfatıyla Rabban-atalık yaptığı dönemde Ögedey Han'ın eşi olan Eltina Hatun'a Azerbaycan bölgesinin Katogikosluğu vazifesini yürüten Senyör Nerses'ten bahsetmiştir. Bunun üzerine de Eltina Hatun, Azerbaycan civarının ruhani lideri konumundaki Aziz Nerses'in gelip Moğolları ziyaret etmesini istemiştir. Birkaç defa Moğollar tarafından davet edilmişse de türlü bahaneler uydurarak gitmemiştir. Prens Avak'ın müsaadesi olmadan yola çıkamayacağını bildirmesi üzerine tehditleri artıran Moğolların huzuruna Avak'ın da vermiş olduğu müsaade ve hediyelerle ulaşmıştır. Burada beklenilenden büyük ilgi görmüş, Eltina Hatun'un oğlu Bora Noyan'ın düğününe katılmıştır. Bora Noyan düğününden sonra Aziz Nerses'e hediyelerle birlikte altamga[38] ile mühürlenmiş belgeler verdirmiş ve yanına muhafız vererek memleketine uğurlayarak görevine iade ettirmiştir. Bu ziyaret bölgedeki Ermenilerin ruhani reisi sıfatındaki Katogikos Aziz Nerses'in Moğollarla ilk resmi görüşme olması açısından önemlidir. Bu görüşme ile birlikte Kafkasya Ermenilerinin dini otoritesi de Moğol hanlığı tarafından tanınıp, imtiyazlar verilen bir makam halini almıştır (Müellif Kiragos, 2007:66-67 Dashdondog, 2011:95).

Moğollar Anadolu'da hâkimiyetlerini sağladıktan sonra Kilikya Ermeni Krallığı tabiiyetlerini Güyük Han'a arz etmek üzere Baron Simbat'ı gönderdiklerinde Simbat burada Hıristiyanların ve manastırların vergiden muaf olduğuna dair yazı almıştır. Kilikya Ermenileri de Cengiz Han'dan beri süregelen din adamlarına imtiyaz

[38] Memurlar tarafından basılan en büyük devlet mührüdür (Spuler, 2011:317)

verilip müsamaha tanınmasından böylece faydalanmışlardır (Aknerli Grigor, 1954:18-19).

Mengü Han devrinde Ermenilerin Katogikosu Aziz Nerses Kafkasya'nın komutanı olan Batu'dan diğer Hanlar döneminde olduğu gibi mal ve mülkünün vergiden muaf tutulması ve serbestçe görevini icra edebilmesi için imtiyaz almıştır (Müellif Kiragos, 2007:77-80). Kilikya Ermenileri de Kral I. Hetum'un 1253 yılında başlayıp 1257 yılında son bulan seyahatinde Mengü Han'ı ziyaret ederek bir takım imtiyazlar almışlardır. Bu imtiyazlardan dini alandakiler Ermenilerin lehine olmuştur. Önceki Hanlar döneminde olduğu gibi Hıristiyan din adamları vergiden muaf olacaklar, Han Kudüs'ü ele geçirecek ve yönetimini Ermenilere verecek ve Hetum'un istediği şekilde vaftiz olacaktı ancak vaftiz olma olayını Mengü Han bir din değiştirme olarak değil manevi bir temizlik olarak görmüştür (Mürselov, 2007:277-279; Aknerli Grigor, 1954:25).

Kral I. Hetum'un Han'ı ziyaretini gerçekleştirmek üzere yola çıktığı tarihlerde 1253 yılının son ayında Han'ın sarayına ulaşmış olan Fransa Kralı'nın elçisi olan Wilhelm Von Rubruk Mengü Han'ın karargâhının yakınında bir Hıristiyan kilisesine rastlamıştır. Bu kiliseyi ziyaret ettiğinde burada görev yapan ve kendisini dine adamış olan Ermeni Keşiş Sergus[39] ile karşılaşmıştır. Ermeni Keşiş Sergus aslında Kudüs civarında yaşadığını ve defalarca rüyasında Tanrı'nın kendisine görünerek kendisinden Moğol Hanı'na gitmesini istediğini ancak bu uyarıları dikkate almadığını, uyarıları dikkate almayınca Tanrı'nın onu yere fırlatarak adeta gitmezse öleceğini hissettiğini Rubruk'a söylemiştir. Ona Mengü Han'a iletmesi için eğer Hıristiyanlığı kabul ederse bütün dünyaya hâkim olacağını ve Frank Kralı ve papanın da sözünü dinleyeceklerini söylemesini istemiştir. Rubruk'ta bunu ileteceğini söylemiştir (Wilhelm Von Rubruk, 2001:82-83 Dashdondog, 2011:95).

Avrupa'dan elçi olarak gelen Hıristiyanların, Han'ın vaftiz olması için gösterdikleri çabalar bu işe ne kadar ehemmiyet verdiklerini göstermiştir. Ancak bu vaftiz işini kendisine manevi bir vazife haline getirmiş olan Ermeniler, bu işe batı Hıristiyanlarından daha fazla önem atfetmişlerdir. Rubruk'tan öğrendiğimize göre

[39] Hakkında Wilhem Von Rubruk'un verdiği bilgiler haricinde bilgi mevcut değildir.

Han'ın sarayının bulunduğu yere gelip kilise açmışla, bu kiliseyi açan Aziz Sergus buraya gelmesi işini de Tanrı'nın isteği olarak ifade etmiş, Moğolların Hıristiyanlığı kabul edeceklerine dair inancını manevi işaretlere dayandırmaya çalışmıştır. Aslında bütün bunlar göstermektedir ki hem doğu Hıristiyanları hem de batı Hıristiyanları Moğolları düşmanları olan Müslümanlara karşı kullanmak için potansiyel bir müttefik olarak görmüşler ve kendi saflarına çekmek için ellerinden gelen çabayı göstermişlerdir. Ermeniler de Nesturi ve Süryanilerle birlikte Moğolları vaftiz etmek için hem siyasi ziyaretlerde hem de dini ziyaretlerde sürekli vaftiz olma işini gündemde tutmuşlardır. Moğolları tamamen vaftiz edip Hıristiyanlaştırmayı başaramasalar da Moğolların hiddetini Müslümanların üzerine çekmeyi başarmışlar ve bundan faydalanmaya çalışmışlardır.

1250'li yıllara gelindiğinde Ermenilerin Moğollarla olan dini ilişkileri siyasi alanda olduğu gibi Moğol İmparatorluğu'na bağlı olan İlhanlılara kaymıştır. İlhanlıların kurucu hükümdarı olan Hülâgû Han'ın Bağdat'ı ele geçirip Abbasilere son verdiği dönemde Bağdat'ta bulunan Hıristiyan halk, Hülâgû Han'ın Nesturi eşi Dokuz Hatun'un tesiriyle vermiş olduğu aman ile yağma, esaret ve katliamdan fazla zarar almadan kurtulmuşlardır. Müslümanların her türlü kötü muamele edilip, Hıristiyanların kollanması Ermenileri heyecanlandırmıştır. Hülâgû Han'ın ve eşi Dokuz Hatun'un Hıristiyanları seven kişiler oldukları sonucu çıkartılmış ve Müslümanlara karşı bu hassasiyeti kullanmak üzere Kilikya Ermeni Kralı hem tebrik maksatlı hem de Moğolları Müslüman Eyyübi hanedanlarının ve Frankların elinde bulunan Suriye'ye yönlendirmek için ziyarete gitmiştir. Bu ziyaret esnasında Kral I. Hetum, Hülâgû Han'dan kiliselerin vergiden muaf tutulmasına dair yarlığ almıştır (Aknerli Grigor, 1954:32; Grousset, 2011:359.; Spuler, 1987:62-63). Bağdat'tan sonra Meyyafarikin'in ele geçirildiğinde burada bulunan kiliselere Moğollar tarafından zarar verilmemiştir. Ancak Moğol ordusunda savaşan Ermeniler kiliselerde bulunan kutsal emanetleri almak için bu kez kendi dindaşlarını yağma etmişler ve aldıkları kutsal eşyaları kendi kiliselerine götürmüşlerdir (Aknerli Grigor, 1954:29).

Hülâgû'nun Suriye seferi sırasında I. Hetum'u savaşa davet ederken kendisinin Kudüs'e kadar gidip buraları ele geçireceğini vaat etmesi, I. Hetum'u gayrete getirmiş, Moğol ordusuna Urfa civarında katılmıştır. Bu sefer Ermenilerin katılımlarının fazla olması nedeniyle Moğol - Ermeni Haçlı seferi mahiyetini almış,

Ermeni Katağigos'u da gelip savaş öncesinde Hülâgû Han'ı takdis ederek savaşa bir kutsallık atfetmeye çalışmıştır (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:53.; Kaşkarlı, 1990:75.; Grousset, 2011:359). Moğollar Şam'a girdiklerinde burada yaşayan yerli Süryani ve Ortodoks mezhebindeki Hıristiyanlar, bu fethi altı asırlık Müslüman zulüm ve baskısının sonu olarak görmüşlerdir. Sokaklarda ilahiler söyleyip ayinler yapmışlar, Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum ve Antakya Haçlı Kontluğu hâkimi VI. Bohemond ise Moğolların müsaadesini alarak Şam camiini tekrardan kiliseye çevirmişlerdir. Müslümanlara da zulüm edip camilere dışkı doldurup, şarap dökmüşlerdir. Kısacası Moğol ordusunda yer alan Ermeniler bu savaşı kutsal bir savaş olarak kabul etmişler ve Müslümanlardan intikam alma duygularıyla hareket etmişlerdir (Kaşkarlı, 1990:76.; Grousset, 2011:365).

Hülâgû Han, Suriye seferlerinden sonra Ermeni müverrihi Vardan'ı huzuruna davet ettiğinde onunla sohbet etmiş, Hıristiyanlık hakkında bilgiler almış ve Hıristiyanların kendisi hakkında ne düşündüklerini öğrenmeye çalışmıştır. Vardan da kendisine duacı olduklarını söylemiştir. Hülâgû Han bu konuşmalar sırasında "*Hıristiyanların hak yolunda olmadıklarını kendisine edilen duaların bir işe yaramayacağını söylemiştir."* Bu konuşmalar sırasında Hülâgû Han sorduğu sorularla Müverrih Vardan'ı zor durumda bırakmışsa da Moğollar nezdinde Hıristiyanların da itibar gördüklerini dile getirmiştir. Bu görüşme, Ermenilerin Moğolları dini olarak etkileme ve Hıristiyanlığa çekme çabalarının en açık örneklerinden birisi olmuştur. Ayrıca Moğol Hanlarının Hıristiyanlığa bakış açıları da Hülâgû Han'ın konuşmalarında açıkça kendini göstermiştir (Müverrih Vardan, 1934:236-239).

Hülâgû Han öldüğünde Hıristiyan eşi Dokuz Hatun, Müverrih Vardan'ın da içerisinde bulunduğu Ermeni cemaatine, cenazesine Hıristiyan adetlerine göre kilise de ayin yapılıp yapılamayacağını sormuştur. Vardan'ın da içinde bulunduğu Ermeniler ayin yapılmayıp vergilerin hafifletilmesi ve sadaka dağıtılması gerektiğini söylemişlerdir. Hülâgû Han'dan sonra Hıristiyan eşi Dokuz Hatun'un ölmesi Ermenileri çok üzmüştür. Çünkü Ermenilerle dindaş olan Dokuz Hatun daima kendilerine saygı gösterip, koruyup kollamış ve Hülâgû Han'ın Ermeniler lehine kararlar almasında etkili olmuştur (Aknerli Grigor, 1954:38; Müverrih Vardan, 1934:240). Dokuz Hatun'un, Hülâgû Han'ın defni sırasında ayin yapılıp

yapılmayacağı hususunda Ermenilerin görüşünü sorması kendilerine dini meselelerde ne kadar çok itibar ettiğini göstergesidir.

Abaka Han döneminde Kafkasya'da görev yapan Moğol kumandanı Neküder, etrafına topladığı Müslüman askerlerinde yardımıyla kendilerine vergiden muafiyet verilip, serbestçe dinlerini icra etme salahiyeti tanınan Ermeni papazlarından et ve şarap taleplerinde bulunmuştur. Bu durumun giderek yaygınlık kazanması üzerine Ermeni kilise ve manastırları zor durumda kalmaya başlamıştır. Ermeni prensleri tarafından Abaka Han'a yapılan şikâyetler üzerine Neküder üzerine bir askeri birlik gönderilerek kendisi esir edilip sürgüne gönderilmiş, karşı koyan askerlerinin çoğu da öldürülmüştür. Bu şekilde yaşanan olaylar göstermektedir ki merkezden belirlenen dini alandaki politikalar uygulamada çoğu kez geçerliliği kaybetmiştir (Aknerli Grigor, 1954:48-49).

Abaka Han'dan sonraki dönemde Ermenilerin-Moğollarla olan dini ilişkileri, Moğolların içerisinde İslam'ın yayılmasının hızlanmasıyla giderek zayıflamaya başlamıştır. Moğolların Gâzân Han döneminde 1295 yılında resmi olarak İslamiyet'i kabul etmeleri artık Ermenilerin dini anlamda Moğolları Hıristiyanlaştırma ümitlerini kaybetmelerine yol açmıştır. Ancak siyasi çıkarların örtüşmesi aradaki siyasi münasebetleri bozmamıştır. Gâzân Han'ın 19 Ekim 1295'te çıkardığı yarlığla Müslümanların ibadet hanelerinin dışındaki Budist, Hıristiyan ve Yahudi ibadethanelerinin yıkılması emri, II. Hetum'un Gâzân Han'dan ricası üzerine Hıristiyanlar lehine geçerliliğini kaybetmiştir (Ebu'l-Farac, 1999:656). Ermenilerin Moğollarla olan dini alandaki münasebetleri bundan sonraki süreçte Moğolların siyasi çıkarları ile paralel seyretmiş, dikkate değer bir olay yaşanmamışsa da özellikle Gâzân Han devrinde I. Suriye seferinde Moğollar ele geçirdikleri şehirlerde bulunan Müslüman halkı kendi saflarında savaşan Ermenilere karşı koruyup kollamışlardır. Müttefik olmaları nedeniyle de Ermenilere İlhanlıların yıkılışına kadar hoşgörü göstermişlerdir (Reşîdüddin Fazlullah, 2013:281).

Ermeniler, Moğollarla olan dini münasebetlerinde Moğolları Hıristiyanlaştırma çabaları kesin sonuç vermese de, Moğolların dini politikalarının bir sonucu olarak ve siyasi çıkarlarının örtüşmesinden dolayı Moğol kumandanlarının zorbalıkları dışında bekledikleri hoşgörüyü görmüşlerdir. Moğolların Gâzân Han

devrinde İslamiyet'i kabullerinden sonra dini ilişkiler zayıflamış, ancak Hıristiyanlara olan dini hoşgörü sürmüştür. Ermeniler Moğollarla olan ilişkileri süresince dini münasebetleri ön planda tutarken Moğollar siyasi çıkarlarını ön planda tutarak ilişkileri bu şekilde sürdürmüşler. Ancak Ermeniler Moğolları ne vaftiz etmelerinden ne de takdis etmelerinden istedikleri sonucu alamamışlardır. Moğolların İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte Ermenilerle olan dini ilişkiler zayıflasa da Ermeniler Memlüklülerin karşısında Moğolların yanında yer almaları nedeniyle siyasi alandaki çıkarların örtüşmesi dini alana da yansımış ve Moğolların Hıristiyanlığa karşı olan hoşgörülerinden faydalanmışlardır. Özellikle Moğol Generali Bulargu'nun Ermeni Kralını öldürme hadisesi dışında Moğolların İslamiyet'i kabullerinden sonra Ermenilere açık şekilde kin beslediklerini gösteren başka bir olay yaşanmamıştır.

3.2.2. Ermenilerin Moğollarla Sosyal ve Kültürel Etkileşimleri

Ermeniler, Kafkasya'ya gelen ilk Moğol birlikleriyle karşılaştıklarında Moğolların dili, kültürü, giyim kuşamı ve yeme içme adetleri kendilerine oldukça tuhaf gelmiştir. At eti yiyip, kımız içen Moğollar, Ermeni kültürüne uzak gelmiş, çünkü Moğolların kültürü daha çok at ve küçükbaş hayvan merkezli hayvancılığa dayanırken, Ermenilerin ki ise hem toprağa hem de hayvancılığa dayalı idi. Bu yüzden çoğunlukla at eti tüketilen, kiminin deve gibi diz çökerek kimisinin ise oturarak efendi ile hizmetçisinin eşit yemek yediği Moğol adetleri Ermenileri şaşırtmıştır (Müellif Kiragos, 2007:52-53). Ani ve Kars Moğolların eline geçtiği dönemde mevsimin yaz olması nedeniyle Moğollar ekin tarlalarını atlarıyla harap etmişler yöre halkı bu zamanda ekinlerini hasat edememişler ve kışın yiyecek sıkıntısı çekmişler tohum olmadığı için tekrardan tarlalarına ekecek tohum bulamamışlardır. Ancak kışın bereketli geçmesiyle tarlalarda kalan ekinler seneye bereketli bir ürün vermiştir. Görüldüğü gibi toprağa dayalı olan Ermenilerin gıda üretimi Moğolların saldırılarıyla duraklamış ve kıtlık baş göstermiştir (Müellif Kiragos, 2007:52-53).

Hâkimiyetleri altına aldıkları Ermenileri bir yiyecek ve içecek kaynağı olarak gören Moğollar, vergilerin yanı sıra halktan, Ermeni prenslerinden ve vergiden muaf tutulmuş olan kilise mensuplarından üretimlerinin üzerinde gıda malzemesi talep etmişlerdir. Bu durum Ermeniler arasında açlık ve sefalete yol açmıştır. Ermenilerle iç

içe yaşayan Gürcüler de mağdur olmuşlar yurtlarını terk edenler dahi olmuştur. Çünkü üretim durmuş buna rağmen doymak nedir bilmeyen iştahı kabarık Moğolların sayısı giderek artmıştır. Laşa oğlu Gürcistan Kralı David'i ve tebaası da Moğolların kabarık iştahından dolayı memleketlerini terk etmişlerdir. David elinde avucunda ne varsa satmış, memleketini rehin verdiği halde Moğolların hırs ve tamahını tatmin edememiştir. Bu yüzden kendisi ile birlikte tebaasından bazıları da memleketlerini terk etmişlerdir (Müellif Kiragos, 2007:52-53).

Kafkasya yöresinde yaşayan Ermeniler, Moğol hâkimiyetine girdikleri dönemde tarım ve hayvancılığa dayalı olan ekonomik yaşamları sekteye uğramıştır. Özellikle Çarmoğan Noyan döneminde Kafkasya'ya yapılan akınlar sırasında birçok tarım arazisi ve ürünleri harap olmuştur. Müstahkem kalelere sığınan Ermeniler mallarından vazgeçip canlarını kurtarma derdine düşmüşlerdir (Ersan, 2007:185). Ancak Moğol hâkimiyetine girdikten sonra, hem Kafkasya Ermenileri için, hem de Kilikya Ermenileri için farklı bir gelir kapısı açılmıştır. Herhangi bir tehlike anında müstahkem kalelerine çekilip korunan, barış zamanında tarım ve hayvancılıkla uğraşan Kafkasya Ermenileri artık Moğol saflarında çarpışıp ganimet elde eden, bu yolla gelir sağlayan bir halk halini almışlardır. Bunlar Kafkasya'daki Ermenilerin tamamını oluşturmasa da bir kısmı Moğolların hem Anadolu hem de Irak bölgesindeki birçok savaşlarında asker bulundurmuşlar, elde ettikleri ganimetleri memleketlerine taşımışlardır. Meyyafarikin'de ele geçirilen kutsal eşyaların Kafkasya'ya götürülmesi buna örnek gösterilebilir (Aknerli Grigor, 1954:29).

Kilikya Ermenileri ise Moğol hâkimiyetine girdikten sonra Moğolların somut olmasa da vermiş olduğu güç ve destekle hem intikam almak, hem de gelir sağlamak için Türklere ve Araplara karşı akınlara girişmişlerdir. Mengü Han döneminde Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum, Ereğli'de Türkler üzerine saldırmış, yüklü miktarda küçükbaş hayvan, at, katır, köle ve altınla memleketine dönmüştür (Smbat Sparapet, 2007:256). İlhanlılar döneminde Kilikya Ermenilerinin Memlükler'e ve Maraş-Elbistan üzerine yağma akınları olmuşsa da özellikle Memlükler'in karşı saldırıları Kilikya Ermenilerini kârdan çok zarara sokmuştur (Kaşkarlı, 1990:75; Grousset, 2011:363; Müverrih Vardan, 1934:22).

Kafkasya'da Moğol hâkimiyetine giren Ermeniler, kısa süre sonra Moğolların yanlarında savaşlara katılıp kılavuzluk etmeye başlamışlar, kılavuzluk ettikleri savaşlarda siyasi ve askeri ilişkilerin yanı sıra kültürel ve sosyal ilişkilerde cereyan etmiştir. Çünkü Moğollar yabancısı oldukları Kafkasya, Anadolu, Irak ve Suriye'de Ermenilerin coğrafya, tarih ve halklara dair bilgilerinden faydalanmışlardır. Vartapet Vanağan'ı esir ettiklerin de Prens Vahram'a ait kaleler hakkında birçok sualler sormuşlar, bölgenin siyasi ve coğrafi yapısını Ermenilerin yardımları ile anlamaya çalışmışlardır (Müellif Kiragos, 2007:42).

Ermeni – Moğol ilişkilerindeki en dikkat çekici hususlardan birisi de aralarında yapılan evliliklerdir. Kaynaklara yansıyan evliliklerin çoğunluğu iyi ilişkiler kurmak için yapılan diplomatik evlilikler olmuştur. Özellikle Moğollar kendilerini ziyarete gelen bazı Ermeni soylularına yani prenslere ve krallara hediye olarak bir Moğol kızı vermişlerdir. Ancak bu verdikleri kızların Moğolların soylu bir ailesine mensup olup olmadığı hakkında bir bilgimiz yoktur. Güyük Han'ı ziyarete giden Avak'a hediye olarak verilen Moğol kızını bilmekteyiz. Ancak kaynaklarda bu kızdan bir defa bahsedildikten sonra bunun hakkında başka bir bilgi verilmemiştir (Müellif Kiragos, 2007:48; Dashdondog, 2011:94; Dashdondog, 2010:611). Avak'ın vaftiz ederek mi evlendiği, bundan çocuğu olup olmadığı gibi hususlarda bilgimiz olmasa da Smbat Sparepet'e hediye edilen Moğol kızı hakkında kaynaklarda bazı bilgiler mevcuttur. Smbat Sparepet, bu kadından bir çocuk sahibi olmuş, Vasil Tatar olarak kaynaklarda adı geçen oğlu 1269 yılında Memlüklere karşı yapılan savaşta ölmüş, Tarsus sınırında Baboron Kalesi'nin yakınında bulunan Mılıç manastırına getirilerek gömülmüştür (Dashdondog, 2010:611; Başkumandan Sımbat, 1946:69). Ermenilerin de Moğollara kız verdikleri olmuştur. Moğol reislerinin Ermeni asilzadelerinin kızlarını tercih ettiği görülmüş, Çarmoğan Noyan'ın oğlu olan Bora Noyan Ermeni prensi Hasan Celal'in kızı ile evlenmiştir. Bu yapılan evlilikler Moğolların Kafkasya'daki hâkimiyetlerini sağlamlaştırırken Ermenilerin de Moğollarla ilişkilerinin sağlamlaşmasına ve Moğollar nezdin de itibarlarının artmasına vesile olmuştur. Ancak Hasan Celal'in kızının evliliği, babasının vergilerini ödememesinden dolayı kinlenen vergi tahsiliyle görevlendirilmiş olan Argun'un kininin önüne geçmemiş O, Hasan Celal'i 1261 yılında Kazvin'de öldürmüştür (Dashdondog, 2010:609).

Ermeniler ve Moğollar birbirlerinin eserlerinde yer edinmenin yanı sıra teknik bazı kelime ve terimleri de alıp vermişlerdir. Ermeniler üzerinde hâkimiyet kuran Moğollar, maliye, din, diplomasi ve askeriye gibi alanlarda Ermenilerin dillerine terim ve kelimeler katmışlardır. Türk ve Moğol devletlerinde hükümdar buyruğu ya da fermanı anlamında, diplomasi alanında kullanılan "Yarlığ (Yarlık)" kelimesi (Kemalov, 2013:334; Müellif Kiragos, 2007:74-75), Moğollarda "ceza"nın yanı sıra "hükümet ve hâkim" manasına da gelen "yasak" (yasakh) anlamındaki jasak/casak kelimesi Ermeni müverrihleri tarafından "yasağa çarptırılmak", "yasağı uygulamak" ve "yasakh'a karşı gelmek" şeklinde kullanılmış ve Moğollardan Ermenilere geçmiştir (Gedikli, 2003:336). Bahsettiğimiz kelimeler Moğolların hâkim güç olmaları nedeniyle Ermeni müverrihler ve idarecileri tarafından bu süreçte kullanılmıştır. Ayrıca atlı birlik komutanı anlamına gelen "Noyan", "payza" diye adlandırılan altından mamul üzerinde Allah'ın ve Kaan'ın adları yazılı olan levhayı anlatan kelime, yaylı ve kılıçlı muhafız anlamındaki "kesiktoy" gibi kelimeler de Ermenilerin Moğollardan öğrendikleri terimler olmuştur. Kısacası Moğollar Ermenileri siyasi güçlerinin yanı sıra kültürel kimlikleri olan dilleri ile de etkilemişlerdir (Aknerli Grigor, 1954:20,33).

Batı'ya doğru Moğol istilasının başlaması ile birlikte Moğolların önünden sürüklenen, özellikle de daha yeni İslam ile tanışmış olan çoğunu Türklerin oluşturduğu nüfus; Kafkasya, Anadolu, Irak ve Suriye'ye doğru ilerlemiştir. Moğolların önünden sürüklenen nüfus kitlesi, gittikleri coğrafyanın nüfus yapısını da değiştirmişlerdir. Anadolu ve Kafkasya'da yaşayan Ermeniler artan nüfus karşısında azınlıkta kalmışlardır. Bu yüzden Ermenilerin bir kısmı Kilikya'ya sıkışmışlar, burada da sürekli Türk baskısına maruz kalmışlardır. Diğer bir kısmı dağınık vaziyette yaşarken, bir kısmı da günümüzdeki Ermenistan yöresine toplanmışlardır. Kısacası Moğollar Anadolu'daki nüfus yapısını da değiştirmişler ve Ermeniler artık rahat hareket edemez hale gelmişlerdir. Mengü Han'ı ziyarete giden Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum'un Doğu Anadolu'yu geçerken gizlenmesini, I. Hetum'un ülkesini yalnız bıraktığını Türkiye Selçuklu Sultan'ı ülkesine saldırır korkusuyla duymamasını istemesinin yanında, Kafkasya ile Kilikya arasındaki Ermeni nüfusunun azalmasıyla buralardan geçerken kendini güvende hissetmemesine de bağlayabiliriz (Ebu'l-Farac, 1999:555; Müellif Kiragos, 2007:82). Nüfus yapısındaki bu değişiklik Kafkasya ve Kilikya'daki Ermeniler arasındaki bağlarında zayıflamasına neden olmuştur.

Kilikya Ermenileri, Moğol hâkimiyetine girmeleriyle birlikte daha fazla cesaretlenmişler, Memlüklere karşı Moğolların yanında savaşlarda yer almışlardır. Bu durum Kilikya Ermenilerine daha fazla huzursuzluk getirmiş, sürekli memleketlerinin Müslüman saldırılarına maruz kalmasına neden olmuştur. Memleketleri sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan birçok zarara uğramıştır. Kısacası Moğollardan sosyal ve kültürel açıdan Ermeniler doğrudan etkilemelerinin yanı sıra dolaylı olarak da etkilemişlerdir. Kendileri için kısa vadede karlı gördükleri bu ittifak bulundukları bölge de daha fazla düşman kaza kazanmalarına ve düşmanlarının saldırılarına yol açmıştır (Ersan, 2007:200-201).

SONUÇ

Ortaçağ'ın en büyük güçlerinden olan Moğolların batıya doğru olan seferlerinde Kafkasya, Anadolu, Irak ve Suriye coğrafyasındaki hâkimiyetleri süresince münasebetlerde bulunduğu Ermeniler, yaklaşık bir asır kadar onların tabiiyetinde yaşamışlardır. Bu süre boyunca Moğolların fetihlerinde kılavuzluk yapmışlar, sadık bir müttefik olarak yanlarında savaşmışlardır. Moğolların ilk ortaya çıkıp Harzemşahlar Devleti'ni yıktıkları tarihler olan, XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Kafkasya'daki Ermeniler de Moğolların bölgedeki halkların kalplerine saldıkları korkudan nasiplerini almışlardır. İlk ilişkilerin başladığı dönemde yağma ve keşif için gelen Moğol birliklerinden korkan Kafkasya Ermenileri, müstahkem kalelerine çekilerek onlara karşı Gürcülerle ittifak edip karşı koymaya çalışmışlar, ancak istedikleri başarıyı sağlayamamışlardır. Bu mücadeleler uzun sürmemiş, Çarmoğan Noyan'ın Ögedey Han tarafından Batı'ya gönderilmesinden sonra, Moğollara karşı koyamayacağını anlayan Ermeniler, aslında işlemiş oldukları büyük günahlarının Tanrı tarafından cezalandırılmasında Moğolların bir vasıta olduğuna ve dünya hâkimiyetinin onlara verildiğine inanarak, Moğollara tabi olup; vergi vermeye ve savaşlarında askeri destek sağlamaya başlamışlardır. Moğollar kendilerine tabi olan Ermenileri dini alanda özgür bırakarak kiliselerini vergiden muaf tutmuş ve gereken saygıyı küçük istisnalar dışında göstermişlerdir.

Moğollara tabii olan Kafkasya Ermenileri Moğolların Anadolu'ya doğru ilerleyişlerinde kılavuzluk ederek asker bulundurmuşlar Ani, Kars, Erzurum gibi yoğun Ermeni nüfusunda yaşadıkları şehirlerinin Moğollar tarafından ele geçirilmesinde yardımcı olmuşlardır. Kafkasya Ermenilerinin, Moğollarla olan askeri işbirliği Türkiye Selçuklu Devleti'yle yapılan Kösedağ Savaşı'nda da kendini göstermiştir. Kafkasya Ermenileri, Moğol saflarında savaşırken, Kilikya Ermenileri, ücretli olarak Türkiye Selçuklu saflarında savaşma sözü vermelerine rağmen, gecikerek savaşa katılmamışlardır. Moğollar, Kösedağ'da kazandıkları zafer sonrasında Kayseri şehrini, şehrin İgdişbaşısı olan Ermeni Hacuk oğlu Hüsam'ın ihaneti sayesinde kolayca ele geçirmişlerdir.

Moğolların Anadolu'ya hâkim olmaları üzerine, Kilikya Ermenileri de onlara tabi olmuşlar, Mısır'a gitmek üzere Çukurova'da kendilerine sığınan Türkiye Selçuklu Sultan'ı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi ve kız kardeşini Moğollara teslim etmekten çekinmemişlerdir. Kilikya Ermenileri, Moğolların tabiiyetine girdikten sonra onların bölgede en sadık müttefikleri haline gelmişlerdir. Moğolların Memlükler ile olan ilişkilerinde ve Irak – Suriye politikalarında da belirleyici unsur olmuşlardır. Doğu'nun Haçlıları olarak isimlendirilebilecek Moğolları, Müslümanlar üzerine yönelterek bölgedeki güçlerini artırmaya çalışan Ermeniler, aslında daha fazla güç kaybetmişlerdir. Çünkü Müslümanların özellikle de Memlüklerin daha fazla kin ve nefretlerini üzerlerine çekmişlerdir. Bu durum sürekli olarak Kilikya Ermenilerinin yaşadıkları coğrafyaların Müslümanların saldırılarına maruz kalmasına neden olmuş, çoğu zaman da Moğollardan bekledikleri desteği alamamışlar desteğe gelen Moğol kuvvetleri de Memlüklü birliklerinin yarım bıraktıkları yağma ve tahribatı tamamlarcasına Çukurova'da keyfi davranışlarda bulunmuşlardır.

Moğolların, bölgelerine hâkim olmalarıyla özellikle dini alanda büyük bir serbestliğe kavuşan Ermeniler, hem Cengiz İmparatorluğu döneminde hem de İlhanlılar döneminde, dini alanda geniş salahiyetler almışlarsa da bu durum uygulama da pek kendini göstermemiştir. Çünkü Moğol vali ve kumandanları keyfi uygulamalara girişmişler, hem Ermeni halkından hem de din adamlarından güçleri üzerinde vergiler tahsil etmeye çalışmışlardır. Ermeniler ise ağır vergiler ve keyfi uygulamalar karşısında sürekli Moğol Hanı'na şikâyete gitmişler, kısa süreli sonuçlar almışlarsa da değişen pek bir şey olmamıştır. Özellikle Kilikya Ermenileri, Moğolları vaftiz etmek için ellerinden gelen çabayı göstermişler, ancak Moğol hanları vaftizi manevi bir temizlik olarak gördükleri için Ermenileri kırmamak adına vaftiz olmuşlardır. Ermeniler, genellikle Nesturi olan Moğol hanlarının valide ve eşlerinden büyük destek görmüşler, bunları kendi çıkarlarına kararlar alınmasında kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Cengiz İmparatorluğu döneminde bütün din mensuplarına karşı eşit olan Moğolların dini politikası, İlhanlıların son dönemlerinde Moğollar arasında İslam'ın yayılması ile değişmeye başlamış, gayrimüslim unsurlara karşı kararlar alınmış, ancak Kilikya Ermeni Kralı II. Hetum'un teşebbüsleri ile Hıristiyanlar lehine alınan kararlardan vazgeçilmiştir. İlhanlıların resmi olarak İslam'ı kabul ettikleri dönemde

Ermenilere karşı küçük istisnalar dışında hoşgörü politikası sürdürülmüş, bunda da özellikle uzun yıllardır düşman oldukları Memlüklere karşı en sadık müttefik olarak gördükleri Ermenilerin, Moğolların yanında ilişkilerinin son anına kadar yer almaları etkili olmuştur.

Yaklaşık yüzyıl süren Ermeni – Moğol ilişkileri sadece siyasi, askeri ve dini alanda sıkışıp kalmamıştır. Sadık bir tabi ve müttefik konumunda olan Ermeniler, hâkimiyetleri altına girdikleri bu üstün gücü, büyük zararlar görmelerine rağmen kendi çıkarları için kullanmaktan çekinmemişler, Moğolların Kafkasya, Anadolu, Irak ve Suriye'deki politikalarının ve siyasi faaliyetlerinin belirlenmesinde etkili olmuşlardır. Bu durum da ilişkilerin boyutunu genişletmiş genel olarak barış halinde geçen münasebetler idari, mali, sosyal ve kültürel alanlara da yayılmıştır. Ancak Ermeniler, Moğolların yanında yer almalarıyla yaşadıkları coğrafyalarda güç yerine daha fazla düşman kazanarak zayıflamışlardır. Özellikle Batı'ya doğru genişleyen Moğol istilasının getirmiş olduğu Müslüman Türk nüfusunun arasında gittikçe azınlık konumuna düşmüşler, Anadolu şehirlerinin çoğunda eskisinden de daha fazla güç kaybederek, beklenenin aksine Moğol istilasının zararlarından en çok etkilenen taraf olmuşlardır.

KAYNAKÇA

1- ANA KAYNAKLAR

Aknerli Grigor. (1954). *Moğol Tarihi* (Çev. Hrand Der Andreasyan). İstanbul. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Al-Melik-Al-Zahir. **(**2000). *Baypars Tarihi* **(**Çev. M. Şerafeddin Yaltkaya). Cilt. II. Ankara. TTK Yayınları.

Alâeddin Ata Melik Cüveynî. (1998). *Tarihi Cihangüşa* **(**Çev. Mürsel Öztürk). Ankara. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Başkumandan Sımbat. (1946). *Başkumandan Sımbat Vakayinamesi (951-1334)* (Çev. Hrand Der Andreasyan). İstanbul. TTK Kütüphanesinde Yayımlanmamış Tercümenin Fotokopisi.

Ebül Ferec-İbnülibri. (1941). *Tarihi Muhtasarüddüvel* (Çev. Şerafeddin Yaltkaya). İstanbul. Maarif Matbaası.

Gorigos Senyörü Hetum. (1946). *Gorigos Senyörü Hetum'un Vekayinamesi (1076-1308)* **(**Çev. Hrand D. Andreasyan). İstanbul. TTK Kütüphanesinde Yayımlanmamış Tercümenin Fotokopisi.

Gregory Ebû'l Farac (Bar Habraeus). **(**1950). *Ebû'l Farac Tarihi (*Çev. Ömer Rıza Doğrul). Cilt. I-II. Ankara. TTK Yayınları.

İbn Bibi. (1996). *El-Evâmirü'l-´Alâiyye fi'l-Umûri'l-´Alâiyye (Selçukname).* (Haz. Mürsel Öztürk). Cilt. II. Ankara. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

İbnü'l-Esîr. (1987). *İslam Tarihi. İbnü'l-Esîr el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi* (Çev. Abdülkerim Özaydın - Ahmet Ağırakça). Cilt. XII. İstanbul. Bahar Yayınları.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi. (2000). *Müsameretü'l-Ahbar* (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara. TTK Yayınları.

Manghol-Un Niuça Tobça’an. (1995). *Moğolların Gizli Tarihi* (Çev. Ahmet Temir). Ankara. TTK Yayınları.

Müellif Kiragos. (2007). Ermeni Müellifi Kiragos’un Vakayinamesi. (Edt. Hasan Oktay). *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar.* İstanbul. Selenge Yayınları. ss.17-103.

Müverrih Vahram. (1946). *Kilikya Kralları Tarihi.* (Çev. Hrand Der Andreasyan). İstanbul. TTK Kütüphanesinde Yayımlanmamış Tercümenin Fotokopisi.

Müverrih Vardan. (1934). Türk Fütuhatı Tarihi (889-1269) (Çev. Hrand Der Andreasyan). *Tarih Semineri Dergisi*. Cilt 1. İstanbul, 2.154-244.

Nesevi. (1934). *Celâlüttin Harezmşah (*Çev. Necip Asım). İstanbul. İstanbul Devlet Matbaası.

Reşîdüddin Fazlullah. (2013). *Câmiu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)* (Çev. İsmail Aka - Mehmet Ersan - Ahmad Hesamipour Khelejani). Ankara. TTK Yayınları.

Sebastasi. (2007). Sebastasi’nin Vakayinamesinden Parçalar. *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar (*çev. Mehmed Mürselov. Edt. Hasan Oktay). İstanbul. Selenge Yayınları. ss. 210-230

Smbat Sparapet. (2007). Smbat Sparapet’in Vakayinamesinden Parçalar. *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar* (Çev. Mehmed Mürselov. Edt. Hasan Oktay). İstanbul. Selenge Yayınları. ss. 251-275.

Urfalı Mateos. **(**2000). *Urfalı Mateos Vakayinamesi ve Papaz Gregor’in Zeyli.* (Çev. Hrant D. Andreasyan). Ankara. TTK Yayınları.

2- SEYEHATNAMELER

Johann De Plano Carpini. (2000). *Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245-1247 (*Çev. Ergin Ayan). Trabzon. Derya Kitapevi.

Simon De Saint Quentin. (2006). *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248 (*Çev. Erendiz Özbayoğlu). Antalya. Daktav Yayınları.

Wilhelm Von Rubruk. (2001). *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255.* (Çev. Ergin Ayan). İstanbul. Ayışığı Kitapevi.

3- KİTAPLAR

Bournoutian. G. A. **(**2011). *Ermeni Tarihi - Ermenilerin Tarihine Kısa Bir Bakış (*Çev. Ender Abadoğlu-Ohannes Kılıçdağı). İstanbul. Aras Yayınları.

Çetin, A. (Editör), (2008). *Ortaçağ Türk Tarihi Kaynakları.* İstanbul. Kriter Yayınları.

Dashdondog B. (2011). The Mongols and the Armenians (1220-1235). Boston, USA. Brıll's Inner Asian Library Puplications.

D'ohsson. A. C. (2008). *Moğol Tarihi* (1. Baskı). (Çev. Bahadır Apaydın). İstanbul. Nesnel Yayınları.

Ersan. M. (2007). *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler.* Ankara. TTK Yayınları.

Grousset. R. (2011). *Stepler İmparatorluğu: Atilla Cengiz Han. Timur (*Çev. Halil İnalcık). Ankara. TTK Yayınları.

Gül. M. (2005). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti.* İstanbul Yeditepe Yayınları.

Kamalov. İ. (2003). *Moğolların Kafkasya Politikası.* İstanbul. Kaknüs Yayınları.

Kaşkarlı. M. A. (1990). *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi.* Ankara. Proses Limited Şirketi Yayınları.

Kocaş. M. S. (1990). *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri.* İstanbul. Kastaş Yayınları.

Oktay. H. (2007). *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar.* İstanbul. Selenge Yayınları.

Özdemir, H. A. (2011). Moğol İstilası Cengiz ve Hülâgû Dönemleri. İstanbul. İz Yayıncılık.

Setton, K. M. (2006). A History of the Crusades. Vol. 1. Madison, USA. University of Wisconsin Press.

Spuler. B. (1987). İran Moğolları (Çev. Cemal Köprülü). Ankara. TTK Yayınları.

Umar. B. (1998). *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi.* İstanbul. İnkılâp Yayınları.

Uras. E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi.* İstanbul. Belge Yayınları.

Yuvalı. A. (1994). *İlhanlılar Tarihi I: Kuruluş Devri.* Kayseri. Erciyes Üniversitesi Yayınları.

4- TEZLER

Akkuş. M. (2011). *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.

Durmaz. S. (2004). *Haçlılar ve Doğu Hıristiyanlığı. XI-XII. Yüzyıllar.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Ebul'l Kasım b. Ali b. Muhammed el-Kâşânî. (1992). *Tarih-i Olcaytu* (Çev. Derya ÖRS). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Erdem. İ. (1995). *Türkiye Selçukluları-İlhanlı İlişkileri (1258-1308).* Yayımlanmamış Doktora Tezi. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Sertel. S. (2006). *XI. ve XIII. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.

5- MAKALELER

Ağaldağ. S. (2002). Moğol Devleti. *Türkler.* Cilt. 8. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara. 265-277.

Akkuş. M. (2012). Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rolleri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi.* 31, 205-221.

Andreasyan. H. D. (1950). Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları. *Tarih Dergisi.* İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları. 1(1), 95-118.

Arslantaş. Y. (2003). Memlük-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri. *Belleten*. TTK Yayınları. 67(250),1-17.

Ayaz, F. Y. (2007). Memlük-İlhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303). *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 15,1-32.

Aydın, M. (2010). Şirvan. *DİA.* Cilt. 39. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul. 204-206.

Ayönü. Y. (2002). Selçuklu - Bizans İlişkileri. *Türkler.* Cilt. 6. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara. 598-617.

Barthold. W. (1978). Ani. *MEB İslam Ansiklopedisi*. Cilt. 1. MEB Yayınları. İstanbul. 435-436.

Dashdondog B. (2010). Some Dynamics of Mongol-Armenian Interactions. *Revue d'Études Arméniennes Bazmavep*. Saint-Lazare, Venedik. 3-4, 597-627.

________________. (2007, 15-16 Mayıs). The Allocation of Greater Armenian Land under the Mongol Noyans (Commanders) (1220-45). *The Exploitation of the Landscape of Central And Inner Asia: Past, Present And Future*. (Toronto Üniversitesi'nde sunulan merkezi ve iç Asya Seminerleri). Toronto.

Bezer. G. Ö. (2013). Zengîler. *DİA*. Cilt. 45. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul. 268-272.

Dulaurier. M. E. (1928). Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar. (Kiragos'tan Mustahrec). *Türkiyat Mecmuası.* İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. 2,131-138.

________________. (1936). Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar. (Vardan'ın Umumi Tarihinden Mustahrec).*Türkiyat Mecmuası.* İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. 5,27-48.

Dursun. D. (2003). Lezgiler. *DİA*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt. 16. İstanbul. 169-170.

Erdem, İ. (2000). Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri. *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. Cilt:20, Ankara, 31,1-35.

Gedikli, F. (2003). Yasa. *DİA*. Cilt. 43. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul, 336-340.

Göksu, E. (2009). Kösedağ Savaşı (1243). *Tarihin Peşinde Uluslar Arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi.* Konya, 2, 1-14.

Kanat, C. (2001). Baybars Zamanında Memlûk – İlhanlı Münasebetleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. İzmir, 16,31–45.

Kamalov, İ. (2013). Yarlık. DİA. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt. 43. İstanbul, 334-335.

Koca, S. (2015). Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Kösedağ Bozgunu. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. 37, 35-84.*

Küçük, A. (1953). Gregoryen Ermeni Kilisesinin Oluşması ve Konsil Kararları Karşısındaki Tutumu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* Cilt. 35. AÜİF Yayınları, 117-154.

Küçük, C. (1995). Erzurum. *DİA*. Cilt. 11. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul, 321-329.

Mürselov, Mehmet. (2007). Ermeni Kaynakları Moğollar Hakkında (XIII-XIV. Yüzyıl Yazmalarından Parçalar). (Editör) Hasan Oktay. *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar.* İstanbul. Selenge Yayınları, ss.191-323.

Oktay, H. (2002). Ermeni-Moğol İlişkileri ve Moğollar İle İlgili Ermeni Kaynakları Hakkında Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi,* 138,197-218.

Özgüdenli, O. G. (2005). Moğollar. *DİA*. Cilt. 30. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul, 225.

Streck. (1978). Ermeniye. *MEB İslam Ansiklopedisi.* (Yayına Hazırlayan) Mükrimin Halil Yinanç. Cilt. 4. MEB Yayınları. İstanbul, 317-326.

Solak. K. (2014). Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyanları Karşısında Anadoluda Türkmenlerin Tutumu. *Cappadocia.* Ahlen/Germany, 3,61-74.

Sümer, F. (1970). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. Cilt. 1. TTK Yayınları. Ankara, 1-147.

________________. (1991). Argun. *DİA.* Cilt. 3. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul, 355-357.

________________. (1988). Abaka. *DİA.* Cilt. 1. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul, 8.

________________. (2002). Kösedağ Savaşı. *DİA.* Cilt. 26. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul, 272.

Şeşen, R.. (1995). Eyyubiler. *DİA*. Cilt.12. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul, 20-21.

Taneri, A. (1997). Harizmşahlar. *DİA.* Cilt. 16. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul, 228-231.

Venegoni. L. (2007). The Political Background of the Mongolian Conquests and Hülâgu's West Conquests (1256-1260). *Türkiyat Araştırmaları Dergisi.* H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. Ankara, 6, 29-42.

Yıldız. H. D. (1988). Abbasiler. *DİA*. Cilt.1. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul, 31-48.

Yiğit, F. A. (2015), Memlûk-Ermeni Münasebetleri, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*. Cilt 8. Ankara, 16,171-206.

Yuvalı, A. (1988). İlhanlı Hükümdarlarının Hıristiyan Dünyası İle Münasebetleri. *F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt. 2. Elazığ. 2, 267-278.

________________. (1996). Gâzân Han. *DİA*. Cilt. 13. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul, 429-430.

________________. (1998). Hülâgû. *DİA.* Cilt. 18. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul, 473-475.

________________. (2000). İlhanlılar. *DİA*. Cilt. 22. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. İstanbul, 102-105.

6- İNTERNET KAYNAKLARI

Drazarg Monastery. (Mayıs 2015). https://en.wikipedia.org/wiki/Drazark_ monastery 29.06.2015 tarihinde alınmıştır.

EKLER

EK-1 Haritalar

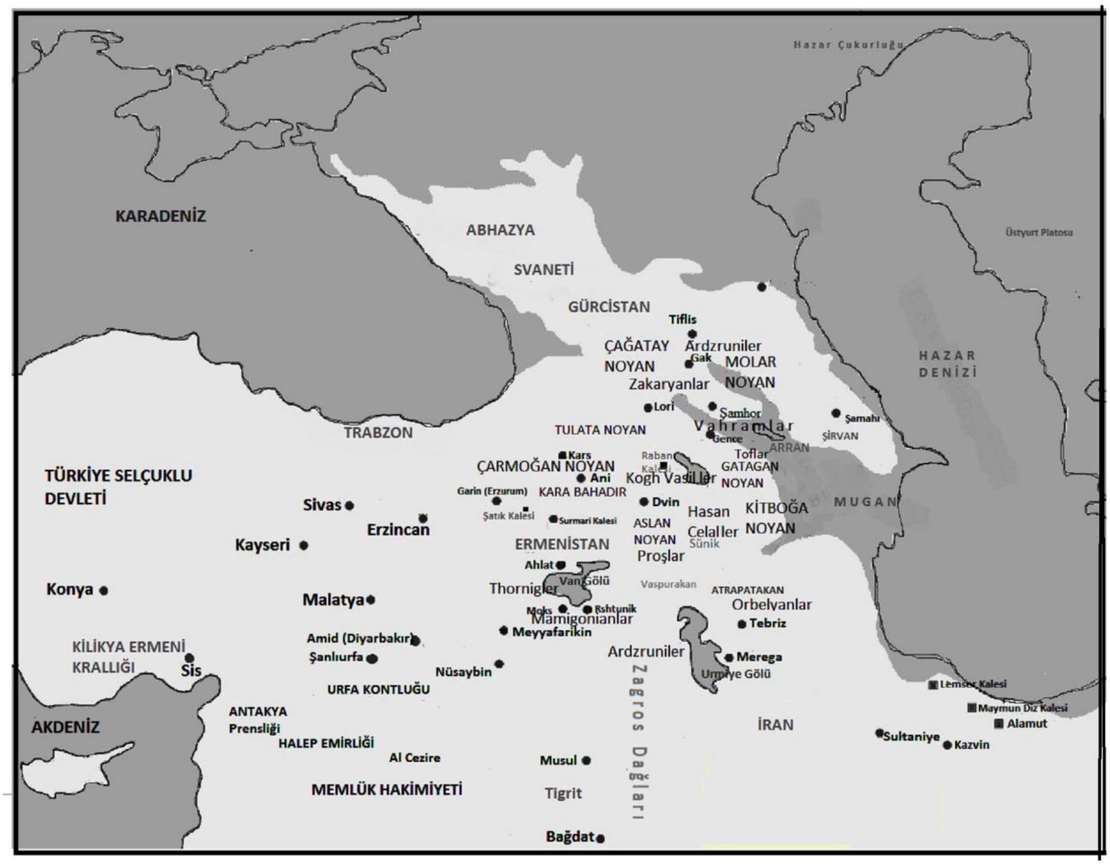
Harita 1: Moğol İmparatorluğu

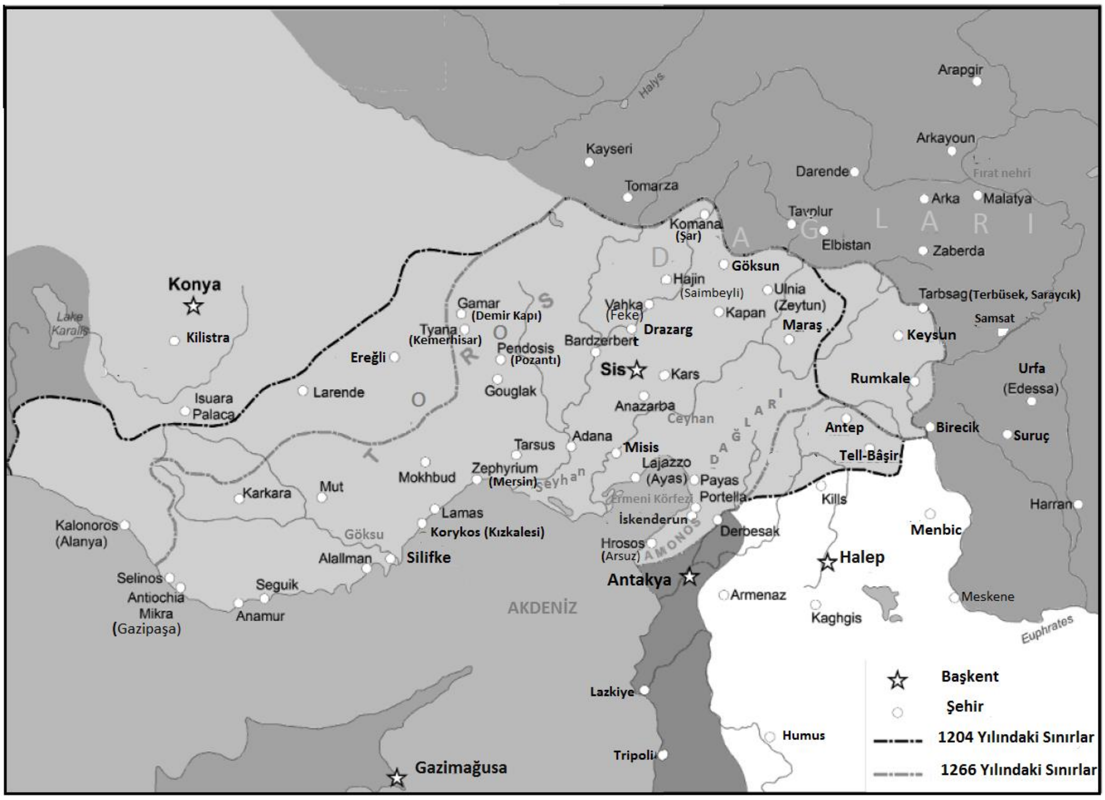
Harita 2: Moğol Hanlıkları

Harita 3: İlhanlı (İran) Hanlığı

Harita 4: Büyük Ermenistan'daki Ermeniler ve Moğol Reisleri

Harita 5: Kilikya Ermeni Krallığı (199-1375)

EK-2 Hanedanlar Listesi

1- Kilikya Ermeni Krallığı İdarecileri (1219-1320)

- Zabel (1219-1223)
- Zabel ve Philippe (1223-1225)
- Zabel ve I. Hetum (1226-1269)
- III. Leon (1269-1289)
- II. Hetum (1289-1292), (Birinci hâkimiyet dönemi.)
- III. Toros (1292-1294)
- II. Hetum (1295-1296), (İkinci hâkimiyet dönemi.)
- Simbat (1296-1298).
- Konstantin, (1298-1299)
- II. Hetum (1299-1305), (Üçüncü hâkimiyet dönemi.)
- IV. Leon (1305-1307)
- Oşin (1307-1320)

2- Gürcü ve İmereti Krallığı İdarecileri (1184-1346)

- Kraliçe Tamara (1184-1213)
- IV. Giorgi Lasha (1213-1223)
- Kraliçe Rusodan (1223-1245)
- VI. Davit Narin (1245-1259)*
- VII. Davit Ulu (1247-1270)
- II. Demetre (1270-1289)
- II. Vakhtang (1289-1292
- Gürcü Kralı VIII. Davit (1293-1311), İmereti Kralı I. Kostantin (1293-1227)
- VI. Giorgi (1311-1313)
- V. Giorgi 1314-1346

---

* Kraliçe Rusodan'dan sonra Moğollar Davit Narin ile birlikte VII. Davit Ulu'yu da tahta geçirmişlerdir. VI. Davit Narin 1259 yılında Moğollara karşı ayaklanarak Kutaisi'ye kaçarak burada İmereti Krallığını kurmuştur. Bu krallık Moğolların hâkimiyetini kabul etmemiştir. VI. Davit Narin'in ölümünden sonra 1293 yılında başa I. Konstantin geçerek 1327 yılına kadar tahtta kalmıştır.

3- Moğol İmparatorluğu İdarecileri (1205-1294)

- Cengiz Han (1205 - 1227)
- Tuluy'un Naipliği (1227-1229)
- Ögeday Han (1229 –1241)
- Töregene Hatun'un Naibeliği 1241-1246
- Güyük Han (1246 - 1248)
- Möngke Han (1251 - 1259)
- Kubilay Han (1260 - 1294)

4- İlhanlı Devleti İdarecileri (1256- 1335)

- Hülâgû Han (1256-1265)
- Abaka Han (1265-1282)
- Teküdar Ahmet Han (1282-1284)
- Argun Han (1284-1291)
- Geyhatu Han (1291-1295)
- Baydu Han (1295-1295), (Beş ay kadar hanlık tahtında oturmuştur.)
- Gazan Han (1295-1304)
- Olcaytu Han (1304-1316)
- Ebu Said Bahadır Han (1316-1335)

5- Memlüklü Devleti İdarecileri (1250-1341)

- İzzettin Aybeg (1250-1257)
- Mansur Nureddin Ali (1257-1259)
- Seyfeddin Kutuz (1259-1260)
- Baybars (1269-1277)
- Bereke(1277-1279)
- Sülemiş(1279-1279)
- Kalavun (1279-1290)
- El Eşref Halil (1290-1293)

- Nasır Nasıreddin Muhammed bin Kalavun (1293-1294), (Birinci hâkimiyet dönemi.)
- Adil Zeyneddin Kitbuga (1294-1296)
- Mansur Hüsameddin Laçin (1296-1299)
- Nasır Nasıreddin Muhammed bin Kalavun (1299-1309) , (İkinci hâkimiyet dönemi.)
- Muzaffer Rukneddin Baybars Çeşnigar (1309-1310)
- Nasır Nasıreddin Muhammed bin Kalavun (1310-1341) , (Üçüncü hâkimiyet dönemi.)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Arif DEMİRER

Doğum Yeri ve Tarihi : Mecitözü 1989

Medeni Hali : Bekar

İletişim Bilgileri : arifdemirer1@hotmail.com

0537 052 5142 (GSM)

EĞİTİM

2003-2006	Mecitözü Lisesi
2006-2010	Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü
2010-2015	Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı

İŞ DENEYİMİ

2013-	Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi

YABANCI DİL

İngilizce	YDS: 68

YAYINLARI

Makaleler